

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านแม่สา ตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังต่อไปนี้

4.1 บริบทชุมชน

4.2 ศักยภาพทั่วไปและศักยภาพแฝงในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

4.2.1 ศักยภาพทั่วไปของชุมชน

- ภาวะผู้นำ
- การมีส่วนร่วม
- หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

4.2.2 ศักยภาพแฝงในการจัดการป่าของชุมชน

- ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี
- ความเป็นชาติพันธุ์, ระบบเครือญาติ

4.3 กระบวนการและรูปแบบที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

4.4 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชน

4.1 บริบทชุมชน

4.1.1 ที่ตั้งอาณาเขต

ตำบลโป่งแยง แต่เดิมมีฐานะเป็นหมู่บ้านขึ้นอยู่กับอำเภอสะเมิง ต่อมายกฐานะเป็นตำบลเมื่อ พ.ศ. 2469 และตั้งชื่อว่า ตำบลโป่งแยง คำว่าแยง ทางภาคเหนือแปลว่า มาดู่ ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากสถานที่ตั้งของตำบลโป่งแยง มีทิวทัศน์เป็นป่าเขา มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำ และมีอากาศเย็นเกือบตลอดทั้งปี ซึ่งสาเหตุดังกล่าวทำให้ประชาชนต่างท้องถิ่นมาดูแลสุขภาพของ

ตำบลโป่งแยง กำนันคนแรก คือ พญาแสน ตะดิดยา และผู้ดำรงตำแหน่งกำนันคนปัจจุบันคือ นายแก้ว มอญอัฐ

1) ลักษณะที่ตั้ง/อาณาเขต

ตำบลโป่งแยง ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ทางทิศตะวันตกของที่ว่าการอำเภอแม่ริม และห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่ริม ระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 30 กิโลเมตรมีพื้นที่ทั้งสิ้น 52.20 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 32,625 ไร่ จำแนกเป็น

ตำบลโป่งแยง มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลแม่แรม	อำเภอแม่ริม
		ตำบลสะเมิงเหนือ	อำเภอสะเมิง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลบ้างปง	อำเภอหางดง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลแม่แรม	อำเภอแม่ริม
		ตำบลสุเทพ	อำเภอเมือง
		ตำบลสะเมิงเหนือ/ใต้	อำเภอสะเมิง

2) ลักษณะภูมิอากาศ

ตำบลโป่งแยงมีสภาพอากาศค่อนข้างเย็นเกือบตลอดปี มี 3 ฤดู ได้แก่ ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม-มิถุนายน อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 20-32 องศาเซลเซียส ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม-ตุลาคม อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 18-27 องศาเซลเซียส และฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์อุณหภูมิอยู่ระหว่าง 8-20 องศาเซลเซียส อุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปี 20 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 26 องศาเซลเซียส อุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 15 องศาเซลเซียส

3) ลักษณะภูมิประเทศ

ตำบลโป่งแยงมีสภาพทางกายภาพทั่วไปเป็นภูเขา บางส่วนเป็นที่ราบเชิงเขาและที่ราบ พื้นที่บางส่วนอยู่ในความรับผิดชอบของอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุยและแม่สา พื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม เนื่องจากมีสภาพอากาศที่หนาวเย็น ซึ่งผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญได้แก่ ลิ้นจี่ พริกหวาน ซาโยเต้ (ฟักแม้ว) ดอกกุหลาบ ดอกเบญจมาศ สตอเบอร์รี่ หอมหัวใหญ่ กระน้ำ ส่องกง มะเขือเทศ สลัดแก้ว ลักษณะภูมิอากาศที่หนาวเย็นนี้มีความเหมาะสมในการส่งเสริมอาชีพและการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

สภาพภูมิประเทศของตำบลโป่งแยง จำแนกได้ดังนี้

- สภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา ซึ่งมีหมู่บ้านที่ตั้งคือ หมู่ที่ 4,5,6,7,8,9,10
- สภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ราบเชิงเขา ซึ่งมีหมู่บ้านที่ตั้งคือ หมู่ที่ 1,3
- สภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ราบซึ่งมีหมู่บ้านที่ตั้งคือ หมู่ที่ 2

ชุมชนบ้านแม่สาเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุดในตำบลโป่งแยง ถ้าพิจารณาจากจำนวนประชากร มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 205 ครัวเรือน จำนวนประชากรประมาณ 2,000 คน เป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย 80 คน โดยประมาณ แม่สาเป็นหมู่บ้านชาวม้ง ประชากรเกือบครึ่งหนึ่งไม่สามารถอ่านเขียนภาษาไทยได้ แต่ประชากรส่วนใหญ่มีสัญชาติไทย มีไม่กี่รายเท่านั้นที่ยังคงรอการได้รับสัญชาติไทย

พื้นที่เกือบทั้งหมดในเขตหมู่บ้านแม่สา ไม่มีการออกสิทธิที่ดินทำกินให้ มีแต่เพียงที่นาบางแห่งที่ได้รับ น.ส. 3 ก. ซึ่งคาดว่าสามารถขอเปลี่ยนเป็นโฉนดได้ เนื่องจากชาวบ้านไม่มีสิทธิที่ดินทำกิน ทำให้พวกเขาต้องยืมเงินจากเพื่อนบ้านและญาติพี่น้องหรือกู้ยืมจากร้านค้าในท้องถิ่นในรูปของปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยและสารเคมี ส่วนชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของโครงการหลวงได้ขอสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)

ชุมชนบ้านแม่สา มีการตั้งถิ่นฐานในแถบนี้มานานกว่า 150 ปี ในอดีตก่อนสงครามโลกครั้งที่สองมีชาวเขาเผ่าม้งอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ต้นน้ำแม่สา อยู่ได้ระยะหนึ่งมีปัญหาเรื่องกลุ่มเงินส่อที่แตกแยกมาจากเหมาเจ๋อตุงซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านป่าคา ได้ชนของผิวดกหมายผ่านมาจึงทำให้เกิดสงครามฝิ่นเงินส่อขึ้น ทางราชการจึงได้ส่งกำลังมาโจมตีจนทำให้บ้านป่าคาแตก ผู้คนเกิดการอพยพหนีขึ้นไปอยู่บนยอดดอยซึ่งในปัจจุบันเรียกสถานที่นั้นว่า บ้านแม่สาเก่า หรือป่างมู โดยพื้นที่บริเวณนี้ในสมัยนั้นเป็นพื้นที่ที่มีชื่อเสียงมากในเรื่องของการปลูกท้อ จึงเป็นเหตุจูงใจให้พี่น้องแม่แจ่มย้ายมาทำมาหากินอยู่ที่บ้านแม่สาเก่า อยู่ได้ระยะหนึ่งเกิดการไล่ที่เกิดขึ้นให้พี่น้องมีบางส่วนต้องแยกย้ายไปอยู่ที่ หมู่บ้านคอกปุ๋ย หมู่บ้านผานกกก และส่วนหนึ่งได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านแม่สาใหม่ในปัจจุบัน ซึ่งเดิมทีเป็นที่นาของ นายขงเปา แซ่เต่า โดยที่การดำรงชีวิตของชาวบ้านในระยะแรกของการก่อตั้งหมู่บ้าน มีลักษณะการดำรงชีวิตของชนเผ่าอย่างเรียบง่ายตามประเพณีวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้มีการสืบทอด พัฒนา และปรับปรุงมาช้านาน ซึ่งมีผู้นำหมู่บ้านและผู้นำของแต่ละตระกูลที่ประกอบไปด้วยคนวัยกลางคน และผู้อาวุโสเป็นผู้นำของชุมชนที่คอย

ควบคุม ปกป้องคุ้มครองชุมชน โดยอาศัยระบบความเชื่อพิธีกรรมต่างๆ และกฎจารีตประเพณีเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติ ที่มีเอกลักษณ์มีความภาคภูมิใจในตนเอง มีวิถีของการดำรงชีวิตด้วยความสงบและสันติ โดยประกอบอาชีพทำนาขั้นบันได ทำไร่ ข้าว ข้าวโพด และเลี้ยงสัตว์ เช่น ม้า วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ นกเขา เพื่อยังชีพเป็นหลัก นอกจากนั้นแล้วมีการปลูกฝิ่น เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่จำเป็นภายนอก เช่น เสื้อผ้า เกลือ เหมียว และเงินแถบ แต่ในปัจจุบันได้มีการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ในการปลูกฝิ่นที่ทดแทนการปลูกฝิ่น

4.1.2 การคมนาคม

ด้านการคมนาคมมีการสร้างทางรถยนต์เชื่อมระหว่างหมู่บ้านแม่สาใหม่กับถนนสายหลักที่บ้านโป่งแยงนอกนั้น เริ่มในปี พ.ศ.2516 โดยความร่วมมือระหว่างชาวบ้านกับพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐบาลและองค์กรระหว่างประเทศ โดยชาวบ้านช่วยกันนำจอบไปขุดถนนและทำสะพานไม้เป็นเส้นทางลัดลงระยะทาง 8 กิโลเมตร จากนั้นกรมทางหลวง ภายใต้การสนับสนุนโดยหน่วยงานของสหประชาชาติจึงได้ใช้รถแทรกเตอร์ไถถนนเพื่อขยายให้กว้างขึ้นในปีถัดมา ทั้งนี้ เพื่อความสะดวกสำหรับดำเนิน โครงการส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่นของสหประชาชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2517-2522 (ข่าวสารศูนย์วิจัยชาวเขา, 2533) อย่างไรก็ตามเส้นทางยังคงเป็นถนนดินลูกรังมาจนกระทั่งปี พ.ศ.2541 องค์กรบริหารส่วนตำบลโป่งแยงจึงได้เริ่มให้งบประมาณสร้างถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่เป็นรายปีเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน พ.ศ.2553 โดยที่ยังไม่ได้เทคอนกรีตตลอดเส้นทาง

4.1.3 สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

1) โรงเรียน

โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7 จัดตั้งโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเมื่อครั้งได้เสด็จเยี่ยมชาวเมืองบ้านแม่สาใหม่เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2512 ในปีถัดมาทั้งสองพระองค์จึงได้พระราชทานเงินจำนวน 50,000 บาท เพื่อสร้างโรงเรียนในชุมชนบ้านแม่สาใหม่ โดยให้ตำรวจตระเวนชายแดนกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 33 ถ่ายดรรชนีเข้าไปดำเนินการ ขณะที่ชาวบ้านได้ช่วยขนวัสดุบางส่วนมาจากบ้าน

ไปงแขนอก เนื่องจากขณะนั้นยังไม่ได้ตัดถนนเข้าถึงหมู่บ้านด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงได้รับพระราชทานชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7” นับแต่บัดนั้นมา ทั้งนี้ในระยะแรกมีครู ๓๓๓๓. เป็นผู้สอน จากนั้นก็ได้รับโอนไปสังกัดสำนักประถมศึกษาแห่งชาติ และเปลี่ยนผู้สอนเป็นข้าราชการครูตั้งแต่ปี พ.ศ.2516 อย่างไรก็ตามยังคงทำการสอนเฉพาะระดับประถมศึกษาจนกระทั่งประมาณปี พ.ศ.2546 จึงได้ขยายถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

2) วัด

หลังจากโครงการ พระธรรมจาริกของรัฐบาลได้จัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรชาวเขาที่วัดศรีโสดา จังหวัดเชียงใหม่ ขึ้นในปี พ.ศ.2514 เพื่อเป็นศูนย์กลางของการสร้างบุคลากร พระภิกษุสามเณรชาวเขาให้แก่โครงการพระธรรมจาริก ทำให้โครงการพระธรรมจาริกได้ขึ้นมาสร้างอาศรมและให้พระครูสิทธิชัยคุณ มาอยู่ประจำนับตั้งแต่บัดนั้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในระยะแรกนั้นนอกจากได้ส่งเสริมให้มีการพัฒนาชุมชนแล้วยังได้นำนักเรียนชายชาวม้งไปบวชเรียนต่อในชั้นสูงอีกหลายคน เมื่อศึกษาจบแล้วบางคนได้กลับมาเป็นครูสอนในชุมชนของตัวเอง ขณะที่ส่วนใหญ่ออกไปประกอบอาชีพในเมือง

3) ประปาภูเขา

ในอดีตนั้นชาวบ้านแม่สาใหม่ใช้น้ำจากลำห้วยแม่สาน้อยที่ขณะนั้นยังคงมีปริมาณมากและสะอาด โดยการใช้น้ำฝัดต่อเป็นรางน้ำมาที่หมู่บ้าน ต่อมาได้มีโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยชลประทานจังหวัดได้จัดสร้างถังเก็บน้ำซีเมนต์ขึ้นในชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2522 และต่อท่อประปาภูเขาไปยังถังเก็บน้ำดังกล่าวต่อมาเมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นชาวบ้านจึงได้ร่วมกันสร้างถังเก็บน้ำขนาดใหญ่ขึ้นอีกจุดหนึ่ง (ปัจจุบันจัดตั้งอยู่ในหมู่บ้านแม่สาใหม่) โดยทั้งสองจุดมีต้นกำเนิดของประปาภูเขาจากลำห้วยแม่สาใหม่ในพื้นที่ป่าเหนือหมู่บ้าน กระทั่งเมื่อเกิดเหตุการณ์น้ำขาดแคลนในปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านแม่สาใหม่ประมาณ 10 ครัวเรือนจึงตัดสินใจร่วมกันซื้อท่อเพื่อต่อน้ำมาใช้ในกลุ่มของตัวเอง ส่วนการต่อน้ำประปาภูเขาเข้าไปตามสวนนั้นก็นิยมใช้ท่อประปาพลาสติก โดยมีทั้งที่เป็นส่วนตัวและที่รวมเป็นกลุ่ม

4) ไฟฟ้า

ภายหลังจากที่โรงสีข้าวไฟฟ้าพลังน้ำที่สร้างโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถได้ชำรุดลงในปี พ.ศ.2528 ในปีถัดมาการไฟฟ้า

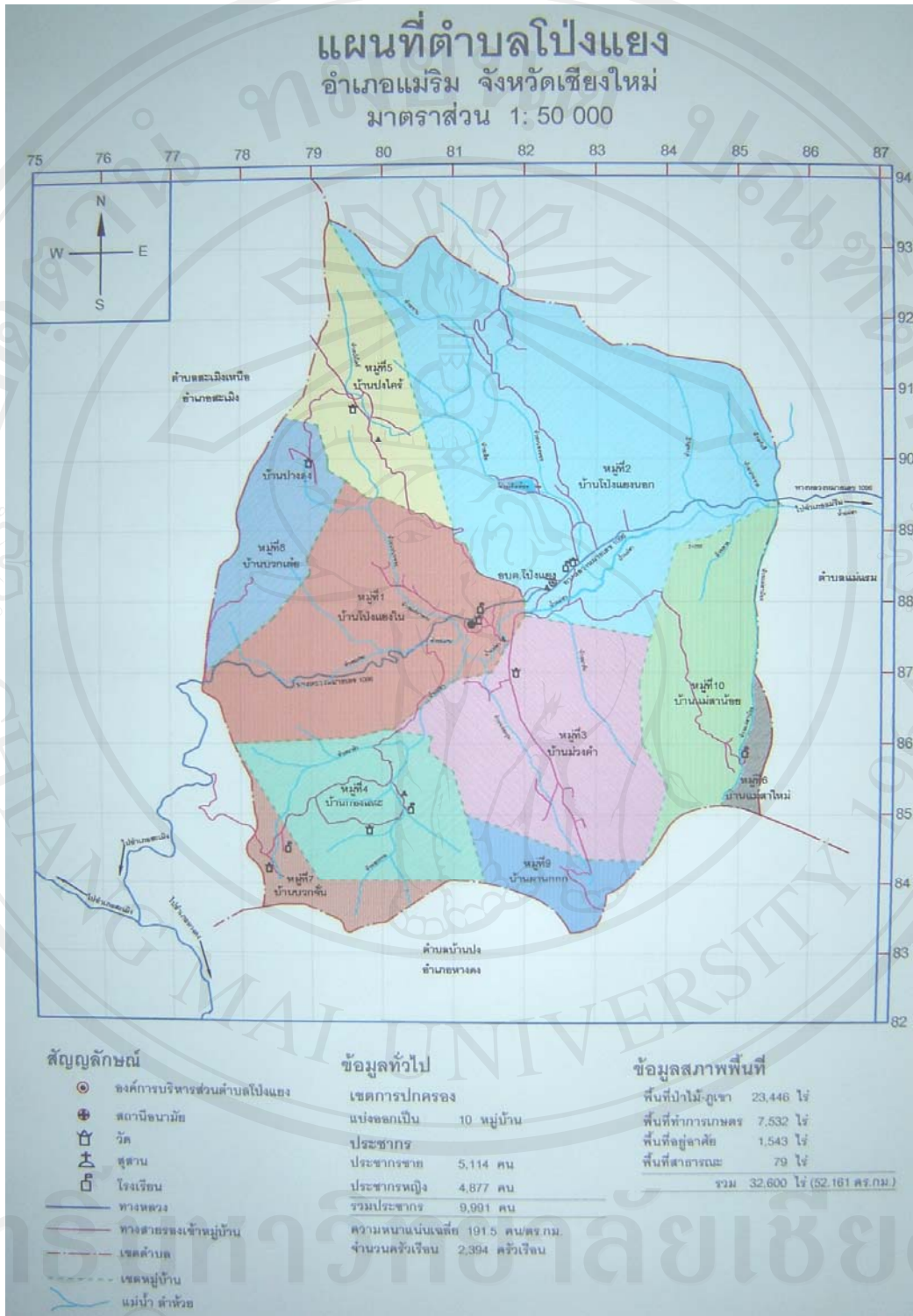

ส่วนภูมิภาคแม่ริมจึงได้เดินสายไฟฟ้าจากบ้านโป่งแยงนอกเข้าไปถึงชุมชนพร้อมตั้งระบบสายไฟ และมิเตอร์ไฟฟ้าขึ้นในแต่ละหลังคาบ้านด้วย นอกจากประโยชน์ของไฟฟ้าจะเป็นการให้แสงสว่าง ในยามค่ำคืนแล้ว ยังนำมาซึ่งการใช้เครื่องใช้ไฟฟ้าอื่นๆ ในหมู่บ้านตามมา เช่น วิทยุเทป วิทยุ โทรทัศน์ หม้อหุงข้าว ตู้เย็น และเครื่องเล่นเสียง เป็นต้น

4.1.4 ลักษณะทางกายภาพ

บ้านแม่สา เป็นหนึ่งในหมู่บ้านเครือข่ายชุมชนม้ง ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชาวเขาเผ่า ม้งลาย โดยหมู่บ้านมีที่ตั้งอยู่ที่ หมู่ 6 ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนบน พื้นที่สูงอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย มีอุณหภูมิเฉลี่ย 22 องศาเซลเซียส และมีปริมาณ น้ำฝนเฉลี่ย 1.063 มิลลิเมตร/ปี

ในส่วนของคุณลักษณะทางกายภาพผู้วิจัยได้นำภาพประกอบเพื่อใช้ในการศึกษาดังนี้คือ ภาพ 3 แผนที่ตำบลโป่งแยง ภาพ 4 แผนที่บ้านแม่สาใหม่แม่สาใหม่ และภาพ 5 แผนที่ทำมือบ้านแม่ สาใหม่แม่สาใหม่ เพื่อให้เห็นถึงสภาพพื้นที่ตามความเป็นจริง

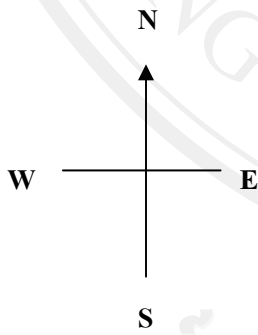
ภาพ 3 แผนที่ตำบลโป่งแยง

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งแยง 2553

ภาพ 4 แผนที่หมู่บ้านแม่สาใหม่ แม่สาน้อย

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งแยง 2553

ภาพ 5 แผนที่ทำมือบ้านแม่สาใหม่ แม่สาน้อย

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมจัดทำแผนที่หมู่บ้านร่วมกับชุมชนวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2553

สงวนลิขสิทธิ์โดย
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

4.1.5 ประชากรและการศึกษา

1) โครงสร้างของประชากร

เพื่อความเข้าใจคุณลักษณะของชุมชนในเรื่องลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยเฉพาะในเรื่องการเรียนรู้ ซึ่ง Howard .Mc. Clusky (อ้างในสมบูรณ์ ศาลยชิวิน, 2536) พบว่า การทำความเข้าใจเรื่องพัฒนาการในช่วงชีวิตของผู้ใหญ่ ลักษณะเฉพาะของประชากรในวัยต่างๆ ตลอดจนปัญหาและศักยภาพตามลำดับขั้นตอนชีวิต จะช่วยให้เราเข้าใจและจัดโปรแกรมการศึกษาที่เหมาะสมอีกทางหนึ่ง นั่นคือ ทำให้เราสามารถศึกษากระบวนการเรียนรู้ของผู้คนในวัยต่างๆ ได้ สำหรับการพิจารณาความเป็นอยู่นั้น David Bakan (อ้างในสมบูรณ์ ศาลยชิวิน, อ้างแล้ว) กล่าวว่า การเป็นผู้ใหญ่ตามบทบาททางสังคมจะถือเอาความรับผิดชอบที่ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพเองและมีบทบาทเป็นผู้ผลิตทางสังคม ซึ่งผู้ใหญ่ในวัยนี้มีความคิดอ่านสติปัญญา ความสามารถและด้านอารมณ์ทางสังคม มีอุดมการณ์ มีทัศนคติ ความรู้สึกเกี่ยวกับคนอื่นและสังคม เริ่มมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับโลกภายนอก

หมู่บ้านแม่สาใหม่มีจำนวนประชากร 1,149 คน จำแนกเป็นชาย 590 คน และเป็นหญิง 559 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งแยง, 2553) หมู่บ้านแม่สาใหม่เป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่าม้งที่อพยพมาอาศัยอยู่ตั้งแต่ปี 2457 พื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นดินภูเขาและเทือกเขาที่มีความลาดชันมากกว่าร้อยละ 35 พื้นที่อยู่สูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 990 เมตร แหล่งน้ำของหมู่บ้านได้แก่ ห้วยแม่ตาน้อย ห้วยถ้งและห้วยน้ำออรู มีน้ำตลอดปี ใช้เพื่อการเกษตรและบริโภค อาชีพหลักของประชาชนในหมู่บ้านคือเกษตรกรรมและค้าขาย พืชหลักของหมู่บ้านคือ ลิ้นจี่ และ ผัก (เช่น กระหล่ำปลี แครอท ผักกาดขาวปลี กระหล่ำปลี ฯลฯ)

ส่วนหมู่บ้านแม่ตาน้อยเป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่บ้านแม่สาใหม่ที่ตั้งของหมู่บ้านแม่ตาน้อยจึงอยู่ติดกับหมู่บ้านแม่สาใหม่ หมู่บ้านแม่ตาน้อยเป็นชุมชนชาวเขาเผ่าม้ง ในปี 2549 หมู่บ้านแม่ตาน้อย มีจำนวนประชากร 637 คน จำแนกเป็นชาย 327 คน และเป็นหญิง 310 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งแยง, 2553) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรและค้าขาย พืชหลักของหมู่บ้าน คือ ลิ้นจี่และผัก (เช่น กระหล่ำปลี แครอท ฯลฯ)

การกระจายประชากรออกไปนอกชุมชนแม่สานับตั้งแต่การตั้งชุมชนบ้านแม่สาใหม่ขึ้นในปี พ.ศ.2510 มาถึงประมาณปี พ.ศ.2535 นั้นไม่มีการโยกย้ายหมู่บ้านหรือหลายๆครัวเรือนพร้อมกัน

ดังในอดีตที่มีลักษณะการอพยพจากที่หนึ่งไปตั้งถิ่นฐานอีกที่หนึ่งอย่างถาวร แต่ด้วยสาเหตุที่มีที่ดินทำกินจำกัดเพราะพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านได้ถูกประกาศให้เป็นส่วนหนึ่งของเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุยตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 และการที่หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้เมืองเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ทยอยลงไปทำการค้าขายในเมืองเชียงใหม่และต่างจังหวัด

ฉะนั้น เพื่อความสะดวกต่อการเดินทางไปประกอบอาชีพในเมืองและมีที่พักอาศัยให้ลูกหลานได้มีโอกาสศึกษาในระดับชั้นสูงขึ้น ในปี พ.ศ.2538 ชาวแม่สาใหม่ 6 ครอบครัวได้ตัดสินใจซื้อที่ดิน จากคนพื้นราบแล้วสร้างบ้านขึ้นที่หมู่บ้านป่าดัว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาไม่กี่ปีก็มีชาวบ้านแม่สาใหม่อีก 7 ครอบครัว ได้ซื้อที่ดินและสร้างบ้านอยู่ด้วย โดยกลุ่มหลังนี้ยังคงมีบ้านเรือนอยู่บนดอยแม่สา ในขณะที่เดียวกันชาวมั้งจากบ้านหนองหอยใหม่ ตำบลแม่ริม อำเภอแม่ริม และบ้านแม่ตะละ อำเภอแม่แจ่ม บางครอบครัวก็ได้มาซื้อที่ดินพร้อมสร้างบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกันนี้ด้วย นอกจากนี้ในช่วงเดียวกันนี้ยังมีชาวมั้งจากบ้านแม่สาใหม่อีกประมาณ 5 ครอบครัวได้ซื้อที่ดินและสร้างบ้านกระจายอยู่ในตัวอำเภอแม่ริมอย่างถาวร ซึ่งกลุ่มนี้ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว เป็นพนักงานธนาคาร ครู ขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยว นักเรียน นักศึกษา และรับจ้างทั่วไป โดยกระจัดกระจายไปอยู่ทั่วประเทศ

2) การศึกษา

การศึกษาของชุมชนบ้านแม่สานั้นแต่เดิมมือยังไม่มียระบบการศึกษาจากรัฐเข้าไปนั้น การศึกษาเป็นแบบไม่เป็นทางการขึ้นอยู่กับกระบวนการขัดเกลาของผู้ใหญ่ เนื่องจากการประกอบอาชีพที่เน้นด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ชาวบ้านจะถ่ายทอดความรู้ในเรื่องวิถีชีวิตองค์ความรู้พื้นบ้านจากบรรพบุรุษจนกลายเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ซึ่งการถ่ายทอดการเรียนรู้ดังกล่าวจะมีอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวันจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย จะสอนกันในไร่ในนา หรือตามวาระโอกาสต่างๆ ในการดำเนินชีวิตและสืบทอดต่อกันมาเป็นรุ่นๆ

การศึกษาอย่างเป็นทางการเริ่มขึ้นเมื่อมีการก่อตั้ง โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7 จัดตั้งโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเมื่อครั้งได้เสด็จเยี่ยมชาวมั้งบ้านแม่สาใหม่เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2512 ในปีถัดมาทั้งสองพระองค์จึงได้พระราชทานเงินจำนวน 50,000 บาท เพื่อสร้างโรงเรียนในชุมชนบ้านแม่สาใหม่ โดยให้ตำรวจตระเวนชายแดนกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 33 ค่ายดาราธรรมิกราชมีเข้าไปดำเนินการ ขณะที่

ชาวบ้านได้ช่วยขนวัสดุบางส่วนมาจากบ้านโป่งแยงนอก เนื่องจากขณะนั้นยังไม่ได้ตัดถนนเข้าถึงหมู่บ้านด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงได้รับพระราชทานชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7” นับแต่บัดนั้นมา ทั้งนี้ในระยะแรกมีครู ตชด. เป็นผู้สอน จากนั้นก็ได้รับโอนไปสังกัดสำนักประถมศึกษาแห่งชาติ และเปลี่ยนผู้สอนเป็นข้าราชการครูตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 อย่างไรก็ตามยังคงทำการสอนเฉพาะระดับประถมศึกษาจนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2546 จึงได้ขยายถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

ในปัจจุบันชาวบ้านเห็นความสำคัญของการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากมีความคิดว่าการศึกษาจะช่วยให้เป็นคนดี สามารถประกอบอาชีพที่มั่นคงได้เงินมาก มีความสบายในการทำงานมากกว่าอาชีพของพ่อแม่ที่ทำอยู่ในขณะนี้ โดยสังเกตได้จากในปัจจุบันที่หมู่บ้านมีการส่งลูกหลานไปเรียนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านอยากให้ลูกหลานประสบความสำเร็จ จึงพยายามส่งเสริมให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือในชั้นสูงๆ เท่าที่จะสามารถทำได้

4.1.6 การตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนบ้านแม่สา่นั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประชากรจำนวนมาก และมีประวัติศาสตร์การอพยพย้ายถิ่น และการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่น่าสนใจ โดยมีทั้งกฎระเบียบทางสังคมและกฎที่เกิดจากประเพณี ความเชื่อ และหลักปฏิบัติของชุมชนม้ง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการประกอบอาชีพที่ผูกพันและมีวิถีด้านการเกษตร

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านแม่สาได้แบ่งตามการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาในประเทศไทยมีพัฒนาการดังนี้

1) ก่อนอพยพสู่แผ่นดินไทยของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง (ก่อน พ.ศ. 2410)

กลุ่มชาติพันธุ์ม้งได้อพยพเข้ามาในแผ่นดินไทย ในฐานะชนกลุ่มน้อยผู้มาใหม่ จึงไม่เหลือที่ราบลุ่มให้พอเพียงต่อการดำรงชีวิต กอปรกับที่กลุ่มชาติพันธุ์ม้งคุ้นเคยกับวิถีการผลิต แบบไร้หมุนเวียนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะการปลูกฝิ่น ในขณะนั้นประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษกำลังล่าอาณานิคม จึงต้องการฝิ่นและไม้เป็นจำนวนมาก รวมทั้งประเทศไทยกำลังอยู่ในช่วงของสร้างประเทศและถูกบีบบังคับจากต่างชาติ ต่อมากลุ่มชาติพันธุ์ม้งจึงได้รับส่งเสริมให้มีการปลูกฝิ่นเพื่อ

การค้าโดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้มั่งคั่งมองว่าเป็นภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของปัญหาฝิ่น หลังจากที่ประเทศตะวันตกนิยามฝิ่นว่าเป็นยาเสพติดประเภทหนึ่ง

ในขณะเดียวกัน รัฐบาลได้สัมปทานป่าไม้จำนวนมากให้กับต่างประเทศ โดยกลุ่มที่อยู่บนพื้นที่สูงไม่ได้ทราบข้อมูล แต่กลับถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่า อันเป็นสาเหตุการขาดแคลนน้ำในปัจจุบัน โดยมีความเชื่อที่ผิดว่าระบบการทำไร่ช้ายที่แบบหมุนเวียนเพื่อปลูกฝิ่น ผนวกกับแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยมเชิงวิทยาศาสตร์ที่เชื่อว่าแหล่ง “ต้นน้ำ” มีเฉพาะบนพื้นที่สูงเท่านั้น อีกทั้งรัฐมีนโยบายส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์ เพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงถูกกล่าวหาและเป็นแพะรับบาปของปัญหาต่างๆ เช่น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การแพร่ระบาดของยาเสพติดที่เป็นภัยคุกคามความมั่นคงแห่งชาติ

2) เคลื่อนย้ายถิ่นฐานในบริบทการทำไม้ ฝิ่น และสร้างรัฐ

บรรพบุรุษชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ยังคงดำรงชีพด้วยวิถีการผลิตระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน และปลูกฝิ่น ที่ได้นำเมล็ดมาจากประเทศจีนตอนใต้ ขณะนั้นฝิ่นยังไม่ผิดกฎหมายตรงกันข้ามรัฐบาลกลับส่งเสริมการปลูกฝิ่น และได้นำเข้าฝิ่นหลวงและฝิ่นเถื่อนจากประเทศจีนและอินเดียด้วย เพราะกลุ่มผู้ปลูกฝิ่นที่เป็นชนกลุ่มน้อยที่พึ่งอพยพเข้ามา ไม่ได้ปลูกเพื่อการค้า

ในช่วงปี พ.ศ. 2560 กลุ่มชาติพันธุ์ม้งบ้านแม่สา กำลังหาพื้นที่การเกษตรและตั้งถิ่นฐานบนดอยสุเทพ-ดอยปุย มีวิถีชีวิตควบคู่กับการเกษตรระบบไร่ช้ายที่ ทำให้สร้างบ้านเรือนกระจายเป็นหย่อมๆ ในไร่ของตนเอง เช่น พื้นที่สวนลิ้นจี่ของชุมชนม้งบ้านดอยปุยปัจจุบันเรียกว่า “ไร่แม่ว่าคำ” จากนั้นจึงอพยพไปอยู่บ้านปางขมุช่วงหนึ่ง ก่อนอพยพมาอยู่หมู่บ้านแม่สาใหม่ในปัจจุบัน เวลานั้นกลุ่มชาติพันธุ์อื่นบนพื้นที่สูงจำนวนมากทยอยเข้ามาในแผ่นดินไทย เช่น ลานู ลีซู อาข่า

ต่อมารัฐเริ่มใช้มาตรการทางกฎหมายด้วยการตราพระราชบัญญัติประกาศให้ป่าดอยสุเทพ-ดอยปุยเป็นเขตหวงห้ามที่ดิน พ.ศ. 2492 ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. 2478

ปี พ.ศ. 2496 กรมป่าไม้เริ่มมีโครงการฟื้นฟูพื้นที่ต้นน้ำด้วยการปลูกป่า โดยเฉพาะในพื้นที่ไร่เหล่าหรือไร่ช้ายที่บนพื้นที่สูง

ต้นทศวรรษ 2490 เมื่อสหประชาชาติได้ประกาศให้ฝิ่นเป็นยาเสพติด ต้องกำจัดทำลายแหล่งผลิตอย่างจริงจัง รัฐไทยจึงต้องดำเนินนโยบาย โดยเริ่มจริงจังปลายทศวรรษ 2510 ขณะนั้น

ภาวะสงครามเย็นเริ่มประทะกันรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ทำให้รัฐเริ่มส่งเจ้าหน้าที่และต้อนรับคณะสำรวจจากสหประชาชาติ เข้าไปศึกษาทำความเข้าใจจักเขา เพื่อหาวิธีควบคุมการผลิตฝิ่น ส่งผลให้รัฐมีนโยบายจัดระเบียบชุมชนบนพื้นที่สูงให้อยู่เป็นหลักแหล่งถาวรเพื่อทำการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบของหมู่บ้านพร้อมๆ กับการใช้กฎหมายและแผนที่ยึดครองพื้นที่ควบคุมบนพื้นที่สูงอย่างเข้มข้น ด้วยเหตุนี้บริบทของประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากรป่าไม้และการปกครองดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต และการปกครองชุมชนม้งบ้านแม่สาในระยะเวลาต่อมา

3) จัดระเบียบชุมชนบนพื้นที่สูง

ชุมชนม้งบ้านแม่สา ได้รับผลกระทบจากการขยายอำนาจรัฐ ที่มากับกระบวนการพัฒนาของรัฐ โดยเฉพาะโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การเปลี่ยนระบบการผลิต ระบบการศึกษาและการปกครองที่ผูกพันกับอำนาจรัฐที่ได้อ้างเงื่อนไขที่กลุ่มชนบนพื้นที่สูงมีวิถีการผลิตทางการเกษตรย้ายที่แบบหมุนเวียน จึงเป็นเหตุผลของความชอบธรรมในการพัฒนาพร้อมๆ กับการขยายอำนาจรัฐ

ปี พ.ศ. 2508 ชาวบ้านแม่สาถูกระดมเข้าสังเคราะห์ จึงได้อพยพจากบ้านดงสามหมื่นอำเภอแม่แจ่ม เข้ามาอยู่ร่วมกับชาวบ้านปางขมูเป็นระยะเวลาสั้นๆ และบุกเบิกที่ดินตั้งถิ่นฐานถาวรเป็นหมู่บ้านแม่สาจนกระทั่งปัจจุบัน มีปัจจัยดึงดูดคือ ต้องการปลูกท้อพื้นเมืองขายเพราะราคาดีมากและอยู่ใกล้เมือง การที่ผู้มาใหม่ได้บุกเบิกชุมชน เกิดการแย่งชิงที่ดิน ได้ปลูกฝิ่นเพื่อการค้ามากขึ้นตามนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมให้มีการปลูกฝิ่นทดแทนการนำเข้า การแย่งชิงที่ดินเช่นนี้มีลักษณะเหมือนกับชุมชนม้งบ้านแทนธรรม จังหวัดเชียงรายที่มีความขัดแย้งภายในชุมชนมากขึ้น หลังจากมีการปลูกฝิ่นเพื่อพาณิชย์

ทางราชการต้องการให้ตั้งชุมชนใหม่เป็นหลักแหล่งถาวรในรูปแบบของหมู่บ้าน กอปรกับที่บ้านปางขมูอยู่ตรงรอยต่อของเขตการปกครองระหว่างอำเภอแม่ริมและอำเภอหางดง ทำให้อำนาจปกครองไม่ชัดเจน ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 1 ณ บ้านคอยปุย โดยให้กลุ่มบ้านต่างๆ ไปตั้งถิ่นฐานที่นั่น เพื่อจะได้รับการศึกษา ทำให้ชาวบ้านปางขมูส่วนหนึ่ง ได้แยกไปตั้งถิ่นฐานที่บ้านคอยปุยส่วนที่เหลือจึงแยกไปบุกเบิกหมู่บ้านผานกกก และบ้านแม่สาใหม่ในที่สุด

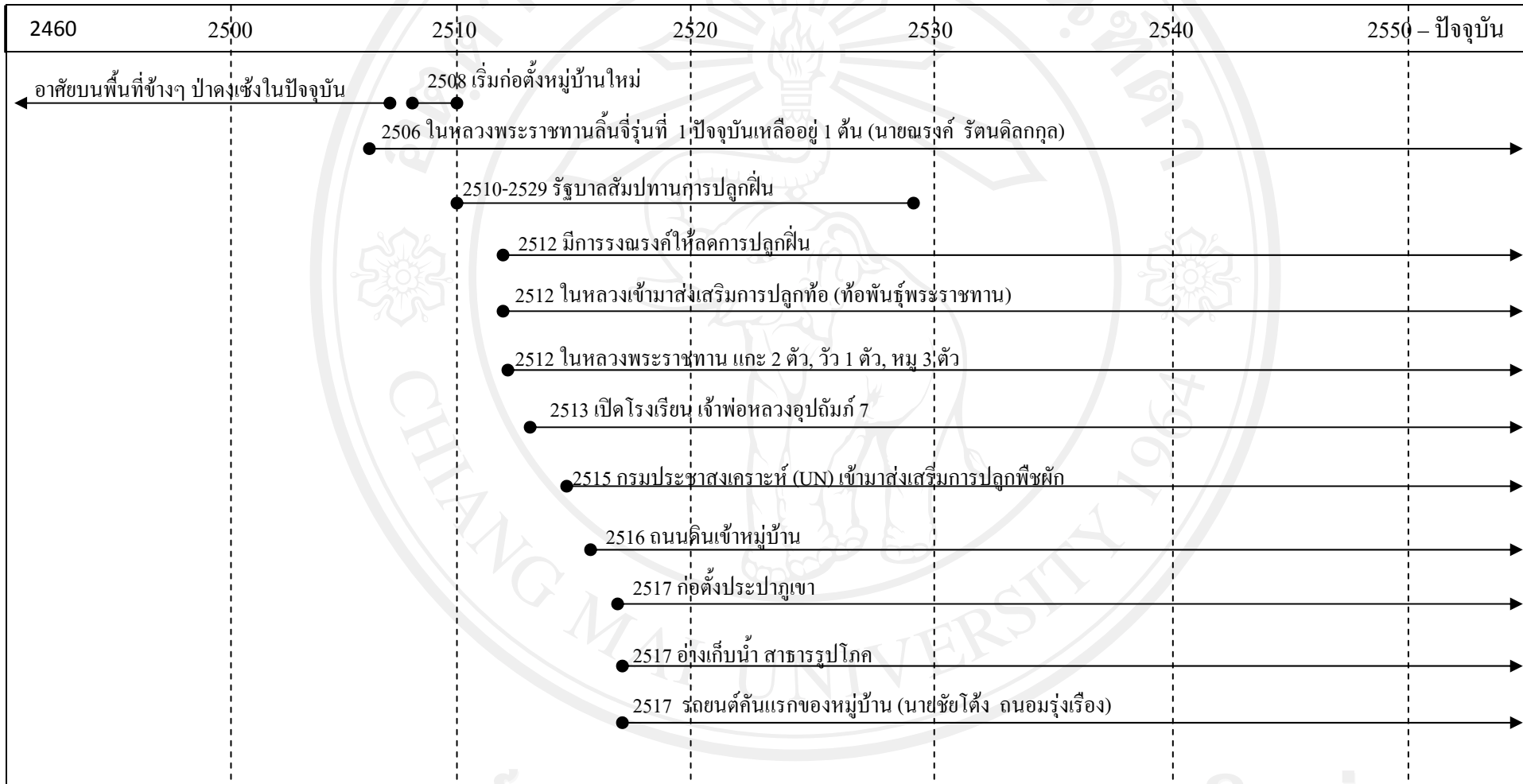
ในช่วงที่รัฐเริ่มขยายอำนาจ ด้วยการจัดระเบียบชุมชนและปราบปรามฝิ่นบนพื้นที่สูง ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ ได้อพยพมาจากบ้านดงสามหมื่น อำเภอแม่แจ่มและบ้านปางข่าม โดยมีการจัดตั้งหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2508 จากนั้นได้มีกลุ่มม้งจากหมู่บ้านอื่นทยอยอพยพมาสมทบ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2517 จึงได้แยกปกครองเป็นหมู่บ้านอิสระจากหมู่บ้านโป่งแยงนอก ตามระเบียบการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457

ปี พ.ศ. 2507 รัฐได้จัดตั้งคณะกรรมการจัดการต้นน้ำและการพัฒนาขึ้น ได้ตราพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 จากนั้นได้เปลี่ยนพื้นที่หวงห้ามที่ดินเป็นป่าสงวนแห่งชาติ

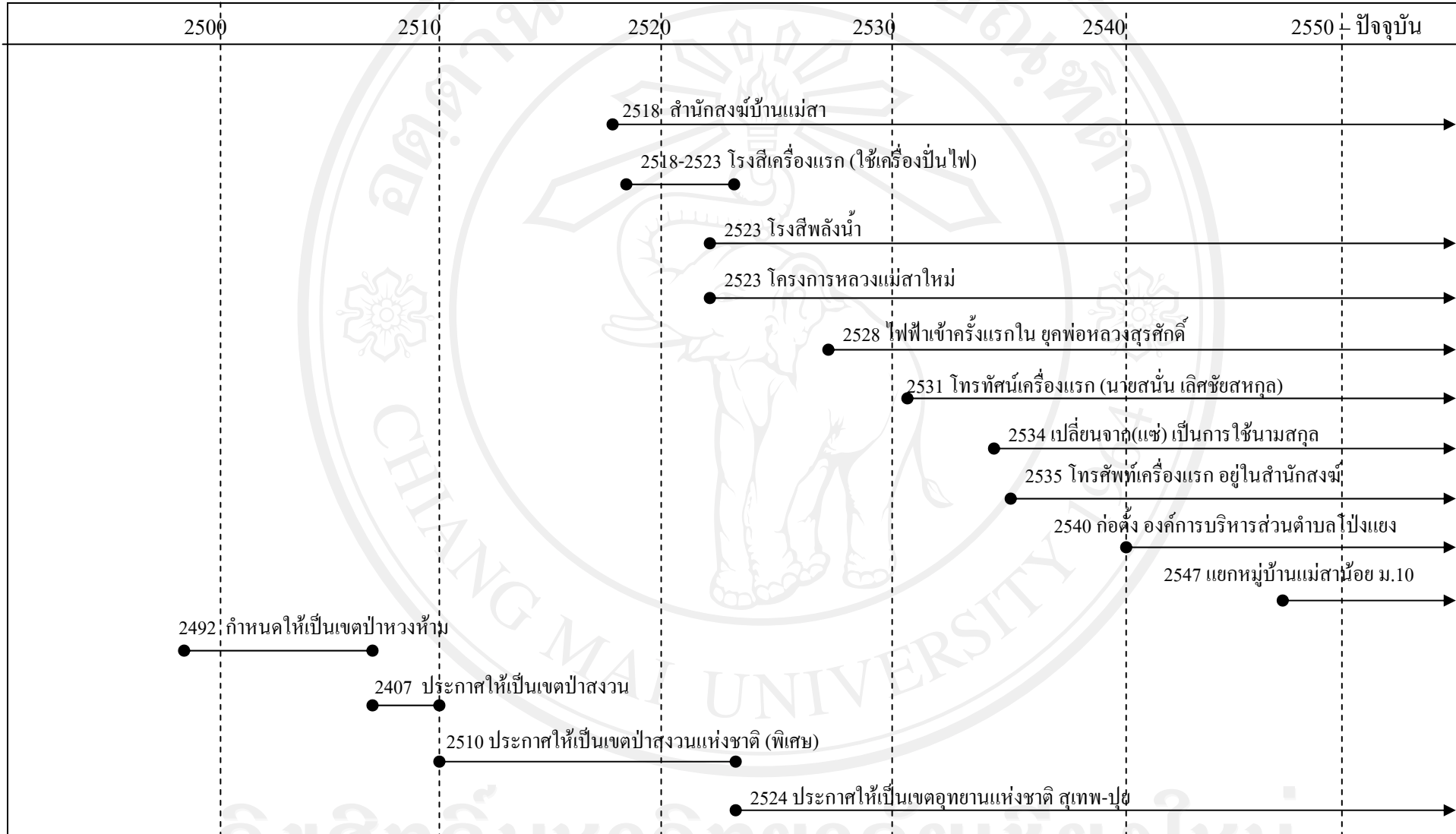
ปี พ.ศ. 2524 ได้เปลี่ยนจากป่าสงวนเป็นอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ดอยปุย

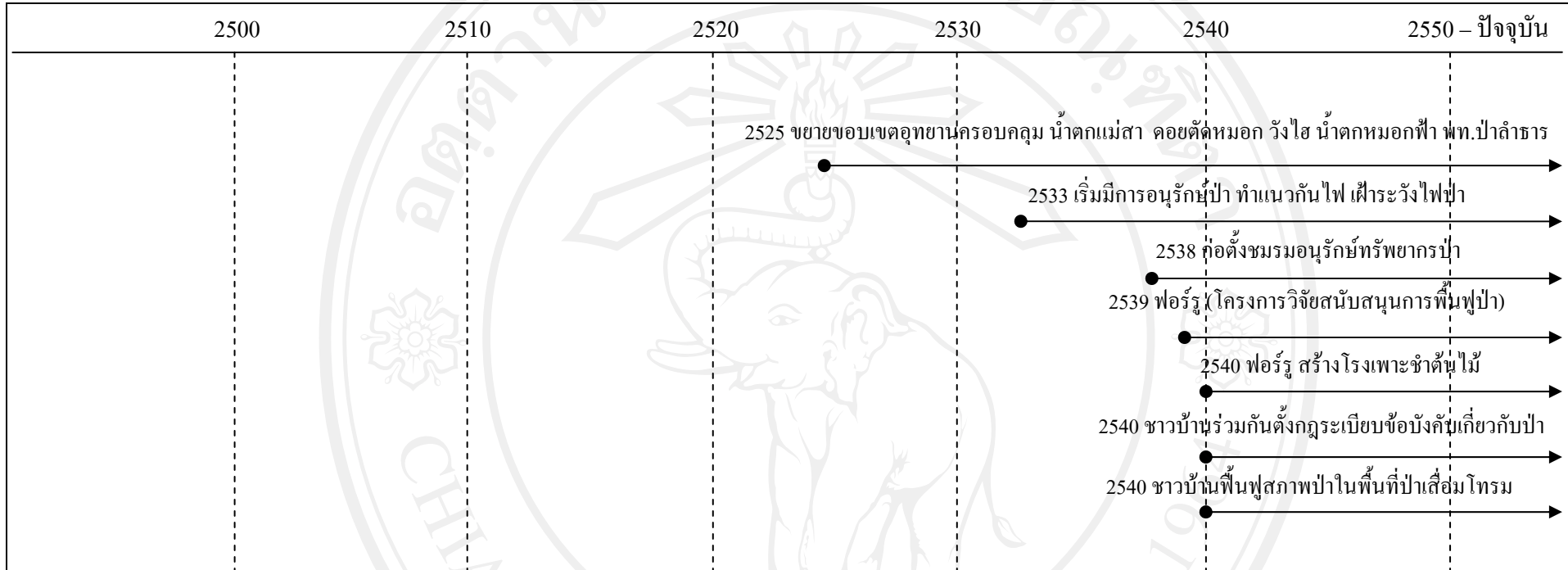
ปี พ.ศ. 2525 ได้มีการขยายพื้นที่อุทยานเพิ่มเติม และให้พื้นที่ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่เป็นกลุ่มน้ำ ชั้น 1A ครอบคลุมพื้นที่โครงการหลวง และองค์การสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ นำมาซึ่งการผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร ที่กีดกันสิทธิชุมชน โดยรัฐ ซึ่งได้สร้างปัญหาไม่เพียงเฉพาะปัญหาการบังคับใช้กฎหมายที่ทับซ้อนในพื้นที่เดียวกัน แต่ยังละเมิดสิทธิกฎจารีตของชุมชนท้องถิ่น จึงมีการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติอย่างยืดยาวจนถึงปัจจุบัน ซึ่งข้อมูลทั้งหมดสามารถสรุปได้ดังภาพ 6 แผนผังประวัติศาสตร์ชุมชน (Time Line)

ภาพ 6 แผนผังประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านแม่สา (Time Line)

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมจัดทำแผนผังประวัติศาสตร์ชุมชน วันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2553

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

4.1.7 การปกครองและกลุ่มความสัมพันธ์ในชุมชน

แม้ทุกวันนี้ชาวม้งจะได้จัดตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันจำนวนมากเป็นหมู่บ้าน และมีผู้ใหญ่บ้าน กับคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ขึ้นมาทำการดูแลรักษาความสงบและพัฒนาในด้านต่างๆ เช่นเดียวหมู่บ้านในพื้นที่ราบทั่วไป แต่ก่อนปี พ.ศ.2518 ชุมชนแม่สามัคคีคณะผู้อาวุโส ทำการปกครองหมู่บ้านมาก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นการปกครองดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอพัฒนาการของการปกครองในชุมชนม้งแม่สา

1) การปกครองหมู่บ้านด้วยคณะผู้อาวุโส

นับตั้งแต่ที่ชาวม้งได้ตั้งถิ่นฐานบนไหล่คอยแม่สาประมาณปี พ.ศ.2480 จนกระทั่งได้โยกย้ายมารวมกันจัดตั้งหมู่บ้านแม่สาใหม่ในปี พ.ศ.2507 และอยู่เลยมาถึงปี พ.ศ.2518 ชาวม้งได้มีคณะผู้อาวุโสที่เป็นผู้นำหรือ ตู๋ จ้อ มาจากแต่ละกลุ่มแซ่ตระกูลร่วมกันปกครองชุมชนหมู่บ้านตลอดมา โดยในขณะนั้นกลุ่มม้งเตือ ตระกูลต่อกับหลี่ ที่ได้จัดตั้งหมู่บ้านขุนแม่สาเก่า (แห่งที่1 และ 2) กับทั้งที่ได้โยกย้ายไปจัดตั้งหมู่บ้านปางขามุในเวลาต่อมามี นายหะ แซ่ต่อ นายจู่แพ่ง แซ่ต่อ และ นายใจแก้ว แซ่หลี่ เป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน ในขณะที่หมู่บ้านป่าคาขณะนั้นมีนายจู้ชะ แซ่ว่าง กับนายจิงยั้ง แซ่หาง เป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน กระทั่งเกิดเหตุการณ์ปราบปรามพ่อค้าฝิ่นชาวจีนคณะชาติโดยรัฐบาลไทยในบริเวณหมู่บ้านป่าคาสภาพหมู่บ้านทั้งสองจึงได้แตกกระจายไปคนละทิศละทาง จนในที่สุดกลุ่มม้งเตือส่วนมากได้กลับมามาตั้งถิ่นฐานบ้านปางขามุบนไหล่คอยแม่สาอีกครั้ง

กระทั่งกลุ่มม้งจู้ ตระกูลแซ่ซ่ง อพยพมาจากบ้านดงสามหมื่น (เก่า) ตำบลแม่แดด อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ นำโดยนายเจ้อฝะ แซ่ซ่ง และนายจู่เต่ง แซ่ซ่งโยกย้ายมารวมกันจัดตั้งหมู่บ้านแม่สาใหม่ขึ้นในปี พ.ศ.2506 ซึ่งในระหว่างนี้มีกลุ่มผู้นำธรรมชาติ หรือ ตู๋จ้อ ข้างต้นยังคงทำการปกครองญาติพี่น้องของตนเองและชุมชนอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าทางระเบียบการปกครองท้องที่จะได้ให้ชาวม้งขึ้นกับหมู่บ้านโป่งแยงนอกของนครเมืองมาตั้งแต่ต้นก็ตาม จึงก๊าะ แซ่หาง (อ้างในประสิทธิ์ ลิปรีชาและคณะ, อ้างแล้ว)

ทั้งนี้ผู้อาวุโสเหล่านี้นอกจากมีภาระเป็นพ่อบ้านเช่นเดียวกับคนทั่วไปแล้ว พวกเขายังมีหน้าที่จัดการปัญหาความขัดแย้งทั้งที่เกิดขึ้นภายในและระหว่างชุมชน ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือการทำมาหากินก็ตาม โดยมีวิธีการตัดสินคดีความตามระบบจารีต

ประเพณีนั้น หากผู้เสียหาย หรือ เย่ง เกาะ ไม่ได้รับการขอโทษจากผู้กระทำผิด หรือ เปะ เกาะ เพื่อแสดงความรู้สึกสำนึกผิดและขอโทษให้

นอกจากนี้ผู้นำอาวุโสบางคนยังเป็นหมอทรงเจ้าหรือ ลือ เน็ง และ หรือหมอยาสมุนไพร หรือ กือ ชั่ว เพื่อรักษาให้กับคนทั้งภายในและนอกชุมชนด้วย เช่น ในช่วง พ.ศ.2506-2518 นายจู่เตง แซ่ซ่ง ได้รับเลือกจากคณะผู้นำอาวุโสให้เป็นผู้ประสานงานกลุ่มในฐานะเป็นเสมือนผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน ซึ่งขณะเดียวกันก็ได้เป็นผู้ประกอบพิธีถือติเพื่อเซ่นไหว้เจ้าที่ของชุมชนโดยตลอดด้วย

เมื่อก่อนนั้นผู้นำชุมชนเป็นผู้ประกอบพิธีถือติ แต่ในปัจจุบันให้ผู้อาวุโสคนอื่นไม่ใช่ผู้ใหญ่บ้าน เพราะผู้ใหญ่บ้านไม่รู้จักการประกอบพิธีกรรม จะให้คิดต้องให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประกอบพิธี เพื่อเวลาใกล้ใกล้ปัญหาอาจจะอัญเชิญเทพถือติมาพิสูจน์ใจคนด้วย แต่ตอนนี้เราอยู่ใกล้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองจึงมักให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองจัดการ แต่ว่าในอดีตที่ยังไม่มีเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจัดการนั้นเราได้อาศัยแต่คณะผู้อาวุโสจัดการเท่านั้น โดยจะประกอบพิธีอัญเชิญเทพถือติมาร่วมตัดสินปัญหาความขัดแย้งต่างๆ หวังป้อ แซ่ย่าง (อ้างในประสิทธิ์ ลิขิตริชาและคณะ, อ้างแล้ว)

ในทำนองเดียวกัน แม้ในช่วงหลังนับแต่ที่ชาวม้งได้แยกการปกครองหมู่บ้านออกจากหมู่บ้านโป่งแยงนอกแล้วเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นของตัวเองอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2518 มาจนกระทั่งปัจจุบัน ชาวม้งทั้งในหมู่บ้านแม่สาใหม่กับหมู่บ้านแม่สาใหม่ยังมีผู้นำอาวุโสคอยทำการปกครองร่วมกับผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่างๆ ที่เกือบทั้งหมดเป็นกลุ่มคนในวัยหนุ่มทำหน้าที่ โดยให้ผู้นำอาวุโสเป็นคณะกรรมการอีกฝ่ายหนึ่งร่วมด้วย คือ อดีตผู้ประกอบพิธีถือติ นายจ่งกัวะ ช่ง (ที่เสียชีวิตแล้ว) ผู้ประกอบพิธีถือติและหมอทรงเจ้านาย บล้าท้อ แซ่ซ่ง หมอทรงเจ้านายหวังป้อ แซ่ย่าง ผู้นำจาริตประเพณี นายไสหลี แซ่ต้อ นายไชหย่า แซ่ต้อ นายเจ้าหิ้ว แซ่ต้อ นายจ่งเจ็ง แซ่ต้อ และนายจ่งกัวะ แซ่หาง ที่ยังคงมีบทบาทอยู่ในปัจจุบัน

2) การปกครองหมู่บ้านด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน

เมื่อชาวบ้านแม่สาใหม่ได้แยกการปกครองหมู่บ้านออกจากหมู่บ้านโป่งแยงนอกในปี พ.ศ. 2518 โดยมีผู้ใหญ่บ้านกับคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่างๆปกครองหมู่บ้านของตัวเองสืบเนื่องตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกันก็ได้ให้กลุ่มผู้นำอาวุโสที่บางท่านยังเป็นผู้นำทางจาริตพิธีกรรมด้วยได้เป็นคณะกรรมการอาวุโสเพื่อร่วมจัดการปกครองชุมชนด้วยกัน แม้กระนั้นก็ตามการที่กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการฝ่ายต่างๆได้

ขึ้นมาปกครองหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มคนรุ่นใหม่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน ในขณะที่กลุ่มผู้นำอาวุโสมีบทบาทเฉพาะในการใกล้ชิดยึดถือคติความและประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ การปกครองหมู่บ้านด้วยคณะกรรมการหมู่บ้านในปัจจุบันจึงมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากการปกครองหมู่บ้านด้วยคณะผู้นำอาวุโสในอดีตเกือบจะทั้งหมด ทั้งนี้ ในช่วงเวลาประมาณ 30 ปี ที่ผ่านมา หมู่บ้านแม่สาใหม่ได้มีการปกครองด้วยผู้ใหญ่บ้านถึง 9 คน โดยแต่ละคนมีระยะเวลาการดำรงตำแหน่งที่ต่างกันไป

รายนามพ่อหลวงอย่างเป็นทางการของ บ้านแม่สาใหม่

1. พ่อหลวงจื้อ แซ่โง้ง (ถนอมวรกุล)	ช่วงปี	2516-1524
2. พ่อหลวงเปา แซ่หาง (รัตนคิลกุล)	ช่วงปี	2525-2527
3. พ่อหลวงสุรศักดิ์ แซ่เด๋มา (ภูศิริพัฒนานนท์)	ช่วงปี	2528-2538
4. พ่อหลวงสวัสดิ์ ถนอมรุ่งเรือง	ช่วงปี	2538-2541
5. พ่อหลวงเกษม ถนอมวรกุล	ช่วงปี	2541-2543
6. พ่อหลวงวิน เลิศชัยสกุล	ช่วงปี	2543-2544
(ระยะเวลา 6 เดือน)		
7. พ่อหลวงมนัส ถนอมวรกุล	ช่วงปี	2544-2550
8. พ่อหลวงกิติพงษ์ ถนอมรุ่งเรือง	ช่วงปี	15 มี.ค.50 ถึงปัจจุบัน

รายนามพ่อหลวงอย่างเป็นทางการของ บ้านแม่สาน้อย

1. พ่อหลวงวิชัย ภูศิริพัฒนานนท์	ช่วงปี	2547 ถึงปัจจุบัน
---------------------------------	--------	------------------

ทั้งนี้ในปี พ.ศ.2547 เนื่องจากประชากรมีจำนวนมากขึ้น ชาวบ้านจึงได้แยกการปกครองเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง คือ หมู่บ้านสาน้อย โดยใช้ลำห้วยแม่สาเป็นเส้นแบ่ง ทำให้ปัจจุบันหมู่บ้านแม่สาใหม่มีประชากรชาย 594 คน ประชากรหญิง 537 คน รวม 1,131 คน ส่วนหมู่บ้านแม่สาใหม่มีประชากรชาย 332 คน ประชากรหญิง 316 คน รวม 648 คนซึ่งหมู่บ้านแม่สาใหม่มีนายวิชัย ภูศิริพัฒนานนท์ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกนับแต่ปี พ.ศ.2547-ปัจจุบัน

สำหรับวิธีการปกครองหมู่บ้านด้วยคณะกรรมการหมู่บ้านในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ.2457 และข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่าด้วย

การดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน พ.ศ.2526 (เอกสารสำเนาแจกในที่ประชุมผู้ใหญ่บ้าน, 2550) โดยเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน 1 คน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง 1 คน แล้วส่งให้นายอำเภอแต่งตั้ง กับเลือกตั้งกรรมการหมู่บ้านจากผู้ทรงคุณวุฒิเป็นจำนวนหลายคณะตามแต่ละฝ่ายกิจการที่ชาวบ้านต้องการให้มีขึ้นในหมู่บ้าน คือ 1) คณะกรรมการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพ 2) คณะกรรมการป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย 3) คณะกรรมการปกครอง 4) คณะกรรมการศึกษาวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว 5) คณะกรรมการสตรี 6) คณะกรรมการสวัสดิการและสังคม 7) คณะกรรมการสาธารณสุข 8) คณะกรรมการคลัง 9) คณะกรรมการอาวุโส และ 10) คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ดูแผนภาพโครงสร้างคณะกรรมการหมู่บ้านปรับปรุงใหม่ตามข้อบังคับกระทรวงมหาดไทย 2526) โดยทั้งหมดอยู่ในวาระ 5 ปี ซึ่งหมู่บ้านแม่สาใหม่ได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านตามความเหมาะสมกับชุมชนของตนเองเป็น 6 คณะ คือ คณะกรรมการวัฒนธรรม คณะกรรมการอาวุโส คณะกรรมการที่ปรึกษา คณะกรรมการฝ่ายพัฒนา คณะกรรมการรักษาความสงบ และคณะกรรมการแม่บ้าน (เอกสารบันทึกการประชุมชาวบ้านแม่สาใหม่ 27 มีนาคม พ.ศ.2550)

ทั้งนี้ชาวบ้านได้ใช้โอกาสตามข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2534 (เอกสารสำเนาแจกในที่ประชุมผู้ใหญ่บ้าน, 2550) เพื่อเลือกคณะกรรมการอาวุโสเพิ่มเติมให้กับรูปแบบคณะกรรมการที่ทางรัฐจัดมาให้ เนื่องจากเห็นว่าผู้อาวุโสของหมู่บ้านชาวม้งยังคงมีความเป็นผู้นำทั้งทางการปกครองและวัฒนธรรม และชาวบ้านต้องร่วมมือทำกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในฐานะที่หมู่บ้านตั้งอยู่ในพื้นที่วนอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีอำนาจและหน้าที่ทำงานเพื่อส่วนรวมที่เท่าเทียมกับคณะกรรมการฝ่ายอื่นๆ แม้ว่าจะไม่มีคำตอบแทนก็ตาม

ทั้งนี้ข้อบังคับกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการดำเนินงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน(กม.) พ.ศ.2526 ให้คณะกรรมการแต่ละฝ่ายกิจการมีหน้าที่ (เอกสารสำเนาแจกในที่ประชุมผู้ใหญ่บ้าน, 2550) ดังนี้

2.1) ฝ่ายการปกครอง มีหน้าที่บำบัดทุกข์ บำรุงสุขราษฎร ดูแลหมู่บ้านให้เป็นไปตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และนโยบายส่วนรวมของชาติ ส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข การปกครองท้องถิ่น และส่งเสริมความ

สามัคคีของส่วนรวม เสริมสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน และไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่างๆภายในหมู่บ้าน เช่น การหย่าร้าง ที่มีสาเหตุมาจากฝ่ายสามีเพียงฝ่ายเดียว ต้องเสียค่าปรับเป็นเงิน 8,000 บาท ให้กับพ่อแม่หรือญาติของภรรยาที่ตนของหย่าด้วย แม้ฝ่ายภรรยาจะได้ไปอยู่อาศัยชั่วคราวเพื่อหลบภัยที่ใดก็ตาม และฝ่ายชายไม่มีสิทธิ์เรียกร้องค่าสินสอดคืนแต่อย่างใด แต่หากมีสาเหตุมาจากฝ่ายภรรยาเพียงฝ่ายเดียวให้ปรับฝ่ายภรรยา 4,000 บาท ในกรณีที่สามีได้ให้ค่าสินสอดหมดแล้ว ให้ปรับฝ่ายภรรยาเป็นเงินครึ่งของค่าสินสอด เป็นต้น (กฎระเบียบของคณะกรรมการฝ่ายปกครอง ประกาศใช้วันที่ 1 พฤศจิกายน 2550)

2.2) ฝ่ายกิจการพัฒนาหมู่บ้านและส่งเสริมอาชีพ มีหน้าที่ทำแผนและโครงการเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน สร้าง ซ่อมแซม ปรับปรุงสาธารณสมบัติในหมู่บ้าน เช่น ถนน สะพาน คู คลอง ท่อน้ำ น้ำประปา เป็นต้น

2.3) ฝ่ายกิจการป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย มีหน้าที่จัดหน่วยคุ้มครองและรักษาความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้านตามข้อบังคับของหมู่บ้าน เช่น การทะเลาะวิวาทชกต่อย ทำร้ายร่างกาย ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ผู้ชกก่อนและพวกต้องถูกปรับเป็นเงินคนละ 1,000 บาท หากสืบรู้ว่าเป็นผู้ลงมือทำร้ายร่างกายก่อนต้องถูกปรับอีก 500 บาท หากมีการใช้อาวุธทำร้ายร่างกายด้วย ต้องถูกปรับคนละ 2,000 บาท แล้วให้ยึดอาวุธที่ใช้กระทำความผิดนั้นด้วย ส่วนค่าเสียหายและค่ารักษาพยาบาลระหว่างคู่กรณี ให้ทั้งสองฝ่ายตกลงค่าปรับและหรือค่าใช้จ่ายกันเอง รวมทั้งการจัดเวรยามและจับกุมผู้ก่อความไม่สงบให้กับชาวบ้าน กับการรณรงค์ลดอบายมุข เช่น ดื่มสุรา และเล่นการพนัน หรือ การป้องกันยาเสพติด เช่น ฝิ่น เฮโรอีน และยาบ้า การจัดกำลังป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยในหมู่บ้าน เช่น เครื่องดับเพลิง และอบรมอาสาสมัครป้องกันพลเรือน (อปพร.) (กฎระเบียบของคณะกรรมการฝ่ายรักษาความสงบประกาศใช้วันที่ 1 พฤศจิกายน 2550)

2.4) ฝ่ายกิจการคลัง มีหน้าที่วางแผนจัดหา เก็บรักษาและควบคุมการใช้จ่ายเงินของหมู่บ้าน จัดทำทะเบียนทรัพย์สินของหมู่บ้าน จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

2.5) ฝ่ายกิจการสาธารณสุข มีหน้าที่ช่วยเหลือแพทย์และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ทำงานในหมู่บ้าน ป้องกันโรคระบาด เช่น ฉีดวัคซีนป้องกันโรคต่างๆ วางแผนครอบครัว ตั้งกองทุนเวชภัณฑ์และยา และกองทุนโภชนาการสุขภาพและรักษาความสะอาด เช่น สร้างถังขยะ รางระบายน้ำ หลุมซึม กำจัดน้ำเสีย ส้วมซึม และภาชนะเก็บกักน้ำสะอาด เป็นต้น

2.6) ฝ่ายกิจการศึกษาและวัฒนธรรม มีหน้าที่ช่วยเหลือโรงเรียน ครู จัดการศึกษานอกโรงเรียน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ส่งเสริมรักษาศิลปวัฒนธรรม คำสอนทางศาสนา และประเพณีท้องถิ่น ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มเยาวชน กิจกรรมกีฬาและพักผ่อนหย่อนใจ เช่น จัดสร้างสนามเด็กเล่น สนามกีฬาหมู่บ้าน เป็นต้น

2.7) ฝ่ายกิจการสวัสดิการและสังคม มีหน้าที่สำรวจและจัดทำบัญชีคนยากจนในหมู่บ้าน ช่วยเหลือดูแลคนพิการ เด็กกำพร้า และคนชรา จัดให้มีที่พักผ่อนหย่อนใจ เช่น สวนสาธารณะ เป็นต้น

2.8) ฝ่ายกิจการสตรี มีหน้าที่จัดทำแผนและโครงการเพื่อพัฒนาสตรีและเด็กในหมู่บ้าน ส่งเสริมการพัฒนาความรู้ของสตรีในด้านพัฒนาคุณภาพชีวิต อนามัยแม่และเด็ก การพัฒนาที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการรวมกลุ่มของสตรี

2.9) ฝ่ายคณะกรรมการอาวุโส มีหน้าที่ดูแลความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความสงบเรียบร้อย ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของท้องถิ่น เช่น พิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วยต่าง พิธีแต่งงาน และพิธีศพ เป็นต้น ส่งเสริมการเรียนรู้และสืบทอดจารีตพิธีกรรมต่างๆ และทำการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในหมู่บ้านตามจารีตประเพณีเมื่อปัญหาความขัดแย้งไม่สามารถจัดการให้ยุติได้โดยคณะกรรมการฝ่ายปกครอง

2.10) ฝ่ายคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีหน้าที่วางแผน สร้างกฎระเบียบ และจัดทำโครงการและเสนอต่อหน่วยงานต่างๆ เพื่อหางบประมาณมาจัดการป่าชุมชน จัดสร้างแหล่งน้ำ และจัดเวรยามเฝ้าระวังไฟป่า เป็นต้น รณรงค์และส่งเสริมให้ชาวบ้านร่วมมือกันจัดทำกิจกรรมอนุรักษ์ เช่น ปลูกป่า ทำแนวกันไฟ และประกอบพิธีเพื่อจัดการป่าตามจารีตความเชื่อในท้องถิ่น เป็นต้น รวมทั้งช่วยสอดส่องผู้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและลงโทษตามกฎหมายข้อบังคับของหมู่บ้านที่ได้มีขึ้นนับแต่ปี พ.ศ.2540 และยังคงใช้ในปัจจุบัน เช่น กันพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ เป็นป่าดงเข่งของหมู่บ้าน หากผู้ใดฝ่าฝืน เช่น หน่อไม้ หยอกกล้วย กล้วยไม้ มีโทษปรับครั้งละไม่เกิน 200 บาท ยกเว้นผู้ที่มีไว้เพื่อบริโภคเท่านั้น และยิงสัตว์ป่า 4 เท่า ปรับไม่เกิน 3,000 บาท โดยไม่มีข้อยกเว้น เป็นต้น (ข้อบังคับหมู่บ้านแม่สาใหม่ ประกาศใช้วันที่ 1 พฤศจิกายน 2550)

นอกจากนี้ นับแต่ปี พ.ศ. 2542 ตำบลโป่งแยงที่มีหมู่บ้านแม่สาใหม่กับหมู่บ้านแม่สาน้อย สังกัดได้ยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล โดยมีสมาชิกสภาตำบล (ส.อบต.) มาจากหมู่บ้าน

ละ 2 คน ทำให้ปัจจุบันชุมชนแม่สามี ส.อบต. จำนวนทั้งหมด 4 คน ทำหน้าที่ร่วมวางแผนการพัฒนาค่าบล ซึ่งทำให้แต่ละหมู่บ้านมีโอกาสนำเสนอความต้องการของชุมชนกับสภาตำบลได้รับรู้ และช่วยผลักดันให้โครงการพัฒนาหมู่บ้านได้รับงบประมาณสนับสนุน ทั้งนี้ประชาคมหมู่บ้านที่มาจากทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นคณะกรรมการอาวุโส คณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายกิจการต่างๆและกลุ่มองค์กรชุมชนทั้งทางการ ตลอดจนพระสงฆ์ที่มาอยู่ประจำวัดในชุมชนกับครูในโรงเรียนได้ ร่วมกันการวางแผนหรือเขียนโครงการการพัฒนาขึ้น แล้วให้สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล (ส.อบต.) เป็นผู้นำเสนอต่อสภาตำบล ซึ่งที่ผ่านมาชุมชนแม่สามีได้รับงบประมาณสร้างถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่เข้าสู่ชุมชนและสร้างสนามกีฬาของชุมชน เป็นต้น

3) กลุ่มความสัมพันธ์ภายในชุมชน

นอกจากมีคณะผู้อาวุโสและคณะกรรมการทำหน้าที่ปกครองและพัฒนาหมู่บ้านเป็นหลักแล้ว ชาวบ้านยังได้จัดตั้งกลุ่มที่ขึ้นกับกิจกรรมหรือขอบเขตบ้านเรือนในรูปแบบที่แตกต่างอย่างหลากหลายเพื่อช่วยจัดการปัญหาต่างๆในชุมชนด้วย คือ

3.1) เขตการปกครอง เป็นการจัดระเบียบหมู่บ้าน โดยให้ครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านได้จัดแบ่งจำนวนครัวเรือนที่อยู่ติดกันเป็นกลุ่มที่มีถนนกั้นออกจากกันเป็นเขตการปกครอง แล้วให้หัวหน้าเขตที่สมาชิกเขตเลือกตั้งขึ้นเป็นผู้ประสานงานระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้านกับสมาชิกภายในเขตของตัวเอง เช่น หมู่บ้านแม่สามีใหม่ได้แบ่งเป็น 5 เขต แต่ละเขตมีหน้าที่รักษาความสะอาดภายในเขตของตน โดยให้ทุกหลังคาเรือนมีถังขยะตั้งไว้หน้าบ้านเพื่อใส่ขยะของตนเอง แล้วให้นำขยะไปทิ้งตามที่กำหนดไว้เท่านั้น ถ้าฝ่าฝืนจะมีปรับไม่เกิน 500 บาท ต่อ 1 ครั้ง (ยกเว้นพืชสีเขียว) รวมทั้งให้แต่ละเขตปลูกไม้ดอกไม้ประดับในเขตของตนเอง (ข้อบังคับหมู่บ้านแม่สามีใหม่ พ.ศ. 2550) เป็นต้น

3.2) กลุ่มผู้ปกครองและครู เป็นคณะครูที่ทำการสอนในปัจจุบันกับผู้ปกครองของนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7 ทำหน้าที่ปรึกษาหารือร่วมกันเพื่อวางแผนและจัดระเบียบการเรียนของเด็กนักเรียน โดยเฉพาะร่วมกันจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและสอนเด็กนักเรียนทั้งที่อยู่ในห้องเรียนและนำเด็กนักเรียนเข้าไปเล่าเรียนหรือดูงานที่บ้านของชาวบ้านที่เป็นผู้รู้

3.3) กลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มคนที่มาจากการรวมตัวกันของแม่บ้านในแต่ละหมู่บ้านโดยเลือกกันเองให้มีแม่บ้านจำนวนหนึ่งเป็นคณะกรรมการ ซึ่งยกระดับให้เป็นคณะกรรมการหมู่บ้านกิจการ

ฝ่ายสตรีด้วย มีหน้าที่ส่งเสริมการพัฒนาความรู้ของสตรีในด้านอนามัยแม่และเด็ก จัดภายในบ้านเรือนให้น่าอยู่ รวมทั้งร่วมกันประกอบอาหารและบริการอาหารให้กับแขกผู้มีเกียรติในงานเลี้ยง ทั้งเมื่อมีพิธีกรรมของชุมชนและการต้อนรับแขกของหมู่บ้าน

3.4) กลุ่มหนุ่มสาว เป็นกลุ่มคนที่มาจากการรวมตัวกันของเยาวชนทั้งชายและหญิงในหมู่บ้าน โดยคนที่ทุกคนในกลุ่มนี้ยังไม่ได้แต่งงานและมีภาระครอบครัว ทำให้ทุกคนมีเวลาพบกัน และสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน ได้ เช่น ซ้อมดนตรีเพื่อเล่นในเทศกาลประเพณีปีใหม่ ซ้อมกีฬาเพื่อออกกำลังกายและแข่งขันกับกลุ่มหนุ่มสาวต่างหมู่บ้าน และร่วมกันปลูกป่า เป็นต้น

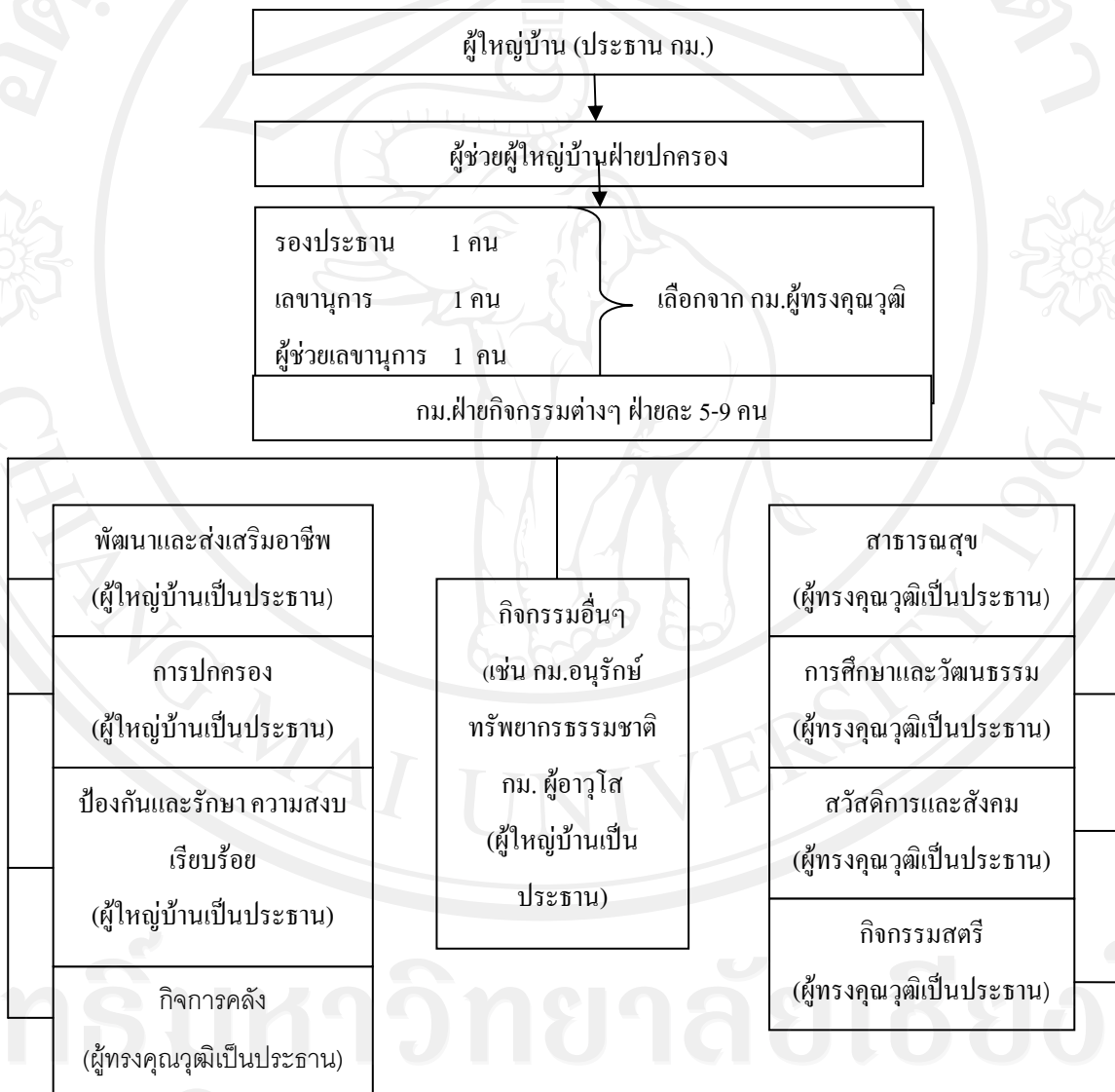
3.5) กลุ่มออมทรัพย์กองทุนช่วยเหลือ เป็นการตกลงร่วมกันของสมาชิกที่อยู่ในเขตตระกูลเดียวกัน เพราะความเป็นญาติพี่น้องมีความสะดวกต่อการบริหารจัดการและได้รับผลประโยชน์เท่าเทียมกัน เช่น กลุ่มช่วยเหลืออย่างกับกลุ่มช่วยเหลือช่วยเหลือจะทุกครัวเรือนได้ตกลงร่วมกันออมทรัพย์ที่ได้มาจากการระดมเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆภายในกลุ่มของตนเอง เช่น การยืมเงินเพื่อเป็นค่าสินสอด ประกอบพิธีศพหรือรักษาอาการเจ็บป่วยให้กับญาติพี่น้องของตนเอง เป็นต้น นายจิ้งสู๋ แซ่ย่าง นายเจ้าหิ้ว แซ่ต่อ 2545 (อ้างในประสิทธิ์ ลิขิตวิเศษและคณะ,อ้างแล้ว)

3.6) กลุ่มฌาปนกิจศพชุมชน เป็นกลุ่มที่มีสมาชิกมาจากทุกครัวเรือนของทั้งสองหมู่บ้าน เพื่อช่วยกันออกค่าใช้จ่ายสำหรับประกอบพิธีศพไม่ว่าศพจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม โดยคิดเป็นจำนวนเงิน 5 บาทต่อคน และให้มีผู้ประสานงานในแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้เก็บรวบรวมเงินเมื่อมีคนในชุมชนเสียชีวิตขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ในชุมชนแม่สาใหม่จะมีสองหมู่บ้านและในแต่ละหมู่บ้านจะมีคณะผู้อาวุโส คณะกรรมการปกครองหมู่บ้าน และกลุ่มองค์กรกิจการเป็นของตนเองที่สามารถจัดการปัญหาด้วยตนเองได้ค่อนข้างอิสระ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เนื่องจากคนของหมู่บ้านเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้งและยี่จาริตประเพณีเดียวกัน อีกทั้งยังผูกพันฉันท์เครือญาติที่ใกล้ชิดกันมาช้านาน อีกทั้งตัวบุคคลในแต่ละคณะกรรมการก็มีจำนวนมากที่เป็นคนเดียวกันด้วย ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงยังคงให้ความสำคัญกับการจัดการปัญหาด้วยกลไกที่มีระบบช่วยเหลือหรือเครือญาติเป็นหลักพื้นฐานมากกว่าที่จะหวังให้คณะกรรมการหมู่บ้านรับผิดชอบแต่เพียงลำพังเท่านั้น ซึ่งทำให้ปัญหาหรือการจัดการบางประการมีการจัดการร่วมระหว่างสองหมู่บ้าน เช่น การระดมค่าใช้จ่ายเพื่อฌาปนกิจศพ การร่วมกันประกอบพิธีแต่งงาน การจัดการปัญหาเยาวชน การสร้างถนนเข้าสู่ชุมชน และการ

ร่วมกันซื้อเครื่องเช่นไ่ว้ในพิธีถือติประจำปี เป็นต้น บล้าท้อ แซ่ซ่ง (อ้างในประสิทธิ สิปริชาและคณะ, อ้างแล้ว)

**ผังโครงสร้างคณะกรรมการหมู่บ้าน
ปรับปรุงใหม่ตามข้อบังคับกระทรวงมหาดไทย 2526**

ภาพ 7 ผังโครงสร้างคณะกรรมการหมู่บ้าน

4.1.8 โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

1) โครงสร้างทางเศรษฐกิจ

นับตั้งแต่การเข้าไปตั้งถิ่นฐานชุมชนแม่สาเก่า (แห่งที่ 1) ของกลุ่มม้งเต๋อและบ้านป่าคาของกลุ่มม้งจ้าวบนดอยแม่สาในประมาณปี พ.ศ. 2480-2494 ช่วงนี้ชาวม้งต่างยังชีพด้วยระบบการเกษตรแบบพึ่งตนเอง โดยมีพืชหลักเพียง 3 ชนิด คือ ปลูกข้าวไร่กับข้าวนาไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ปลูกข้าวโพดไว้เลี้ยงสัตว์และไว้บริโภคยามขาดแคลนข้าว (mov kuam) และปลูกฝิ่นไว้เป็นยารักษาโรคและขายเป็นรายได้เอาไว้ใช้จ่ายซื้อสิ่งจำเป็นในครัวเรือน เช่น ผ้า ผ้าห่ม น้ำมันก๊าด ถ่านไฟฉาย และดินปืน เป็นต้น นอกจากนี้ได้เลี้ยงไก่ หมู แพะ ควาย และวัวไว้เป็นอาหารและประกอบพิธีกรรม กับเลี้ยงม้าไว้สำหรับช่วยขนผลผลิตจากไร่กลับบ้านหรือไปขายในที่ราบ โดยเฉพาะพันธุ์พื้นเมือง ที่เคยใช้ม้าต่างจากหมู่บ้านไปยังถนนที่บ้านแม่เมะ (บริเวณปางช้างแม่สาในปัจจุบัน) รวมทั้งยังได้ปลูกพืชผักสวนครัวและสมุนไพร ตลอดจนเก็บของป่าและล่าสัตว์ไว้เป็นอาหารด้วย เช่น หมูป่า ไก่ป่า เก้ง หน่อไม้ เห็ด หัวปลี น้ำผึ้ง เป็นต้น

กระทั่งเมื่อฝิ่นถูกประกาศให้เป็นของผิดกฎหมายใน พ.ศ. 2502 ที่เน้นการห้ามค้าและเสพฝิ่นทั่วประเทศ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนเกี่ยวกับการปลูกฝิ่น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จเยี่ยมชาวม้งบ้านแม่สาใหม่และชุมชนใกล้เคียงนับแต่ปี พ.ศ.2512 ได้พระราชทานผ้าห่ม เสื้อหนาว เสื้อผ้านักเรียน อุปกรณ์การเรียน ยารักษาโรค ขนม ลูกสุกรพันธุ์ผสม ข้าวฟ่าง ยอดมันสำปะหลัง และดินลื่นจี้ให้กับชาวม้งไว้ปลูกทดแทนฝิ่น อันเป็นที่มาของโครงการหลวง และต่อมาได้มีโครงการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนฝิ่นหลายโครงการ เช่น โครงการปลูกพืชพาณิชย์อื่นทดแทนฝิ่นและพัฒนาชาวเขาในภาคเหนือตอนบน (Replacement of Opium by Other and the Development of Hill Tribes in Northern Thailand) ที่เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ.2514 จัดตั้งสถานีพัฒนาและฝึกอบรมบนพื้นที่สูงช่วงเดือนในปี พ.ศ.2516 จัดตั้งหน่วยพัฒนาและในปี พ.ศ.2517 โดยมีพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริม เช่น กาแฟ ชิคโครี มันฝรั่ง ผักสลัด แครอท กระหล่ำปี ผักกาดขาวปลี ข้าวสาลี ถั่วปินโต ถั่วแดง ถั่วเนวี่ ถั่วเหลือง และลื่นจี้ เป็นต้น (ประสิทธิ์ ลิขิตวิชาและคณะ, 2538)

ในระยะเวลาเดียวกันกับที่โครงการส่งเสริมตลาดและการผลิตการเกษตรบนพื้นที่สูง (Highland Agriculture and Production-HAMP) ได้เสร็จสิ้นโครงการในปี พ.ศ.2525 เป็นช่วงที่

รัฐบาลได้ประกาศอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ซึ่งได้ทับซ้อนพื้นที่ทำกินและอยู่อาศัยของชาวม้ง ทำให้เกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงพื้นที่ระหว่างชาวบ้านกับอุทยานฯ มากขึ้น ชาวบ้านจึงต้องพึ่งพาโครงการหลวงมากขึ้น โดยชาวบ้านเริ่มใช้พื้นที่ปลูกลิ้นจี่มากกว่าพืชผักอย่างอื่น ด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการปลูกพืชยืนต้นเพื่อไม่ให้ถูกแย่งชิงพื้นที่ กับชาวบ้านเรียนรู้ด้วยตัวเองว่าพื้นที่ทำกินของบ้านแม่สาใหม่ นั้นสูงจากระดับน้ำทะเลไม่มากนัก จึงเหมาะสำหรับปลูกลิ้นจี่มากกว่าพืชผักอย่างอื่น (จาริก ปาลีโพธิ์, 2538)

เมื่อต้องประสบกับปัญหาพื้นที่ทำกินมีจำกัด กับกรณีที่เยาวชนรุ่นใหม่ได้ับการศึกษาในโรงเรียนมากขึ้น ทำให้ลูกหลานชาวม้งบ้านแม่สาใหม่ได้เริ่มประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้น นับตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา โดยเฉพาะชาวม้งกลุ่มหนึ่งประมาณ 10 ครอบครัวได้เริ่มตัดสินใจลงไปประกอบธุรกิจส่วนตัวและขายสินค้าที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยวทั้งในตัวเมืองเชียงใหม่และต่างจังหวัด ต่อมาได้ซื้อที่ดินและสร้างบ้านอยู่อาศัยในที่ราบเพื่อเป็นที่พักให้กับลูกของตัวเองในระหว่างศึกษาเล่าเรียนด้วย

กระทั่งปี พ.ศ.2545 เป็นต้นมา ชาวบ้านบางกลุ่มในชุมชนจึงรวมตัวกันจัดสร้างพื้นที่ท่องเที่ยวและหาความรู้ให้กับคนภายนอก เช่น สวนกาแฟเกษตรเรือนเพาะชำของหน่วยวิจัยฟื้นฟูป่า FORRU (Forest Restoration Research Unit) ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านชนเผ่าม้ง เป็นต้น รวมทั้งได้สนับสนุนงบประมาณสร้างศูนย์วัฒนธรรมและบ้านพักรับรองในชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมโดยศูนย์พัฒนาโครงการหลวง

2) โครงสร้างทางสังคม

สังคมม้งสืบเชื้อสายและความเชื่อบรรพบุรุษผ่านฝ่ายผู้ชาย (Patrilineal descent) นั่นคือเมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายจะพาภรรยาเข้ามาเป็นสมาชิกในครัวเรือนและตระกูลของตน กับนับถือความเชื่อของฝ่ายชาย ดังภาษิตที่ว่า “ผู้ชายสืบทอดความเชื่อของบรรพบุรุษ ผู้หญิงออกเรือนไปเป็นสะใภ้” โดยมีระบบกลุ่มแซ่ตระกูลมากำกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกทั้งภายในแซ่เดียวกัน กับคนต่างแซ่ ทั้งนี้ มีคำศัพท์เรียกเครือญาติที่แตกต่างกันไป

2.1) โครงสร้างเครือข่ายของชาวม้ง

โครงสร้างทางสังคมของม้งอยู่ในพื้นฐานของระบบกลุ่มแซ่ตระกูลที่มีผู้ชายเป็นหลัก โดยถือปฏิบัติกันว่าคนในแซ่ตระกูลเดียวกันเป็นพี่น้องกัน หรือ ก้อตี้ ส่วนคนต่างแซ่ตระกูลนั้นมีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นญาติโดยผ่านการแต่งงาน หรือ “เน่งจาง”

- ก้อตี้ หรือพี่น้องในแซ่เดียวกัน ประกอบไปด้วยสามระดับด้วยกัน

ระดับร่วมแซ่เดียวกัน หรือ อี้ลู่เส่ง เป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ ที่แต่ละคนรู้ว่าตัวเองเป็นสมาชิกร่วมแซ่ตระกูลเดียวกันกับคนอื่น โดยฝ่ายชายนั้นเกิดในแซ่ไหนก็เป็นสมาชิกของแซ่นั้นตลอดไป แต่ผู้หญิงนั้นภายหลังจากแต่งงานแล้วต้องเปลี่ยนไปเป็นสมาชิกในแซ่ของสามี ทั้งนี้ แซ่ตระกูลของม้งที่พบในประเทศไทยนั้นมี 15 แซ่ด้วยกัน คือ ย่าง ว่าง หลี่ ช่ง ฉ่อ หมั่ว จ้าง จ้อ หาง เล่า วือ ค้าง ฟา กง เสา โดยมีตำนานว่าด้วยการกำเนิดแซ่ต่างๆเหล่านี้ที่เกิดขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมโลก ดังนั้น คนม้งจึงเชื่อว่าสมาชิกในแต่ละแซ่นั้นสืบทอดเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษร่วมคนเดียวกัน

ระดับร่วมผีเดียวกัน หรือ อี้ตู่กั้งซั่ว เป็นกลุ่มย่อยในแซ่เดียวกัน ที่มีลักษณะและขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมหลักๆที่เหมือนกัน คือ การเลี้ยงผีประตุ การสักการะวิญญาณพ่อแม่ด้วยวัว พิธีล้างมลทิน รายละเอียดการประกอบพิธีศพ และลักษณะของสุสาน โดยสมาชิกในแต่ละกลุ่มร่วมผีเดียวกันนั้นไม่สามารถสืบทอดกลับไปหาชื่อของบรรพบุรุษคนเดียวกันได้

ระดับร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน หรือ อี้จู่ก้อตี้ เป็นกลุ่มพี่น้องที่สมาชิกทุกคนยังคงสามารถสืบทอดกลับไปหาชื่อของบรรพบุรุษร่วมคนเดียวกันได้

ทั้งนี้ ภายในกลุ่มสมาชิกแซ่เดียวกัน ไม่ว่าจะมีความสัมพันธ์ระดับไหนก็ตาม ผู้ชายแต่ละคนจะนับความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นระบบช่วงชั้น

- เน่งจาง หรือญาติต่างแซ่กัน เป็นคนในแซ่อื่นที่แตกต่างออกไปจากตน ทั้งนี้ โดยอาศัยความสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานเป็นหลักในการนับญาติกับคนในแซ่อื่น

2.2) ศัพท์นับเครือญาติ

โดยมารยาทแล้ว คนม้งจะใช้คำศัพท์เครือญาติในการเรียกคนอื่นที่ตัวเองกำลังสนทนาด้วย ทั้งนี้ การเรียกแต่ชื่อตัวโดยไม่มีคำศัพท์เครือญาตินำหน้านั้นเป็นการเสียมารยาทเป็นอย่างมาก ดังนั้น โดยธรรมเนียมแล้วเวลาที่ผู้ชายม้งสองคนพบกันครั้งแรกจะเริ่มต้นสอบถามความสัมพันธ์

กันด้วยการถามว่าแต่ละคนเป็นแซ่อะไร หากพบว่าเป็นคนในแซ่เดียวกัน ก็จะสืบต่อไปว่าพ่อ ปู่และทวด รวมไปถึงชื่อของบรรพบุรุษที่แต่ละฝ่ายสามารถย้อนกลับไปได้ไกลที่สุดนั้นชื่ออะไร แต่หากพบว่าทั้งสองคนไม่ได้เป็นลูกหลานของบรรพบุรุษคนเดียวกัน ขึ้นต่อไปก็จะสอบถามว่าทั้งสองคนเป็นคนร่วมแซ่เดียวกันหรือไม่ หากพบว่ามีรายละเอียดของพิธีกรรมหลักไม่เหมือนกันอีก ก็เป็นเพียงพี่น้องร่วมแซ่เดียวกัน ทั้งนี้ การใช้คำศัพท์ในการเรียกคนในแซ่เดียวกันนั้น ต้องดูที่ช่วงชั้น ไม่ว่าจะเป็นคนที่มีความสัมพันธ์กับตนในระดับไหนก็ตาม (ตามสามระดับข้างต้น) จะใช้คำศัพท์ในการเรียกชุดเดียวกัน ทั้งนี้ในส่วนของผู้ชายนั้นจะ ไม่มีความแตกต่างระหว่างก่อนแต่งงานและหลังแต่งงาน แต่ในส่วนของผู้หญิงนั้น ก่อนแต่งงานกับหลังแต่งงานจะมีความแตกต่างกัน เพราะภายหลังจากแต่งงานแล้วผู้หญิงจะออกไปเป็นสมาชิกในแซ่ของสามีของตน ดังนั้น คนในแซ่ของพ่อแม่เกิดของตนเองจึงกลายเป็นญาติต่างแซ่กับตนไปโดยปริยาย

แต่หากทั้งสองคนเป็นคนต่างแซ่กัน ขึ้นต่อไปก็จะทำการตรวจสอบว่าตัวเองหรือพี่น้องของแต่ละคนได้แต่งงานกับหญิงจากแซ่ของอีกฝ่ายหนึ่งหรือไม่หากมีทั้งสองจะนัยความสัมพันธ์ผ่านญาติพี่น้องเหล่านั้น แต่หากไม่มี ก็จะเป็นเพียงเพื่อนกันดังนั้นการใช้คำศัพท์นับเครือญาติ จึงต้องอิงอยู่กับความสัมพันธ์ผ่านการแต่งงานกับทั้งหลักของช่วงชั้น โดยเมื่อผู้ชายทราบความสัมพันธ์และรู้ว่าต้องใช้ศัพท์เรียกเครือญาติกันและกันอย่างไรแล้ว ภรรยาหรือพี่สาวน้องสาวกับคนอื่นๆ ก็จะสามารถทราบความสัมพันธ์และคำศัพท์เรียกเครือญาติตามผู้ชาย (บทสัมภาษณ์นายเต่า กรกิริติการ)

2.3) ข้อห้ามในการแต่งงาน

- ห้ามหญิงและชายที่เกิดร่วมแซ่ตระกูลแต่งงานกัน

กฎเกณฑ์ทางสังคมที่สำคัญที่สุดคือการห้ามหญิงกับชายที่เกิดในแซ่ตระกูลเดียวกันแต่งงานกัน ด้วยเหตุผลสองประการด้วยกัน ประการแรก ชาวเมืองเชื่อว่าผู้ที่มีแซ่ตระกูลเดียวกันย่อมสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน โดยเฉพาะในตำนานที่ว่าด้วยกำเนิดแซ่ที่เกิดขึ้นหลังจากน้ำท่วมโลก ดังนั้น ถึงแม้ว่าสมาชิกในแซ่เดียวกันจะไม่สามารถนับย้อนกลับไปหาบรรพบุรุษร่วมคนเดียวกันได้อย่างชัดเจน แต่ก็มีความเข้าใจร่วมกันว่าต่างเป็นพี่น้องกัน ประการหลัง สืบเนื่องมาจากความเชื่อในคำสาปแช่งตามตำนานกำเนิดแซ่ตระกูลที่เกิดขึ้นหลังจากน้ำท่วมโลกแล้วคู่

ของพี่ชายกับน้องสาวจำเป็นต้องแต่งงานกันแล้วเกิดลูกออกมาพิการ มีรูปร่างคล้ายลูกโป่ง อ่อน
 ปวกเปื่อยก ไม่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ดังนั้น พ่อแม่และผู้คนในสังคมจึงสอนลูกชายกับลูกสาวอยู่เสมอว่าห้ามแต่งงานกับคน
 ในแซ่เดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นคนมั่งคั่งด้วยกัน หรือคนแซ่เดียวกัน แต่ต่างเผ่าหรือกลุ่มชาติพันธุ์ก็ตาม

- ข้อห้ามในการแต่งงานกับคนต่างแซ่

กรณีของการแต่งงานข้ามแซ่นั้นมีธรรมเนียมปฏิบัติบางประการคือห้ามไม่ให้คนในสอง
 ครอบครัวที่ใกล้ชิดกันมากแต่งงานกัน กับห้ามคนในครอบครัวที่ใกล้ชิดกันแต่งงานข้ามช่วงชั้นกัน
 ด้วยเหตุผลสองประการด้วยกัน คือ ความรู้สึกที่ทั้งสองครอบครัวเป็นญาติที่ใกล้ชิดกันมากจน
 เสมือนเป็นพี่น้องหรือลูกหลานกัน กับเหตุผลเรื่องความเชื่อที่จะทำให้คู่ที่แต่งงานที่หลังจะ
 ประสบกับสิ่งเลวร้ายในชีวิตตามมาในอนาคต

ห้ามพี่น้องร่วมพ่อแม่เดียวกันของทั้งสองแซ่แต่งงานกันเกินกว่าหนึ่งคู่ ตัวอย่างเช่น ลูกชาย
 ของครอบครัว ก. แต่งงานกับลูกสาวของครอบครัว ข. แล้วห้ามลูกชายกับลูกสาวของทั้งสอง
 ครอบครัวแต่งงานกันอีกเป็นคู่ที่สอง คนมั่งเปรียบการแต่งงานดังกล่าวเหมือนเป็นการที่ผู้ชายของ
 ทั้งสองครอบครัวแลกเปลี่ยนพี่สาวหรือน้องสาวกันและกัน กับเป็นเหมือนการเทครัว คือการยกเอา
 หญิงทั้งสองคนจากครอบครัวเดียวกัน มาอยู่กับชายในครอบครัวเดียวกัน

ห้ามแต่งงานข้ามช่วงชั้นกัน ในกรณีของครอบครัวที่ใกล้ชิดกันมาก ห้ามชายหญิงต่างช่วง
 ชั้นกันแต่งงานกัน เช่น ห้ามลูกชายแต่งงานกับน้องสาวของแม่ตัวเองหรือห้ามลูกสาวแต่งงานกับ
 น้องชายของแม่

- ข้อห้ามในการแต่งงานของคนที่เคยแต่งงานมาก่อนแล้ว

กรณีของหญิงที่เคยแต่งงานมาก่อน แต่ต่อมาภายหลังได้กลายเป็นหม้ายโดยสามีเสียชีวิต
 หญิงนั้นจะยังคงความเป็นสมาชิกในครอบครัวของสามีตนอยู่ต่อไป กรณีแรก หากผู้ในแซ่ตระกูล
 ของสามีจะแต่งงานกับหญิงคนดังกล่าว จะต้องเป็นชายที่มีศักดิ์เป็นน้องชายของสามีของนางเท่านั้น
 ห้ามคนที่มีศักดิ์เป็นพี่ชาย หรือชายในช่วงชั้น ที่เป็นพ่อกับช่วงชั้นที่เป็นลูกของสามีแต่งงานกับนาง
 กรณีที่สอง หากแต่งงานกับชายในแซ่อื่น จะไม่นำเอาความสัมพันธ์ที่เป็นช่วงชั้นมาพิจารณา แต่จะ
 พิจารณาบนพื้นฐานที่เสมือนว่าหญิงนั้นยังเป็นยังเป็นสาวโสดอยู่เป็นหลัก นั่นคือห้ามไม่ให้
 แต่งงานกับชายที่มีแซ่เดียวกันกับพ่อแม่เกิดของหญิงคนนั้น

ในกรณีที่ฝ่ายหญิงกลายเป็นหม้ายเพราะการหย่าร้าง นั้นหมายถึงหญิงนั้นกลับไปเป็นสมาชิกในแซ่ตระกูลของพ่อแม่เกิดของตนเอง ดังนั้น การที่ชายใดจะแต่งงานกับหญิงนั้นได้หรือไม่ นั้นให้พิจารณาเสมือนกับตอนที่หญิงนั้นยังไม่แต่งงาน

2.4) ค่านิยมในการแต่งงานของชาวม้ง

- การแต่งงานระหว่างหญิงชายที่เป็นลูกพี่ลูกน้อง พ่อแม่คนม้งในรุ่นก่อนหน้านี้นิยมให้ลูกชายกับลูกสาวของพี่สาวกับน้องสาว หรือพี่ชายกับน้องสาว หรือน้องชายกับพี่สาว แต่งงานกัน เพราะชายหนุ่มกับหญิงสาวทั้งสองคนเป็นสมาชิกในต่างตระกูลกันแล้ว ด้วยเหตุผลว่าอยากได้ลูกเขยหรือลูกสะใภ้ที่เป็นคนใกล้ชิด ซึ่งถือว่ามิเชื่อสายดี ขยันทำมาหากิน กับทั้งหากว่ามีปัญหาครอบครัวตามมาในอนาคตแล้วจะเป็นการง่ายสำหรับพ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายในการพูดคุยและช่วยกันแก้ไขได้ เพราะพ่อแม่มีความสัมพันธ์ที่เป็นพี่น้องกันเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว

- น้องชายมักแต่งงานกับพี่สะใภ้ที่สามีเสียชีวิตแล้ว กรณีหญิงที่สามีเสียชีวิตแต่หญิงหม้ายนั้นเป็นคนดี ขยันทำงาน ไม่มีความขัดแย้งกับสมาชิกในครัวเรือนของสามีตน และที่สำคัญคือถ้ามีลูกติด โดยเฉพาะลูกชาย เพื่อไม่ให้หญิงหม้ายดังกล่าวต้องออกไปเป็นลูกสะใภ้ในครอบครัวหรือตระกูลอื่น พ่อแม่และญาติพี่น้องของสามีนิยมให้น้องชายของสามีแต่งงานกับพี่สะใภ้คนดังกล่าวไม่ว่าน้องชายนั้นจะยังคงเป็นโสดหรือมีภรรยาอยู่แล้วก็ตาม

3) โครงสร้างทางวัฒนธรรม

ตามระบบความเชื่อในบรรพบุรุษหรือแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านแม่สา่นั้นมีพิธีกรรมและจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องหลายอย่างด้วยกัน โดยสามารถแยกออกได้เป็นสองระดับด้วยกัน คือ พิธีกรรมและประเพณีสำหรับตัวบุคคล กับพิธีกรรมและประเพณีในรอบปี ซึ่งเป็นในระดับครัวเรือนและชุมชน

3.1) พิธีกรรมประจำตัวบุคคล

นับตั้งแต่เกิดจนถึงภายหลังจากเสียชีวิต คนม้งจะมีพิธีกรรมและประเพณีสำคัญซึ่งจัดขึ้นสำหรับตัวบุคคลหลายอย่างด้วยกัน โดยสามารถแยกอธิบายได้ดังต่อไปนี้

- พิธีเรียกขวัญเด็กแรกเกิด

ชุมชนบ้านแม่สาเชื่อว่แต่ละคนนั้นมีขวัญประจำตัวอยู่ โดยเมื่อแรกเกิดนั้นผู้ทำคลอดจะนำด้ายสีขาวผูกไว้ที่ข้อมือของทารก จากนั้นในเช้าวันที่สาม พ่อแม่ของเด็กทารกจะขอผู้ใหญ่คนหนึ่ง

มาทำการเรียกขวัญให้กับเด็กแรกเกิด โดยใช้ไก่หนึ่งคู่ ไช้ไก่หนึ่งฟอง รูปสามดอก กับกระดาษเงิน โดยมีอุปกรณ์ในการอ้วนประกอบด้วย คือ ไม้คู่เสียด้ายกับวงเหรียญเหล็ก

สิ่งที่สำคัญในพิธีเรียกขวัญนี้ นอกจากการตั้งชื่อให้เด็กตามที่พ่อแม่ของเด็กต้องการแล้ว ผู้ประกอบพิธียังต้องแจ้งให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบ้านเรือนได้รับรู้ว่าหลังคาเรือนนี้มีสมาชิกเพิ่มมาใหม่แล้วให้ช่วยดูแลคุ้มครองเด็กทารกให้ปราศจากโรคภัยต่างๆ ด้วย

พร้อมกันนี้ หลังเรียกขวัญแล้ว ผู้ประกอบพิธียังต้องเซ่นไหว้เทพที่เชื่อว่าเป็นผู้นำพาเด็กมาให้ โดยในกลุ่มของม้งจื๋ว นั้น เรียกว่าคู่ของพ่อแม่ที่ส่งลูกมาเกิด ส่วนของม้งเดื่อนั้น เรียกว่าเทพฮาหญิงด้วยไก่หนึ่งคู่ พร้อมด้วยกระดาษเงินอีกสี่ฟวง ทั้งนี้เพราะชุมชนบ้านแม่สาเชื่อว่าเทพดังกล่าวได้นำพาขวัญของเด็กจากสวรรค์มาจุติให้กับทารกที่เพิ่งเกิดใหม่นั้นด้วย

- พิธีเรียกขวัญและต่อสะพานขวัญ

จากความเชื่อของชุมชนบ้านแม่สาที่ว่าแต่ละคนนั้นมีขวัญ เมื่อคนเผชิญกับสิ่งที่ทำให้ตกใจกลัวหรือหวาดผวา อาจทำให้ขวัญออกจากร่างกายได้หรือบางครั้งขวัญก็แยกออกจากตัวคนไปด้วย เพราะพลัดหลง หรือมัวหลงใหลอยู่กับความสวยความงามที่ได้พบเห็น เมื่อขวัญไม่อยู่กับตัว จึงเป็นสาเหตุหนึ่งของการเจ็บป่วยที่ไม่สามารถหาสาเหตุในทางวิชาการแพทย์ได้ เช่น เบื่ออาหาร ร่างกายผอมซีด และเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ เป็นประจำ เป็นต้น ทั้งนี้ ย่อมเกิดขึ้นได้กับทั้งเด็กและผู้ใหญ่

เมื่อรู้แน่ชัดว่าเคยมีอาการตกใจกลัวหรือล้มในที่ไหนที่หนึ่ง แล้วคิดว่าเป็นเหตุให้เกิดอาการเจ็บป่วยตามมา ก็จะต้องทำพิธีเรียกขวัญ โดยจะต้องเตรียมสิ่งของและอุปกรณ์ตามพิธีเรียกขวัญให้พร้อม แล้วให้ผู้ประกอบพิธีเรียกขวัญไปทำการเรียกขวัญยังจุดที่ได้เกิดเหตุ นั้น โดยต้องนำจอบขนาดเล็กไปด้วยเพื่อตอนประกอบพิธีเรียกขวัญจะได้ขุดลงบนพื้นดิน หากพบว่ามีแมลง ไม่ว่าประเภทไหนก็ตามที่ขุดพบหรืออยู่ในบริเวณนั้น ก็ให้นำกลับมาในบ้าน โดยอาจนำมาไว้หลังปลอกหมอนของผู้ถูกเรียกขวัญหรือนำมาไว้ใต้เตียง เพราะเชื่อว่าแมลงที่พบนั้นเป็นขวัญของผู้ป่วย

อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ไม่ทราบแน่ชัดว่าขวัญตกหรือหายไปในที่แห่งใด แต่เมื่อหมอเน่งหรือหมอทรงทำการวินิจฉัยแล้วพบว่าอาการเจ็บป่วยของผู้ป่วยนั้นมีสาเหตุมาจากขวัญที่ได้ตกหรือหายไป ไม่สามารถเดินทางกลับมายังบ้าน เพื่ออยู่กับเจ้าของได้ เนื่องจากมีทางแยกหลายจุด หรือถูกแม่น้ำลำธารหรืออุปสรรคอื่นขวางกั้นไว้จำเป็นที่จะต้องทำพิธีเรียกขวัญและสร้างสะพานโดยการ

ใช้แผ่นไม้มาวางต่อกันเป็นสะพานบริเวณสามแยก หรือทำเป็นสะพานเล็กๆ ข้ามลำธาร โดยอาจจะมีการสร้างบ้านขนาดเล็ก ที่มุงด้วยหลังคา เพื่อครอบสะพานที่สร้างขึ้นนี้ด้วยก็ได้ ทั้งนี้ ในพิธีจะต้องมีการใช้ไก่หรือหมูสักการะด้วย สิ่งสำคัญ คือ จะต้องขอให้ชาวบ้านคนแรกที่เกิดทางผ่านจุดดังกล่าวเป็นผู้ช่วยนำพาตัวเด็กนั้นกลับมามอบให้กับพ่อและแม่ของตนในบริเวณที่ทำพิธี แล้วทำการผูกข้อมือ พร้อมกับอวยพรให้หายจากอาการป่วย จากนั้นทุกคนที่เข้าร่วมงานจึงรับประทานอาหารด้วยกัน

- พิธีอ้วนนิ่งหรือเข้าทรง

การอ้วนนิ่งเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งของคนม้งที่ผู้ทำพิธีหรือหมอเน็ง สามารถเข้าสู่ญาณแล้วสื่อสารระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของวิญญาณ ทั้งนี้ การอ้วนนิ่งมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การรักษาอาการเจ็บป่วย โดยเฉพาะการนำเอาขวัญกลับเข้ามาอยู่กับร่างกายของคนป่วย แต่บางครั้งการอ้วนนิ่งก็ทำเพื่อวินิจฉัยอาการเจ็บป่วยด้วย คือ ทำเพื่อค้นหาว่าอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุมาจากอะไร นอกจากนั้นแล้วยังมีการทำพิธีอ้วนนิ่งเพื่อคุ้มครองสมาชิกในครัวเรือนด้วย

การอ้วนนิ่งของม้งนั้นมี 3 ประเภทด้วยกัน ประเภทแรก คือ เน็งปิดหน้า คือ เน็งที่ต้องใช้ผ้าโพกหัวปิดใบหน้าในขณะที่ทำพิธี กับจะต้องมีม้านั่งยาวสำหรับประกอบพิธี โดยคนที่จะกลายเป็นหมอเน็งประเภทนี้ได้นั้นต้องเกิดจากการที่เทพหรือเจ้าเน็งของบรรพบุรุษของตนที่ล่วงลับไปแล้วกลับมาหาและขอให้ป็นร่างทรงให้ ประเภทที่สอง คือ หมอเน็งเปิดหน้า คือ เน็งที่มีผ้าโพกหัวแต่ไม่ต้องเอาผ้าโพกหัวปิดใบหน้าเวลาทำพิธี กับไม่ต้องใช้ม้านั่งในการทำพิธี แต่ใช้การยืนแทน ทั้งนี้ หมอเน็งประเภทนี้ต้องไปขอเรียนจากคนอื่นเพื่อให้สามารถทำพิธีได้ ประเภทสุดท้าย คือ เน็งแกลบหรือเน็งข้าวเบิ้ล ทำการเข้าทรงบริเวณข้างเตาไฟ โดยการเผาแกลบในเตาไฟให้เกิดกลิ่นช่วย เน็งประเภทนี้เป็นการเข้าญาณอย่างหนึ่งเพื่อที่จะสามารถเข้าไปสู่ภพของคนตาย โดยเฉพาะการติดตามขวัญของคนป่วยที่กำลังเดินทางไปยังปรโลก ทั้งนี้ ทุกคนสามารถอ้วนนิ่งประเภทนี้ได้ แต่จะต้องมีหมอเน็งปิดหน้าคนหนึ่งคอยกำกับอยู่อย่างใกล้ชิด มิเช่นนั้นแล้วขวัญของคนอ้วนนิ่งหรือเข้าทรงอาจไม่สามารถกลับเข้าสู่ร่างปกติได้ในที่สุด

ทั้งนี้ รายละเอียดของวิธีการ ขั้นตอน รวมทั้งอุปกรณ์ในการประกอบพิธีอวมงคลของทั้งสาม อย่างนั้นมีความแตกต่างกันไปอยู่บ้าง

- พิธีขอพ่อแม่บุญธรรม

เป็นพิธีกรรมหนึ่งซึ่งเชื่อว่าสามารถช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยของเด็กได้ โดยเฉพาะเด็กหรือวัยรุ่นที่ประสบปัญหาการเจ็บป่วยอันหาสาเหตุในทางการแพทย์ไม่ได้ แต่ผู้ทำพิธีกรรมได้ทำการวินิจฉัยแล้วพบว่าขวัญของเด็กไม่อยู่กับตัว โดยเฉพาะในกรณีที่ขวัญของเด็กไม่ชอบที่จะอยู่กับพ่อแม่เกิดของตัวเอง จึงต้องทำพิธีนี้เพื่อแสดงว่าได้มีการนำตัวเด็กไปอยู่กับพ่อแม่บุญธรรม เพื่อให้ขวัญของเด็กมีความสุขในการที่จะกลับเข้ามาอยู่กับร่างกายเด็กคนนั้น

พิธีนี้จัดขึ้นที่บ้านของพ่อแม่บุญธรรม โดยมีการสร้างทำเป็นว่าพ่อแม่และญาติพี่น้องของเด็กได้นำพาตัวเด็กไปเป็นลูกของพ่อแม่บุญธรรม แล้วมีการสู่ขวัญด้วยไก่ จากนั้นจึงเลี้ยงฉลองและร่วมผูกข้อมือของเด็ก เสร็จแล้วพ่อแม่เกิดของเด็กก็พากลับมาใช้ชีวิตอยู่อย่างปกติต่อไป

- พิธีตั้งชื่อผู้ใหญ่

หลังจากแต่งงานกันและมีลูกคนแรกแล้ว ชุมชนบ้านแม่สาถือว่เป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ และพ่อของลูก ได้เป็นผู้ใหญ่แล้ว ดังสุภาษิตที่ว่า บ้านเก่าต้องเปลี่ยนไม้ คนเก่าต้องเปลี่ยนชื่อ ในเวลาเช่นนี้ ชุมชนบ้านแม่สาจะมีพิธีตั้งชื่อผู้ใหญ่ ให้กับพ่อคนใหม่ โดยให้สิทธิกับภรรยากับญาติ พี่น้องของภรรยาเป็นผู้ตั้งชื่อ เนื่องจากการเป็นพ่อคนได้นั้นก็เนื่องด้วยมีภรรยาเป็นผู้ค้าที่สำคัญ ซึ่งจารีตปฏิบัตินั้นมักเชิญให้พ่อตากับแม่ยายมาร่วมพิธีและตั้งชื่อใหม่ให้กับลูกเขยของตัวเอง โดยธรรมเนียมแล้วมักช่วยกันหาคำในพยางค์แรกมาเพิ่มหน้าชื่อที่มีอยู่แล้วของลูกเขย ทั้งนี้ เพื่อให้บารมีของพ่อตาช่วยนำพาชีวิตและคุ้มครองครอบครัวต่อไป

ทั้งนี้ ก่อนพิธีตั้งชื่อใหญ่นั้น เพื่อให้เครือญาติทางฝ่ายหญิง มีความใกล้ชิดและความรู้สึก ในการมีส่วนร่วมกับครอบครัวของลูกเขย ครอบครัวของลูกเขยจึงมักประกอบพิธีตอบแทนบุญคุณ ด้วยปลอกหมอน ให้กับพ่อแม่ของฝ่ายภรรยาเสียก่อน เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณและเป็นการช่วยคุ้มครอง ชีวิตของพ่อแม่ฝ่ายภรรยาให้อยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้กับครอบครัวของลูกเขยต่อไป

อนึ่ง ชุมชนบ้านแม่สามีความเชื่อว่าปลอกหมอนนี้เป็นเสมือนที่ดินหรือไร่นาในชาติหน้าของผู้ได้รับ โดยเมื่อถึงในพิธีศพนั้นจะใช้ปลอกหมอนเหล่านี้มาห่อนเป็นหมอนรองศีรษะของผู้ตาย

ฉะนั้น ปลอดภัยจึงเป็นสัญลักษณ์ของความกตัญญูตเวทีต่อผู้มีอุปการคุณที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนบ้านแม่สา

- พิธีศพ

ขั้นตอนของพิธีกรรมจะเริ่มจากการเปลี่ยนชุดเครื่องแต่งกายให้ศพ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียี่ห่วยผ้ากำรองเท้าที่ทำจากใยกล้วยงเป็นหลัก จากนั้นจึงเป็นการสวดนำทางวิญญาณผู้ตายให้สามารถเดินทางไปหาบรรพบุรุษของตนในสรวงสวรรค์ได้ แล้วจึงนำศพไปวางบนแคร่ (เปรียบเสมือนม้าสำหรับขี่) จากนั้นจึงเริ่มด้วยการเป่าบทแคนว่าด้วยการสิ้นลมหายใจ และอื่นๆ ตามมา ส่วนในเวลาเช้า กลางวันและเย็นนั้น จำเป็นต้องมีอาหารมาให้ผู้ประกอบพิธีกรรมได้รับประทาน กับต้อนรับแขกที่มาร่วมงาน จึงมีการฆ่าสัตว์เลี้ยง ซึ่งในพิธีศพนั้นส่วนใหญ่นิยมฆ่าหมู แล้วถือโอกาสทำการมอบวิญญาณของสัตว์ดังกล่าวให้กับผู้ตาย กับทั้งเซ่นไหว้ด้วยเหล้าและอาหารสุกในทุกมื้อ

สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งในพิธีศพของชุมชนบ้านแม่สา คือ การมีส่วนร่วมของญาติพี่น้องที่เกี่ยวข้องในระบบเครือญาติ ในการเข้ามาช่วยเหลืองาน เป็นกำลังใจให้เจ้าภาพ รวมทั้งทำหน้าที่ตรวจสอบความสมบูรณ์ของพิธีกรรม โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้ตายเป็นคนที่ไม่แต่งงานแล้ว โดยกรณีของผู้หญิงหรือแม่บ้านนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่เจ้าภาพจะต้องส่งคนไปเชิญพี่ชายหรือน้องชายของหญิงดังกล่าวมารับทราบถึงการเสียชีวิตและทำการฆ่าวัวหรือควายให้ในวันสุดท้าย แต่หากผู้ตายเป็นผู้ชาย ในส่วนของมิ่งเดือนนั้นจะต้องเชิญพี่สาวหรือน้องสาวของผู้ตายมาทำหน้าที่นี้ แต่ในส่วนของมิ่งจิว้นั้นจะเชิญพ่อแม่ของลูกสะใภ้มาทำหน้าที่ ดังนั้น คนเหล่านี้จึงต้องนำอาหาร เหล้า เงินค่าใช้จ่าย รวมทั้งสิ่งของที่ช่วยเหลือเจ้าภาพมาก่อนวันที่จะนำศพไปฝัง อันเป็นที่มาของคำในภาษาม้งที่ว่าในวันแห่งการทำพิธีกรรม โดยเครือญาติส่วนในวันที่จะนำศพไปฝังนั้นมักจะมีการฆ่าวัวหรือควาย ซึ่งมักเป็นที่เข้าใจว่าเป็นการฆ่าให้ผู้ตาย แต่ในความเป็นจริงแล้วเป็นการให้เกิดกับญาติต่างแซ่ตระกูลที่มีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติกับผู้ตายหรือลูกสะใภ้ของผู้ตายในการมาร่วมงาน ให้ได้รับการเชิดชูในสังคมมากกว่า ดังนั้น จำนวนวัวหรือควายที่ฆ่าในวันสุดท้ายนี้จึงมีมากน้อยตามจำนวนญาติและผู้ประกอบพิธีกรรมในงานศพของแต่ละคน

- พิธีสักการะดวงวิญญาณพ่อแม่ด้วยข้าว

หลังจากที่ได้จัดงานศพ ทำพิธีปลดปล่อยวิญญาณของพ่อหรือแม่แล้ว ลูกชายทุกคนมีหน้าที่ต้องทำพิธีสักการะดวงวิญญาณของพ่อแม่ด้วยการใช้ข้าว โดยธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนบ้านแม่สาแล้ว ลูกชายคนที่ยังไม่แต่งงานหรือไม่มีครอบครัวนั้นยังไม่ต้องทำพิธีนี้ เพราะถือว่าฐานะทางเศรษฐกิจยังไม่พร้อม ส่วนลูกชายคนใดที่มีครอบครัวแล้วจะสามารถทำเมื่อใดก็ได้ บางคนอาจรองกว่าดวงวิญญาณของพ่อแม่จะมาทวง ด้วยการแสดงออกในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น การเข้าฝัน ส่งสัตว์เลื้อยคลานประเภทงูมาปรากฏให้เห็นบริเวณบ้าน หรือแม้กระทั่งการทำให้เกิดความเจ็บป่วยโดยไม่มีสาเหตุ จากนั้นเมื่อให้หมอเน่งทำพิธีทรงคุณแล้วจึงรู้ว่ามิสาเหตุจากดวงวิญญาณพ่อหรือแม่ นายไสหลี แซ่ผ้อ, 2551 (อ้างในประสิทธิ์ ลิปิรชาและ คณะ, อ้างแล้ว)

การทำพิธีจะต้องใช้ข้าวหนึ่งตัวในการสักการะ โดยเริ่มต้นจากการอ้วนึ่งหรือเข้าทรงเพื่อเชิญดวงวิญญาณของพ่อหรือแม่ที่จะมารับการสักการะนั้นมาที่บ้านเจ้าของบ้าน ใช้เสื้อผ้าชุดมั่งที่ทาจากใยกล้วยมัดเป็นสัญลักษณ์วางลงบนพื้นที่ปูด้วยเสื่อ ทำพิธีล้างหน้าและเอาอาหารกับเครื่องดื่มสักการะที่ประคูด แล้วพาไปรับการสักการะที่บริเวณลานบ้านใกล้หิ้งบูชา แล้วเชิญออกไปรับการสักการะด้วยข้าวข้างนอกบ้าน ภายหลังจากมอบข้าวให้แล้วจึงทำการฆ่าและชำแหละ เมื่อต้มเครื่องในและเนื้อวัวเสร็จแล้วจึงนำถ้วยจาน หรือบางตระกูลอาจใช้เพียงใบตอง วางเรียงกันเป็นแถว ตามจำนวนที่แต่ละกลุ่มสายตระกูลปฏิบัติสืบต่อกันมา แล้วหันขึ้นเนื้อแต่ละส่วนนำไปวางลงในถ้วยชามเหล่านั้นให้ครบ เสร็จแล้วจึงทำพิธีอัญเชิญวิญญาณของพ่อแม่ที่มารับการสักการะนั้นมารับในถ้วยหรือกองแรกไป จากนั้นถ้วยหรือกองต่างๆ ไปจึงเป็นของวิญญาณของคนในสายตระกูลเดียวกันที่ได้ล่วงลับไปแล้ว จนถึงถ้วยหรือกองสุดท้ายที่เป็นการสักการะเจ้าที่เจ้าทางที่ตั้งชุมชน

หลังจากสักการะให้วิญญาณพ่อแม่และผู้ล่วงลับได้ดื่มกินแล้ว จึงเผากระดาษเงินกระดาษทองกับรูปไข่ เสร็จแล้วญาติพี่น้องที่เข้าร่วมจึงรับประทานอาหารด้วยกัน สุดท้ายเป็นการอ้วนึ่งเพื่อส่งวิญญาณของพ่อแม่ที่มารับววนั้นกลับไป ทั้งนี้ ขั้นตอนทั้งหมดของพิธีกรรมจะใช้เวลาประมาณครึ่งวัน

- พิธีสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำประตูบ้าน

ในบ้านของชุมชนบ้านแม่สา นั้นเชื่อว่ามีเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ ณ จุดต่างๆ ของตัวบ้าน เช่น ประตู เตาไฟเล็ก เตาไฟใหญ่ เสาบ้าน ห้องนอน หิ้งบูชา ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เทพประจำประตูนั้นนับเป็นเทพที่มีความสำคัญ เพราะจะต้องคอยทำหน้าที่ในการปกป้องสิ่งชั่วร้ายที่จะเข้ามาสร้างความทุกข์ในบ้านให้เกิดความเจ็บป่วย รวมทั้งความเสียหายที่จะเกิดกับพืชพรรณและสัตว์เลี้ยงได้ ดังนั้น ชุมชนบ้านแม่สาจึงมีพิธีสักการะเทพประจำประตูด้วยหมุดดังกล่าว โดยคู่สามีภรรยาที่เริ่มมีลูกและการผลิตกับการหารายได้ที่เป็นของครอบครัวตนแล้วนั้นจะต้องประกอบพิธีนี้ แต่จะทำเมื่อตัวเองคิดว่าถึงเวลาที่จะต้องทำหรือเมื่อมีอาการเจ็บไข้แล้วหมอนั่งทำพิธีแล้วพบว่า มีสาเหตุมาจากเทพประจำประตูหรือถ้าเป็นในอดีตนั้นหากมีลูกหมูที่ไม่เจริญเติบโตดี ไม่แน่ใจว่าจะมีชีวิตรอดหรือไม่ ผู้เป็นภรรยาก็มักจะบนบานต่อเทพประจำประตูว่าหากช่วยปกป้องคุ้มครองให้ลูกหมุดังกล่าวหายและเติบโตขึ้นก็จะยกให้โดยการนำมาใช้ทำพิธีสักการะให้

การทำพิธีนี้จะเริ่มด้วยการฆ่าหมูแล้วชำแหละ นำหัว แขนขาและส่วนประกอบของอวัยวะภายในมาต้มให้สุก จากนั้นจึงหั่นชิ้นส่วนต่างๆ ให้ครบ แล้วนำไปวางลงในถ้วยชามที่วางเรียงไว้บนแคร่ห้องนอนของครอบครัวที่ทำพิธี แล้วหัวหน้าครอบครัวไปทำพิธีเรียกเทพประจำประตูมารับการสักการะโดยเรียกให้ครบสามรอบ ภายหลังจากนั้น ญาติพี่น้องที่เข้าร่วมการทำพิธีจึงร่วมกินดื่มกัน ทั้งนี้ แต่ละกลุ่มย่อยของแซ่ตระกูลจะมีขั้นตอนและจำนวนถ้วยชามที่วางในห้องนอนแตกต่างกันออกไปตามที่ได้รับการสืบทอดต่อๆ กันมา บางกลุ่มจะห้ามไม่ให้หญิงที่อนาคตจะต้องแต่งงานและออกไปจากบ้านหลังนี้กินเนื้อที่ใช้สักการะในห้องนอน

3.2) ประเพณีในรอบปี

ในรอบปีหนึ่งๆ นั้นชุมชนบ้านแม่สา มีประเพณีหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ การผลิต ความสนุกสนานและการพบปะในหมู่ญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดกันตามระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังนี้

- เทศกาลปีใหม่

เทศกาลปีใหม่มั้งจัดขึ้นในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 1 ตามระบบจันทรคติ ซึ่งตรงกับประมาณเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคมในระบบสากล โดยวันแรม 15 ค่ำของเดือน 12 เป็นวันส่งท้ายปีเก่า แล้ววันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 1 เป็นวันขึ้นปีใหม่ ทั้งนี้ ระยะเวลาของเทศกาลปีใหม่นั้นในด้านของ

พิธีกรรมแล้วมีเพียง 3 วัน แต่ในส่วนของการเล่นหรือการละเล่นนั้นอาจยาวนานกว่านั้นได้ ขึ้นอยู่กับว่าเป็นชุมชนเล็กหรือใหญ่เพียงใด โดยหลักการแล้ว เทศกาลปีใหม่เป็นโอกาสในการเฉลิมฉลองความสำเร็จของการผลิตทางการเกษตรในรอบปีที่ผ่านมา ก่อนที่จะเริ่มต้นฤดูกาลผลิตในรอบต่อไป ดังนั้น จึงจำแนกกิจกรรมที่จัดขึ้นในเทศกาลปีใหม่มักออกได้เป็นสองประเภทด้วยกัน คือ ส่วนของพิธีกรรมและการละเล่น

- พิธีเซ่งเม้ง

ช่วงประมาศสิบปีมานี้ ชุมชนบ้านแม่สาในแถบจังหวัดเชียงใหม่ได้เลียนแบบการประกอบพิธีเซ่งเม้งของชาวจีน คือ การที่ลูกหลานพากันไปสักการะสุสานของพ่อแม่หรือบรรพบุรุษของตน ซึ่งนิยมทำกันในวันเซ่งเม้งของจีน อันตรงกับประมาศเดือนเมษายนของทุกปี ผู้อาวุโส बात่าท้อ แซ่ซ่ง บ้านแม่สา น้อย อำเภอแม่ริม อธิบายว่า เมื่อสิ้นฤดูใบไม้ร่วงและย่างเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิ ซึ่งเชื่อว่าเป็นโอกาสดีที่การเช่นไหว้ของลูกหลานสามารถแผ่อานิสงส์ไปถึงดวงวิญญาณของบรรพบุรุษได้ ในขณะที่เดียวกัน ดวงวิญญาณบรรพบุรุษก็สามารถรับรู้และให้พรกับความรุ่งเรืองในชีวิตแก่ลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เช่นกัน เปรียบกับการเจริญเติบโตและความเขียวชะอุ่มของต้นไม้ใบไม้ที่กำลังจะเกิดขึ้น

ในการประกอบพิธีกรรมนั้น ลูกหลานชุมชนบ้านแม่สาจะนำอาหาร สุรา รูปและเทียน พร้อมกับเครื่องเช่นไหว้อื่นๆ เช่น กระดาษเงิน กระดาษทองและเครื่องสักการะอื่นๆ ไปประกอบพิธียังที่สุสาน โคนก่อนอื่นนั้น ลูกหลานจะเชิญให้ชุมชนบ้านแม่สาออกกลุ่มแซ่ตระกูลเปิดพิธีทำความสะอาดสุสาน แล้วลูกหลานที่เข้าร่วมจึงร่วมกันปรับแต่งหรือทำความสะอาด (khu ntxaa) สุสาน จากนั้น ตัวแทนของลูกหลานจึงประกอบพิธีเช่นไหว้ดวงวิญญาณบรรพบุรุษและเจ้าหน้าที่ของสุสาน แล้วร่วมรับประทานอาหารและสนทนากันในบริเวณสุสาน อันถือเป็นโอกาสที่ได้ใกล้ชิดกับบรรพบุรุษอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งบ่ายหรือเย็นจึงแยกย้ายกันกลับบ้านในที่สุด

- ประเพณีล้างเคราะห์

เนื่องจากการดำเนินชีวิตในรอบปีหนึ่งย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นอุบัติเหตุหรือเหตุการณ์สำคัญในชีวิตที่บางครั้งอาจรุนแรงถึงขั้นเสียชีวิตเสียเลือดเสียเนื้อ ซึ่งคนม้งเชื่อว่าเป็นเพราะมีเคราะห์กรรม เป็นเหตุให้เกิดอุบัติเหตุขึ้นขึ้น หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้วมักจะกลายเป็นสิ่งเลวร้ายที่คอยวนเวียนกลับมาเกิด

กับสมาชิกของกลุ่มพี่น้องที่นับถือผีเดียวกันอีก ฉะนั้น ในกลุ่มของม้งจิวจึงต้องการประกอบพิธีล้างเคราะห์ที่เรียกว่า หลีซู้

วันประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์ดังกล่าวนี้แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มย่อยของม้งจิว โดยบางกลุ่มทำในวันแรม 14 ค่ำ (หรือวันที่ 29) เดือน 9 ของทุกปี บางกลุ่มทำวันแรม 12 ค่ำ (หรือวันที่ 27) เดือน 7 หรือวันแรม 13 ค่ำ (วันที่ 28) เดือน 8 โดยมีอุปกรณ์ คือ ตะกร้าแบกหลัง เมล็ดข้าว โปด เมล็ดข้าวฟ่างและที่ต่อเส้นใยกัญชง

ในขณะที่ชุมชนบ้านแม่สาอีกกลุ่มจะเลื่อนไปประกอบพิธีในวันส่งท้ายปีเก่า เพราะเชื่อว่าเป็นวันที่สามารถส่งเคราะห์กรรมเหล่านี้ให้ไปได้ไกลสุด คือ ถึงที่อยู่อาศัยของพญานาค โดยมี ตะวันนำพาไป ซึ่งทุกคนในกลุ่มนี้จะนำกำไลที่ทำจากหญ้าคาแล้วใช้ด้ายสีแดงติดเป็นสัญลักษณ์ของเคราะห์หรือเลือด ไปกองรวมกันแล้วนำไปทิ้ง โดยจะให้สมาชิกอยู่ในบ้านหลังหนึ่งแล้วใช้ประตูบ้านเป็นที่เดินเข้าออก ขณะที่ผ่านประตูนั้น ผู้ประกอบพิธีจะใช้ดาบคอยกันไว้และใช้น้ำรินลงบนก้อนหินที่เผาให้ร้อนจนได้ที่ ทั้งนี้ เปรียบเสมือนความทุกข์ร้อนในชีวิตกำลังดับลง แล้วทุกคนจะได้อยู่เย็นเป็นสุขตั้งก้อนหิน นายเหนาะผี แซ่ต๋อ (อ้างในประสิทธิ์ ลีปริชาและคณะ, อ้างแล้ว)

- ประเพณีกินข้าวใหม่

เมื่อถึงช่วงเวลาที่ข้าวใหม่หรือข้าวแรกเริ่มสุก ชุมชนบ้านแม่สาจะเกี่ยวเกี่ยวพอสำหรับการหุง เพื่อรับประทานในกลุ่มสมาชิกครัวเรือนและญาติพี่น้องใกล้ชิด เพื่อนำมาคว่ำให้แห้งแล้วนำไปตำหรือสีให้เป็นข้าวสาร จากนั้นจึงนำมาหุง พร้อมการนำไก่อมาทำเป็นอาหาร แล้วเชิญญาติใกล้ชิดกับเพื่อนบ้านมาร่วมรับประทานข้าวใหม่ด้วยกัน โดยก่อนรับประทานอาหารนั้น หัวหน้าครัวเรือนจะประกอบพิธีเช่นไหว้ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในครัวเรือนจากนั้นทุกคนจึงรับประทานอาหารร่วมกัน

การเฉลิมฉลองความสำเร็จในการผลิตทางการเกษตรในรอบปีนั้น นอกจากการกินข้าวใหม่แล้ว ชุมชนบ้านแม่สายังจัดให้มีการทำพิธีสักการะบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในบ้านด้วย ข้าวโผดใหม่และแตงกวาใหม่ด้วย โดยมีขั้นตอนเหมือนกับการกินข้าวใหม่ เพียงแต่ไม่ให้ความสำคัญกับการเชิญเพื่อนบ้านหรือญาติใกล้ชิดมากเท่านั้น นอกจากนั้นแล้วยังมีประเพณีการกิน

เลี้ยงก่อนฤดูเพาะปลูกซึ่งปัจจุบัน ชุมชนบ้านแม่สาในประเทศไทยแทบจะทุกชุมชน ได้เลิกปฏิบัติไปแล้ว

3.3) พิธีกรรมในเทศกาลปีใหม่

ตามลำดับของเวลาและกระบวนการเตรียมงานปีใหม่นั้น ชุมชนบ้านแม่สามีพิธีกรรมหลักที่จะต้องปฏิบัติ คือ

- พิธีเรียกขวัญ

ในเย็นวันส่งท้ายปีเก่า นั้น แต่ละครัวเรือนจะต้องมีการประกอบพิธีเรียกขวัญ โดยใช้ไก่หนึ่งคู่ กับจำนวนไข่เท่ากับจำนวนสมาชิกในบ้าน ทำพิธีเรียกขวัญที่ด้านในของประตูบ้าน การเรียกขวัญนี้ครอบคลุมทั้งขวัญของสมาชิกทุกคนในบ้าน ขวัญของพืชพรรณธัญญาหารที่ปลูกในไร่ในนา รวมทั้งขวัญเงินขวัญทอง ที่ในรอบปีที่ผ่านมาได้ออกจากบ้านไปยังที่ต่างๆ ให้กลับเข้ามาร่วมเฉลิมฉลองความสำเร็จในรอบปีด้วยกันที่บ้าน

- พิธีสะเดาะเคราะห์

ในกลุ่มของมังค้อหรือมังฆวนั้นจะมีการประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์หรือล้างมลทินในช่วงเย็นของวันส่งท้ายปีเก่า โดยการใช้ต้นหญ้าคามาสานเป็นเชือกหรือโซ่ผูกติดเข้ากับต้นไม้ที่มีนามที่ตัดมาไว้ที่ท้ายบ้านของผู้นำพิธีในกลุ่มพี่น้องเดียวกัน นอกจากนั้นแล้วยังมีการนำเอาหญ้าคาสีเจียวมาสานเป็นรูปกำไลแขนและกำไลข้อเท้าด้วย

ก่อนการประกอบพิธีนั้น แต่ละครัวเรือนจะต้องทำการเรียกขวัญ พร้อมกับการปิดกวาดสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ในบ้านของตนใส่ในบั้งก็ แล้วนำมารวมกันที่บ้านของผู้นำพิธี จากนั้นสมาชิกทุกคนของกลุ่มเครือญาติจะมาพร้อมกันที่บ้านผู้นำพิธีกรรม เดินลอดเชือกหรือโซ่ที่ทำด้วยหญ้าคาดังกล่าว ในขณะที่ตัวผู้ประกอบพิธีจะท่องบทสะเดาะเคราะห์หรือลบล้างมลทินเพื่อเป็นการปิดกวาดสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายออกไปจากสมาชิกที่เข้าร่วม โดยการใช้ไก่ตัวผู้ในการทำพิธี ภายหลังจากเดินไปและกลับอย่างละสามรอบแล้ว จะนำอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธี กับทิ้งขยะอันถือว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายไปทิ้งยังด้านทิศตะวันตก เพราะเชื่อว่าความไม่ดีเหล่านี้จะหายไปกับความมืดมิดของท้องฟ้าและการพัดพาไปสู่ทะเลของสายน้ำ

อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มมังฆวนั้นบางกลุ่มจะทำพิธีนี้ในช่วงเดือน 8 หรือ เดือน 9 ซึ่งตรงกับประมาณเดือนสิงหาคมของทุกปี โดยเรียกพิธีสะเดาะเคราะห์นี้ว่า จู๋ซู้

- พิธีอ้วนึ่งส่งท้ายปีเก่า

สำหรับครัวเรือนที่มีหมอนึ่งนั้น ในโอกาสวันส่งท้ายปีเก่านี้ จะต้องมีการเปลี่ยนหิ้งด้วย วัสดุใหม่และล้างทำความสะอาดอุปกรณ์ประกอบพิธี แล้วประกอบพิธีอ้วนึ่งเพื่อปล่อยให้เหล่าเทพ หรือทหารเน้งที่คอยช่วยเหลือเวลาเข้าทรง ให้เดินทางไปพักผ่อนและละเล่นปีใหม่บนฟ้า เช่นเดียวกันกับมนุษย์ โดยมีผืนผ้าและเส้นใยกัญชงเป็นสะพานเดินทางของบรรดาเทพหรือทหารเน้ง จากเหนือหิ้งเน้งไปยังขอบประตูบ้าน เพื่อให้ทหารเน้งเดินทางไปฉลองปีใหม่บนฟ้า ในโอกาสเดียวกันนี้ก็จะทำการเผาหางหมูที่หมอนึ่งได้ออกไปทำการรักษาผู้คนมาตลอดปีแล้วนำมาแขวน สะสมไว้ข้างหิ้งเน้ง เพื่อปลดปล่อยให้วิญญาณของหมูดังกล่าวที่ได้ทำหน้าที่คุ้มครองขวัญของผู้คน ไปเกิดใหม่

ทั้งนี้ ภายหลังจากเสร็จสิ้นการฉลองประเพณีปีใหม่แล้ว หมอนึ่งก็จะทำพิธีอ้วนึ่งอีกครั้ง หนึ่ง เพื่อรับเทพเหล่านั้นกลับมาประจำที่หิ้งบูชาในบ้าน โดยเชื่อว่าจะเดินทางจากบนฟ้าลงมาตาม ผืนผ้าและเส้นใยกัญชง ทั้งนี้เพื่อเตรียมพร้อมที่จะช่วยเหลือหมอนึ่งในทุกครั้งที่มีการประกอบพิธี เข้าทรง ไม่ว่าจะในบ้านของร่างทรงเองหรือในบ้านของผู้ป่วยอื่น

- พิธีสักการะบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ก่อนการรับประทานอาหารเย็นของคืนวันส่งท้ายปีเก่า ผู้นำครัวเรือนจะต้องทำหน้าที่ในการสักการะบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของครัวเรือนก่อน โดยการตักอาหารที่ทำสุกใหม่ตั้งไว้บน โต๊ะกินข้าว ซึ่งมีเนื้อไก่ต้มกับข้าวหุงเป็นหลัก พร้อมกับเหล้าด้วย แล้วทำการรินเหล้ากับตักอาหาร เหล่านั้นลงในจานรอง พร้อมกับกล่าวคำเชิญบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วมาร่วมดื่มกินเพื่อเป็นการ ขอบคุณที่ได้ช่วยปกป้องคุ้มครองสมาชิกในครอบครัวตลอดช่วงปีที่ผ่านมา กับทั้งขอให้ช่วยนำ ความเจริญรุ่งเรืองกับช่วยปกป้องคุ้มภัยแก่สมาชิกของครอบครัวในรอบปีใหม่ต่อไปด้วย นอกจากนั้นแล้วยังมีการเผากระดาษเงินกระดาษทองให้บรรพบุรุษที่ตนเคารพนับถือด้วย จากนั้น จึงตักอาหารและเหล้าเหล่านั้นส่วนหนึ่ง แล้วนำไปสักการะเจ้าหน้าที่ที่เชื่อว่าคอยทำหน้าที่ปกป้อง คุ้มครองอาณาบริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนเพื่อเป็นการขอบคุณและขอให้ทำหน้าที่คุ้มครองในรอบ ปีถัดไป

- พิธีเช่นไหว้เทพสีก้าง

ในครัวเรือนของชุมชนบ้านแม่สาที่ยังนับถือระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมนั้นทุกหลังคาเรือนจะมีกระดาษเงินกระดาษทองที่เป็นสัญลักษณ์แทนเทพสีก้าง และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำจุดต่างๆ ในบ้าน โดยเฉพาะเทพสีก้างได้ให้ความคุ้มครองผู้คน เงินทอง พืชพันธุ์ และสัตว์เลี้ยง ฉะนั้น เมื่อถึงวันส่งท้ายปีเก่า หัวหน้าครัวเรือนจะทำการเปลี่ยนกระดาษสีก้างใหม่ พร้อมนำไก่อัวหนึ่งกับรูปและกระดาษเงินกระดาษทองมาเช่นไหว้เพื่อตอบแทนที่ช่วยคุ้มครองในรอบปีที่ผ่านมาและขอความคุ้มครองในรอบปีถัดไป อย่างไรก็ตาม ไก่ตัวผู้ที่ฆ่าในเย็นวันส่งท้ายปีเก่านี้จะต้องเก็บไว้จนกว่าจะถึงเช้าวันขึ้น 3 ค่ำ จึงนำมาสับแล้วต้มเพื่อทำการสักการะอีกครั้งหนึ่ง

- พิธีอัญเชิญดวงวิญญาณบรรพบุรุษ

ชุมชนบ้านแม่สาเชื่อว่าแม่บรรพบุรุษจะได้ล่วงลับไปแล้ว แต่วิญญาณหนึ่งของบรรพบุรุษแต่ละคนยังคงอยู่ที่บ้าน คอยทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองลูกหลานเสมอ ดังนั้น เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองการกินดื่มและความสนุกสนานในเทศกาลปีใหม่ ในบางกลุ่มย่อยของชุมชนบ้านแม่สา นั้น หัวหน้าครัวเรือนหรือผู้นำพิธีกรรมของกลุ่มจะตั้งแท่นพิธีเอาไว้ที่บริเวณจุดทำพิธีกรรมของบ้าน พร้อมจุดธูปและเทียนต้อนรับดวงวิญญาณของบรรพบุรุษมาร่วมเฉลิมฉลองตลอดช่วงเทศกาลปีใหม่

จากนั้นเมื่อสิ้นเทศกาลปีใหม่ออย่างเป็นทางการ คือ ในเช้าของวันขึ้นสามค่ำ หัวหน้าครัวเรือนจะเผากระดาษเงิน พร้อมกล่าวปิดประเพณีปีใหม่ โดยจะนำไก่อัวก่อนนั้นมาทำอาหารแล้วอัญเชิญให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์และดวงวิญญาณบรรพบุรุษดื่มกินร่วมกัน และนำกระดาษเงินที่เตรียมไว้มาเผาเพื่อเช่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนเจ้าที่ต่างๆ เพื่อบอกให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบ้านเรือนได้รู้ว่าสิ้นสุดเวลาเฉลิมฉลองปีใหม่แล้ว และอัญเชิญให้กลับไปสถิตย์ที่เดิมและทำหน้าที่คุ้มครองสมาชิกครัวเรือนต่อไป

- พิธีเสริมสิริมงคล

ชุมชนบ้านแม่สาเชื่อว่าความเป็นสิริมงคลของคนในครัวเรือนนั้นมีเทพชำเม็ง คอยดูแลอยู่โดยสถิตอยู่ที่เหนือประตูเข้าบ้าน หากในรอบปีที่ผ่านมามีการละเมิดหรือนำสิ่งสกปรกเข้าไปข้ามมา จำเป็นจะต้องมีการตั้งเทพชำเม็งขึ้นใหม่ โดยเช้าของวันขึ้นปีใหม่เป็นฤกษ์ยามยามดึกยิ่งที่ต่างจะถือเอาชัยหรือให้เกิดการเจริญในหน้าที่การงาน ฉะนั้น หัวหน้าครัวเรือนจึงมักใช้โอกาสนี้ประกอบ

พิธีเสริมสิริมงคล ของครัวเรือนของตัวเอง โดยใช้ผ้าแดงปิดไว้เหนือประตูเข้าบ้าน แล้วใช้ไก่ตัวผู้ แต่ไม่ได้ทำการฆ่าไก่อันั้น โดยภายหลังจากผู้ทำพิธีได้ทออบทสวดและอวยพรแล้วจะทำการโยนเงินทองเข้ามาให้สมาชิกในบ้านคอยรับ แล้วจึงปล่อยไก่อ้วผู้ดังกล่าวไป ทั้งนี้ ชุมชนบ้านแม่สาเชื่อว่า การทำพิธีดังกล่าวนี้จะทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารได้ผลดี เงินทองมีแต่จะไหลมาเทมา และหน้าที่ การงานและการทำมาหาเงินของผู้คนก็จะมีความรุ่งเรืองตลอดปีใหม่

- พิธีขอพรผู้หลักผู้ใหญ่

นอกจากการสักการะดวงวิญญาณบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ครัวเรือนนับถือแล้ว ใน กลุ่มของม้งจื๋วนั้นมักจะใช้โอกาสสมหามงคลในวันขึ้นปีใหม่นี้ในการไปกราบไหว้ผู้อาวุโส (pe tsab) เพื่อเป็นการให้กำลังใจและขอพรจากผู้อาวุโสของตระกูลด้วย โดยนิยมทำกันภายหลังจาก อาหารมื้อเช้าของวันขึ้นปีใหม่ ก่อนที่จะแยกย้ายกันไปเล่นประเพณีปีใหม่

ในพิธีดังกล่าวนี้ ก่อนที่ลูกหลานจะไปกราบขอพรจากผู้หลักผู้ใหญ่ท่านอื่นของตระกูล มักจะประกอบพิธีกราบไหว้พ่อแม่ของตนเองเป็นการภายในครัวเรือนก่อน จากนั้นจึงขอเชิญให้ผู้ หลักผู้ใหญ่ที่ลูกหลานต้องการขอพรมานั่งด้านเหนือของ โต๊ะพิธี จากนั้นจึงรินสุราสองจอกมอบ ให้กับผู้อาวุโส หากมีของขวัญก็จะถือโอกาสมอบไปด้วย โดยมีตัวแทนทำการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ ที่ลูกหลานได้เข้าร่วมประกอบพิธีกราบไหว้ในวันนี้พร้อมกับกล่าวอวยพรให้ผู้อาวุโสมีความสุขที่ แข็งแรง เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ลูกหลานตลอดไป แล้วจึงคำนับลงกับพื้นพร้อมกัน เมื่อกราบไหว้ แล้วผู้อาวุโสจะรับพร้อมกับกล่าวอวยพรและคติคำสอนในการดำเนินชีวิต โดยทำการรินสุรา กลับมาให้กับผู้ขอพร

นอกจากการกราบผู้อาวุโสที่ยังมีชีวิตอยู่แล้ว ในกรณีของครัวเรือนที่มีพ่อหรือแม่เพิ่ง เสียชีวิตไป ลูกหลานจะพร้อมกันเดินทางไปกราบไหว้ที่สุสาน ทั้งนี้ โดยส่วนใหญ่แล้วจะนิยมไป ทำการกราบไหว้ผู้ที่ล่วงลับในชวงสามปีแรก แต่ในบางกลุ่มม้งนั้นจะทำหลังจากสามปีไปแล้ว โดยมักปฏิบัติติดต่อกันรวมสามปี

- พิธีสักการะเจ้าที่ของชุมชน

ชุมชนบ้านแม่สาเชื่อว่าในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำหรือเทือกเขานั้นมีเจ้าหน้าที่ดูแลอยู่ โดยหลักกฎ บัดแล้วผู้นำพิธีกรรมของชุมชนมักจะทำพิธีอัญเชิญเจ้าที่มาประจำอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่และแข็งแรงที่อยู่ ที่จุดเด่นที่สุดของชุมชน โดยเรียกเจ้าที่ดังกล่าวว่าถือนิในขณะที่ยังเรียกต้นไม้ดังกล่าวว่าตง

ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่นี้ ชุมชนบ้านแม่สาเป็นชุมชนที่ยังคงสืบทอดพิธีเช่นไหว้เทพถือดี จะต้องร่วมกันจัดหาสัตว์เลี้ยงตัวหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นไก่หรือหมูก็ได้ตามที่ใดตกลงกัน นำไปฆ่าและประกอบพิธีเช่นไหว้ นอกจากนั้นแล้ว ตัวแทนของแต่ละครัวเรือนจะเตรียมรูป กระดาษเงิน รวมทั้งอาหาร ผลไม้และเครื่องเช่นอื่นๆ ไปสักการะร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นการขอบคุณที่เทพถือดีได้คุ้มครองความเป็นอยู่ของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมา กับทั้งขอให้ช่วยปกป้องคุ้มครองในรอบปีใหม่ถัดไป

- พิธีขอบคุณบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พิธีกรรมอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญในปีใหม่ คือ การขอบคุณบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละครอบครัว ซึ่งทำกันในเช้าวันขึ้น 3 ค่ำ ในวันดังกล่าวชุมชนบ้านแม่สาบางกลุ่มจะมีการนำเอาขนมที่ทำจากข้าวเหนียว มาปิ้งให้สุกแล้วทำพิธีสักการะบรรพบุรุษกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในครัวเรือน เพื่อเป็นการแจ้งอย่างเป็นทางการว่าประเพณีการเฉลิมฉลองปีใหม่ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว จากนั้นไปจะเป็นการออกจากบ้านไปทำงานในไร่ในสวนหรืออื่นๆ จึงขอให้ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองด้วย นอกจากนั้นแล้วยังนำเอาไก่ที่ใช้เช่นไหว้เทพสีก้าง ตั้งแต่เย็นวันส่งท้ายปีเก่ามาต้ม เพื่อสักการะเทพสีก้างอีกครั้งหนึ่งโดยการเผากระดาษเงินกระดาษทองให้ด้วย

ข้อมูลประเพณี-วัฒนธรรม ทั้งหมดสามารถสรุปได้ดังตาราง 1 ปฏิทินฤดูกาลดังนี้

ตาราง 1 ปฏิทินฤดูกาล (ประเพณี-วัฒนธรรมในรอบปี)

กิจกรรม/เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
-งานมีไหม่มั้ง (น่อเป็ จ่าว)	↔											↔
-เช่นไหว้ป่าดงเซ่ง	↔											↔
-งานพิธีกินเจ (หลือเต้า)									↔			
-ไหว้บรรพบุรุษ (เซง เม็ง)				↔								
-กินข้าวใหม่ (น่อหม่อ เป็ล ซ้า)หลังการเก็บเกี่ยว												
-พิธีเก็บน (เผียเหย่ง)	←											→
-งานศพ (บั้ง ตัว)	←			เมื่อมีการเสียชีวิต (ใช้วิธีการฝัง)								→
-เลี้ยงผี (อ้ว เน่ง)	←			เมื่อไม่สบายมีการเจ็บไข้ได้ป่วย								→
-ทำบุญให้พ่อแม่ที่เสียชีวิตไปแล้ว(อ้ว หู้ กล้าง)	←			ทำเฉพาะช่วงแรม แต่ไม่จำกัด								→
-เลี้ยงผีกลางบ้าน (อ้ว บัว กล้าง)	←			ทำเฉพาะช่วงแรม แต่ไม่จำกัดเดือน								→
-เลี้ยงผีประตู (อ้ว บัว จั้ง)	←			ทำเฉพาะช่วงขึ้น แต่ไม่จำกัด								→
-เปลี่ยนที่อยู่ให้คนตาย (อ้ว ยู)	←			ทำเฉพาะช่วงขึ้น และต้องทำก่อนที่ฟ้าจะร้อง								→
-แต่งงาน (หน่อซั้ง)	←			ทำเฉพาะช่วงขึ้น ไม่จำกัดเดือน แต่ยกเว้นขึ้น 7-8 ค่ำ (ไม่นิยม)								→

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมจัดทำปฏิทินฤดูกาลร่วมกับชุมชนวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2553

4.2 ศักยภาพทั่วไปและศักยภาพแฝงในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

4.2.1 ศักยภาพทั่วไปของชุมชน

ภาวะผู้นำ

การมีส่วนร่วม

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1) ภาวะผู้นำ

ผู้นำภายในชุมชนบ้านแม่สาที่มีบทบาทและเป็นปัจจัยส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่า จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านแม่สามีผู้นำอยู่ 2 ลักษณะดังนี้คือ

1.1) ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ

เป็นผู้นำดั้งเดิมของชุมชนที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคม ความเป็นเครือญาติผู้นำที่ไม่เป็นทางการในชุมชนบ้านแม่สาได้แก่ ผู้นำทางประเพณี หรือศาสนา และผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้นำที่ได้รับการเคารพนับถือ และยกย่องของชาวบ้านในหมู่บ้านด้วยผู้นำทางประเพณีเป็นตัวแทนของชาวบ้านที่จะสื่อสารกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ นับได้ว่าผู้นำทางประเพณีเป็นผู้ที่มีบทบาทมากในการจัดการทรัพยากรป่าของบ้านแม่สา ซึ่งจากการสัมภาษณ์ นายเฒ่า กรกิตติการ ในฐานะที่เป็นผู้นำทางประเพณี และผู้ถือครองป่าดงเชิง มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่า คือ มีหน้าที่ติดต่อสื่อสารกับเทพถือดี (เทพแห่งป่า) ซึ่งจะสถิตอยู่บริเวณดงเชิง คอยช่วยปกป้องรักษาพื้นที่บริเวณรอบๆ ป่าดงเชิงทั้งหมดโดยเทพถือดีประจำบ้านแม่สามีความเป็นมาคือเริ่มแรกเกิดจากกลุ่มผู้นำทางประเพณีคือ นายจู่แต่ง แซ่ไฉ้ง (ช่วงปี พ.ศ. 2512-2517) เป็นผู้นำคนแรกที่ถือครองป่าดงเชิง ได้อันเชิญเทพถือดีมาประจำที่ป่าดงเชิงโดยจะมีการส่งต่อรุ่นต่อรุ่น ต่อมานายจู่แต่ง ชรามากแล้วจึงทำการส่งต่อการถือครองป่าดงเชิงให้กับนายจ่งแก้ว แซ่ไฉ้ง (ช่วงปี พ.ศ. 2518-2521) รับช่วงต่อ เหตุที่เลือกนายจ่งแก้ว นั้นขึ้นอยู่กับผู้ถือครองคนก่อนซึ่งจะมีการรับรู้เองว่าจะต้องเป็นบุคคลนี้ (มีความรับผิดชอบ, มีความรู้ในเรื่องพิธีกรรมเป็นอย่างดี) ต่อมาไม่นานนายจ่งแก้วอายุมากขึ้นรับช่วงต่อเป็นผู้ถือครองได้ไม่นานกรอปกกับพื้นที่ป่าดงเชิงอยู่บนภูเขาจึงมีการส่งต่อหน้าที่ผู้ถือครองป่าดงเชิงให้กับนาย เฒ่า กรกิตติการ (ช่วงปี พ.ศ. 2521-ปัจจุบัน) ซึ่ง ณ เวลานั้นอายุน้อย (มองว่าถ้ามอบให้กับคนที่อายุมากแล้วไม่นานก็ต้องเปลี่ยนคนอีก) ส่วนหน้าที่ของผู้ถือครองป่าดงเชิง คือจะ

เป็นผู้นำในการเช่นไหว้ป่าดงเซ่ง ในรอบปีจะมีการเช่นไหว้ป่าดงเซ่ง 1 ครั้ง จะเป็นการรายงานให้กับเทพถือติว่าภายใน 1 ปีที่ผ่านมามีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นกับหมู่บ้านบ้าง พร้อมกับเป็นการขอพรจากเทพถือติในรอบปีถัดไป พิธีเช่นไหว้ป่าดงเซ่งถือเป็นพิธีที่สำคัญที่สุดในการอนุรักษ์ป่า กล่าวคือ เมื่อมีการทำพิธีเช่นไหว้ป่าดงเซ่งช่วงปีใหม่ ผู้ถือครองป่าดงเซ่งจะกล่าวกับเทพถือติและต่อหน้าทุกคนว่าในพื้นที่ป่าบริเวณป่าดงเซ่ง และพื้นที่โดยรอบห้ามผู้ใดเข้าไปบุกรุกไปใช้ประโยชน์ หรือทำการอื่นใดที่จะส่งผลกระทบต่อป่าถ้าใครบุกรุกเข้าไปก็จะขอให้มีอันเป็นไป

เหตุการณ์ที่ผู้นำทางประเพณี ผู้ถือครองป่าดงเซ่ง มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าคือ บริเวณพื้นที่ต้นดงเซ่งจะมีต้นไม้ใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง เมื่อ 5 ปีก่อนนาย เต่า (ผู้ถือครองป่าดงเซ่งปัจจุบัน) ฝันว่า เทพถือติ มาเข้าฝันบอกว่า ขาเจ็บเดินไปไหนไม่ได้ให้มาช่วยเหลือที่เข้าฝันมานาย เต่าขึ้นไปดูบริเวณป่าดงเซ่ง ปรากฏว่ามีกิ่งไม้ใหญ่จากต้นไม้ที่อยู่ข้างๆต้นดงเซ่ง หักลงมาปักอยู่ตรงรากไม้ของต้นดงเซ่ง ชาวบ้านเมื่อทราบข่าวก็รีบขึ้นไปช่วยกันดึงกิ่งไม้นั้นออก หลังจากนั้นก็ได้ทำพิธีเช่นไหว้ให้กับต้นดงเซ่งเพื่อเป็นการขอพรและช่วยปกป้องคุ้มครองชาวบ้านสืบต่อไป และในการเช่นไหว้ป่าดงเซ่งแต่ละครั้งจะต้องเตรียมหมู 1 ตัวที่ชาวบ้านรวบรวมเงินกันซื้อซึ่งเนื้อหมูที่ใช้ในการทำพิธีนั้น เนื้อหมูชาวบ้านจะต้องให้ผู้ถือครองเป็นคนกินก่อนเสมอเพราะถือว่าเป็นผู้มีพระคุณและอยู่สูงกว่าคนทั่วไป (สามารถติดต่อกับเทพถือติได้)

ส่วนผู้อาวุโสหมู่บ้าน ก็มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่า เช่นกันกล่าวคือ นายสุรศักดิ์ กุศิริพัฒนานนท์ อดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2528-2538 ซึ่งในยุคนั้นถือเป็นยุคที่พื้นที่ป่าถูกทำลายมากที่สุด และนายสุรศักดิ์ ก็เป็นแกนนำในยุคนั้นที่มีส่วนช่วยให้ชาวบ้านหันกลับมาช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าอีกครั้ง โดยเริ่มจากเป็นแกนนำที่ยอมเสียสละพื้นที่ทำกินของตัวเองเพื่อเป็นพื้นที่นำร่องในการกันเป็นพื้นที่ป่าฟื้นฟูจากนั้นไม่นานก็มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งมองเห็นถึงความเสียสละของกลุ่มแกนนำจึงยอมแบ่งพื้นที่ทำกินของตัวเองบางส่วนกันเป็นพื้นที่ป่าฟื้นฟูเช่นกัน

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น บทบาทของผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้นำทางประเพณี และผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะมีบทบาทสำคัญในชุมชนด้านต่างๆดังนี้

- บทบาทในการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อของชุมชนบ้านแม่สา เช่น พิธีเช่นไหว้ป่าดงเซ่ง พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ ฯลฯ

- บทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อ และการได้รับความนับถือจากชาวบ้าน การดำเนินชีวิตของชาวบ้านแม่สาจึงอาศัยคำแนะนำจากผู้นำทางประเพณีและผู้อาวุโส เช่นการเลือกที่ปลูกบ้านการเลือกพื้นที่เพาะปลูก นายเผ่า กรกิริติการได้อธิบายว่า หากมีชาวบ้านจะไปแผ้วทางป่าเพื่อเอาพื้นที่มาทำไร่เพาะปลูก ก็จะทำให้ตนหรือผู้อาวุโสไปดูแลพื้นที่ก่อน ถ้าเห็นว่าพื้นที่เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ ผู้นำทางประเพณีหรือผู้อาวุโสจะบอกว่า พื้นที่นี้แผ้วถางตัดไม้มาเอาเพาะปลูกไม่ได้เพราะเป็นบริเวณต้นน้ำมีเทพเจ้าดูแลอยู่หากแผ้วถางท่านจะโกรธและลงโทษได้ ซึ่งชาวบ้านจะเชื่อจะไม่ตัดต้นไม้ นั่นจึงจะเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าโดยการอาศัยความร่วมมือตามประเพณีโดยทางผู้นำทางประเพณีและผู้อาวุโส

- บทบาทในการปกครองหมู่บ้าน เนื่องจากบ้านแม่สา มีลักษณะทางสังคมที่สืบทอดกันมาคือการเคารพผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันระหว่างคนในหมู่บ้านผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะร่วมกันตัดสินว่าใครผิดใครถูก ทำการไกล่เกลี่ย ประนีประนอมก่อนถ้าเป็นคดีที่ไม่รุนแรงมากนักคู่กรณีจะยอมเชื่อฟังผู้อาวุโส หากตกลงกันไม่ได้ก็จะดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป นอกจากนี้แล้วผู้อาวุโสในหมู่บ้านยังทำหน้าที่ในการเป็นที่ปรึกษาที่คอยให้คำแนะนำแก่คณะกรรมการหมู่บ้านในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่างๆในหมู่บ้านด้วยประเพณีที่มีความเชื่อฟังผู้อาวุโสกิจกรรมหรืองานภายในหมู่บ้านใดๆ ที่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านเห็นชอบด้วยก็มักจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากคนในชุมชน

1.2) ผู้นำที่เป็นทางการ

หมู่บ้านแม่สาใหม่หมู่ที่ 6 ได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการจากกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. 2522 ซึ่งช่วงแรกในปี พ.ศ. 2508-2522 บ้านแม่สายังขึ้นอยู่กับหมู่ที่ 2 ตำบลโป่งแยง ซึ่งในขณะนั้นมีกำนันแก่น วงศ์เสื่อ เป็นกำนันดูแลอยู่ และได้มีการแยกหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2547 จากบ้านแม่สาใหม่หมู่ 6 แยกออกเป็นบ้านแม่สาน้อยหมู่ที่ 10 เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น มีพ่อหลวงซึ่งมาจากการเลือกตั้งของสมาชิกในหมู่บ้านคนแรก คือ พ่อหลวงจื้อ แซงโซ้ง (ถนอมวรกุล) ปัจจุบันบ้านแม่สามีผู้นำที่เป็นทางการคือนายกิติพงษ์ ถนอมรุ่งเรือง (ผู้ใหญ่บ้านแม่สาใหม่) และนายวินัย ภูศิริพัฒนานนท์ (ผู้ใหญ่บ้านแม่สาน้อย) ที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านแม่สาและ

แต่งตั้งจากอำเภอแม่ริม แล้วยังรวมถึงคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่างๆ ที่ได้รับการแต่งตั้งโดย
ผู้ใหญ่บ้าน

บทบาทของผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ผู้นำที่เป็นทางการของหมู่บ้านประกอบด้วย
ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) อาสาสมัครสาธารณสุขมูล
ฐาน (อ.ส.ม.) และคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่างๆ จะมีบทบาทสำคัญในชุมชนในด้าน

- การปกครองและการพัฒนา มีบทบาทในการทำหน้าที่อย่างเป็นทางการเป็นผู้
ประสานงานระหว่างส่วนราชการกับประชาชนภายในหมู่บ้าน โดยรวมถึงแต่ความเป็นอยู่ความ
ปลอดภัย การประกอบอาชีพ การปกครอง ด้านการศึกษาและการสาธารณสุขในหมู่บ้านจึงมี
บทบาทในฐานะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก จากการศึกษาและ
สังเกตในหมู่บ้านพบว่า หากมีชาวบ้านคนใดมีฐานะหรือความจำเป็นที่จะต้องติดต่อกับหน่วยงาน
ราชการ เช่น การติดต่อกับอำเภอแม่ริม ชาวบ้านจะต้องให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำไปติดต่อ บางครั้ง
จะเห็นว่าชาวบ้านรวมกันลงมาเป็นรถปิกอัพ โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือพ่อหลวงเป็นผู้นำ โดยทั่วไปแล้ว
ชาวบ้านจะไม่มาติดต่อกับหน่วยงานราชการโดยลำพัง ด้วยเหตุผลความไม่คุ้นเคย ไม่เข้าใจ
กฎระเบียบของราชการและความกลัวต่อเจ้าหน้าที่ที่ปลูกฝังมาจากอดีต จึงทำให้ผู้นำผู้ใหญ่บ้านเป็น
ศูนย์กลางของการปกครอง ความไว้วางใจ และความเชื่อถือจากชาวบ้านในการดำเนินงาน

- ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จากการที่ผู้นำที่เป็นทางการนั้น ได้รับความไว้วางใจ
และเชื่อถือจากชาวบ้านในการดำเนินการปกครองในหมู่บ้าน และเป็นผู้แทนของชาวบ้านกับ
หน่วยงานราชการเมื่อต้องการติดต่อกับราชการ หรือการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างราชการกับ
ชาวบ้าน และด้วยปัจจุบันบ้านแม่สามมีผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีความตั้งใจร่วมมือกัน
ทำงานบนพื้นฐานเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้านและชาวบ้านแม่สาม ดังนั้นการออกกฎระเบียบและ
กฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน จึงได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี ได้แก่การกำหนดเขตป่าอนุรักษ์
การห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การกำหนดเขตพื้นที่ทำกิน และการจัดการตั้งชมรมอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน

ภาวะผู้นำ จะเห็นได้เมื่อชุมชนประสบกับวิกฤติทางธรรมชาติในช่วงปี พ.ศ. 2523-2530
สภาพทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมส่งผลให้เกิดความแห้งแล้ง ผู้นำในสมัยนั้นก็คือพ่อหลวง
สุรศักดิ์ ภูศิริพัฒนานนท์ ได้สนทนากับกลุ่มแกนนำและให้แนวคิดที่จะอนุรักษ์ป่าเพื่อแก้ไขปัญหา

ของชุมชน ชาวบ้านจึงเริ่มตระหนักถึงผลกระทบจากการทำลายป่าโดยเฉพาะในเรื่องน้ำ ได้จัดเสวนาประชุม พูดคุยหาทางเลือก โดยการเปรียบเทียบกับสมัยที่ป่าอุดมสมบูรณ์มีการพูดถึงปัญหาวิกฤตในการขาดแคลนน้ำและร่วมกันหาทางออก มีการพูดคุยกันระหว่างกลุ่มชาวบ้านจนชาวบ้านเห็นดีด้วยซึ่งกล่าวได้ว่าพ่อหลวงสุรศักดิ์ ภูศิริพัฒนานนท์ เป็นผู้นำที่เป็นทางการที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือและเป็นผู้นำที่เกิดจากความศรัทธาของชาวบ้าน

ชีวิตในวัยเด็กของพ่อหลวงสุรศักดิ์ พ่อแม่ของพ่อหลวงสุรศักดิ์ประกอบอาชีพทำไร่เพียงอย่างเดียว ทำให้ไม่มีรายได้จากกิจกรรมอย่างอื่น ไม่มีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงดูครอบครัว พ่อหลวงสุรศักดิ์จึงได้บุกเบิกผืนดินที่มีอยู่โดยการทำไร่และต่อสู้อันตรายเพื่อความอยู่รอดช่วยเหลือครอบครัว ทำนา ทำไร่ เลี้ยงวัวควาย และรับจ้างทุกอย่าง เพื่อนำรายได้มาจุนเจือครอบครัว วิธีการดำรงชีวิตจึงดำเนินไปอย่างเรียบง่าย มีความสมถะและมีความสุขตามครอบครัวชาวชนบท จากวิถีชีวิตชนบทธรรมนิยมประเพณี วัฒนธรรม และธรรมชาติที่อยู่รอบข้างเหล่านี้ ได้หล่อหลอมให้พ่อหลวงสุรศักดิ์ เป็นคนที่มีคุณธรรม มีความเสียสละในงานส่วนรวมของชุมชน ตลอดถึงมีความรักและความผูกพันต่อแผ่นดินบ้านเกิด เป็นบุคคลที่มีแนวคิดกว้างไกล และสร้างสรรค์ในงานพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ และเป็นแบบอย่างที่ดีของชาวบ้าน

ในช่วงปี พ.ศ. 2528-2538 พ่อหลวงสุรศักดิ์ได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้านเป็นผู้ใหญ่บ้านแม่สา ในช่วงนี้พ่อหลวงสุรศักดิ์ได้พยายามพัฒนาชุมชนโดยการประสานความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ ในชุมชน เพื่อร่วมกันหาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พ่อหลวงสุรศักดิ์ทำงานด้วยความเสียสละและอุทิศทุ่มเทตัวเองทำงานเพื่อชุมชนเรื่อยมาโดยตลอด พ่อหลวงสุรศักดิ์นอกจากจะเป็นผู้นำทางความคิดที่มีอุดมการณ์มีความรู้ความสามารถในงานพัฒนาชุมชนแล้ว พ่อหลวงสุรศักดิ์ยังได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน โดยได้รับคัดเลือกให้เป็นกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน การทำงานในกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิที่เน้นการทำงานเพื่อสังคม เพื่อให้ชุมชนบ้านแม่สาเป็นหมู่บ้านที่มีความสามัคคีกลมเกลียวและได้รับการยอมรับจากชุมชนภายนอกต่างๆ การทำงานกิจกรรมทุกอย่างจึงสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี

ความพยายามของพ่อหลวงสุรศักดิ์ ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนบ้านแม่สาโดยผ่านกิจกรรมอนุรักษ์ในรูปแบบต่างๆ นั่นถือได้ว่าพ่อหลวงสุรศักดิ์เป็นผู้นำทางความคิด ที่เป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยการพูดคุยถึงสถานการณ์

การเกิดความแห้งแล้ง สาเหตุ และแนวทางแก้ไข ทำให้ชาวบ้านเกิดการแลกเปลี่ยน และเกิดแนวคิดในการรักษาป่าและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พ่อหลวงสุรศักดิ์ ได้นำแนวคิดของชาวบ้านที่เห็นว่ามีความเป็นไปได้ในการดำเนินการ และพยายามกระจายแนวคิดนี้ให้ทุกคนได้รับรู้ร่วมกัน จนมีการจัดประชุมชาวบ้านและหาข้อตกลงร่วมกันที่จะดำเนินการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การสร้างการยอมรับที่จะดำเนินการร่วมกัน ทำให้ชาวบ้านแม่สาสามารถพิสูจน์ตัวเองถึงศักยภาพที่มีอยู่จริงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ นำไปสู่การจัดการรักษาป่าและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

นายเกษม ถนอมวรกุล เป็นบุคคลผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์รักษาป่า กล่าวว่า นับเป็นโชคดีของชาวบ้านแม่สาที่มีผู้นำที่ดี มีแนวคิดริเริ่มตนได้สืบทอดเจตนารมณ์ของพ่อหลวงสุรศักดิ์ ด้วยการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่สาเข้มแข็งขึ้นโดยความเอาจริงจังของผู้นำ จนทำให้องค์กรสถาบันต่างๆ เข้ามาขอศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนความรู้ ทำให้ชุมชนบ้านแม่สาเป็นที่รู้จักของนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั่วไป ซึ่งถือว่าเป็นจุดกำเนิดของเครือข่ายการเรียนรู้กับบุคคลและกลุ่มองค์กรภายนอกต่างๆ

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่า บทบาทของผู้นำในชุมชนที่ไม่เป็นทางการและผู้นำชุมชนที่เป็นทางการในชุมชนบ้านแม่สา มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์รักษาป่าของชุมชน โดยผู้นำที่ไม่เป็นทางการได้มีบทบาทในส่วนของการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณี ความเชื่อของชาวบ้าน และผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้ที่ปรับฐานความคิดความเชื่อ และระบบคุณค่า ที่สืบสานตกทอดมาให้เหมาะสมต่อสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยการประยุกต์องค์ความรู้ใหม่เข้ากับภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม และในส่วนของผู้ที่เป็นทางการได้กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองในหมู่บ้าน เป็นที่พึ่งและความเชื่อมั่นของชาวบ้านในการเป็นตัวแทนระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานราชการ การได้ผู้นำที่มีประสิทธิภาพ มีความรู้เนื่องจากได้มีโอกาสออกเดินทางไปนอกหมู่บ้านพบปะผู้คนและได้สนทนาและเปลี่ยนความรู้ทำให้ได้รับการเรียนรู้ และเห็นสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับภายนอกแล้วนำมาปรับใช้ภายในหมู่บ้าน ด้วยการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นในหมู่บ้านการใช้กฎระเบียบของหมู่บ้านให้อยู่บน

พื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ทำให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยประชาชนมีส่วนร่วม

2) การมีส่วนร่วม

การจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านแม่สาที่ดำเนินการอยู่นั้น ปัจจัยหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนนั้นคือกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรูปแบบการมีส่วนร่วมนั้นประกอบไปด้วย

2.1) การมีส่วนร่วมในด้านความคิด

จากสภาพปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อบริโภคในหมู่บ้านและเพื่อการเกษตรในช่วง ปี พ.ศ. 2523 ถึง พ.ศ. 2530 นั้น กลุ่มผู้นำหมู่บ้านประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้นำปัญหานี้เข้าไปปรึกษาในที่ประชุมหมู่บ้าน เพื่อสอบถามความคิดเห็นของชาวบ้านแต่ละคนว่าจะมีแนวทางการแก้ไขปัญหาได้อย่างไร เพราะว่าถ้าหากปล่อยทิ้งไว้ อาจเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนพื้นราบกับชาวเขาบนที่สูงได้ ซึ่งในความเห็นของชาวบ้านบางส่วนก็ยังมีความคิดว่าการทำเกษตรบนที่สูงไม่น่าจะส่งผลกระทบต่อน้ำในป่าได้อย่างไร เพราะเมื่อสมัยก่อนสภาพป่าถูกทำลายมากกว่านี้เนื่องจากการสัมปทานป่าไม้และการปลูกฝิ่น ทำให้ดอยแถวนี้หัวโล้นกันหมด แต่ในลำห้วยก็ยังมีน้ำอยู่มากมาย แต่ก็ยังมีบางฝ่ายที่เห็นว่าปัญหานั้นเกิดจากการทำเกษตรบนที่สูง การทำไร่หมุนเวียนที่ต้องใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกมาก จึงทำให้มีการแผ้วถางพื้นที่ป่าเป็นบริเวณกว้าง ทางกลุ่มแกนนำและชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้เสนอความคิดในแนวที่ว่าการศึกษาป่าต้นน้ำนี้ ไม่ได้เกิดประโยชน์แต่คนที่มิไรหรือที่สวนอยู่ใกล้ลำห้วยเท่านั้น แต่ประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ที่ชาวบ้านแม่สาทุกคน มีน้ำประปาภูเขาในหมู่บ้านใช้ตลอดปี จะไม่ขาดแคลนเหมือนที่ผ่านมา

2.2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน

เมื่อข้อสรุปของชาวบ้านทุกคนเห็นพ้องต้องกันว่ามีความจำเป็นต้องอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธารไว้ด้วยการเสนอให้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อขอรับรองการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชน และขอใช้ป่าพื้นที่นี้เป็นป่าอนุรักษ์ของชาวบ้านแม่สา ห้ามมิให้มีการตัดไม้ทำลายป่าบริเวณนี้ โดยการออกเป็นกฎระเบียบ กฎเกณฑ์เฉพาะกลุ่ม โดยห้ามตัดต้นไม้

ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์อย่างเด็ดขาด ห้ามขยายพื้นที่ทำกิน หากฝ่าฝืนให้มีบทลงโทษมีการมอบหมายให้คณะกรรมการแต่ละกลุ่มมีหน้าที่ในการตรวจตราดูแลรักษาป่าร่วมกับฝ่ายเจ้าหน้าที่ และให้ป่าอนุรักษ์นี้เป็นสมบัติของทุกคนในหมู่บ้านแม่สา ที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษา จากการดำเนินงานตลอดระยะเวลา 20 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2533-พ.ศ.2553) ของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ผลการดำเนินงานที่ประสบความสำเร็จที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ชุมชนมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวน 5,000 ไร่ มีพื้นที่ป่าใช้สอยจำนวน 2,000 ไร่ นอกจากนั้นยังมีการแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอก

2.3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานตามแผน

กิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่า โดยในรอบปีคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและชาวบ้านทุกคน จะต้องมีกิจกรรมทำงานร่วมกันในด้านการรักษาป่าไม้อาทิเช่นกิจกรรมการทำแนวป้องกันไฟป่าบริเวณพื้นที่ป่าอนุรักษ์จะต้องดำเนินการประมาณเดือนมีนาคมของทุกปี กิจกรรมการเดินตรวจป่า จะออกปฏิบัติหน้าที่เดือนละครั้ง แต่ถ้าหากมีเหตุการณ์ลักลอบตัดไม้หรือเกิดไฟป่าในหน้าแล้งก็จะออกตรวจป่าถี่ขึ้นกิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญ กิจกรรมการแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอกชุมชน ฯลฯ

ในการจัดกิจกรรมที่เป็นส่วนรวมของหมู่บ้านแต่ละครั้งนั้น เพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมมีความรู้สึกรักและหวงแหนในทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของตน จึงได้มีการวางระเบียบกฎเกณฑ์ในการทำงานส่วนรวมของหมู่บ้านไว้เพื่อป้องกันการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน โดยกำหนดไว้ว่าหากหมู่บ้านมีงานที่เป็นส่วนรวมที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในการทำงาน ให้แต่ละครอบครัวเข้าร่วมงานส่วนรวมครอบครัวละ 1 คน หากครอบครัวใดไม่ส่งคนเข้าร่วมจะถูกปรับครอบครัวละ 100 บาท ต่องาน 1 ครั้ง และให้ไปชี้แจงเหตุผลที่ไม่ร่วมทำงานกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ในส่วนนี้คณะกรรมการหมู่บ้านบอกว่า ส่วนใหญ่จะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดีทุกคน จะมีบ้างบางรายมีเหตุผลหรือธุระจำเป็นจริงๆ ก็จะแจ้งล่วงหน้าหรือเข้ามาชี้แจงภายหลังก็จะไม่ปรับ ซึ่งเงินค่าปรับนี้ก็จะนำเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน โดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนคือ ภาวะการขาดแคลนน้ำที่ใช้ในการบริโภค ปริมาณน้ำที่ใช้ในการเกษตรลดลง และแรงกดดันจากสังคมภายนอกชุมชน ได้แก่ การเฝ้ามองดูจากประชาชนพื้นราบ การได้รับแรงกดดันจากหน่วยงานราชการทั้งในและนอกพื้นที่ เป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่สา โดยมีกฎระเบียบของกลุ่มอนุรักษ์ในหมู่บ้าน กฎระเบียบของหมู่บ้าน และกฎระเบียบขององค์กรเครือข่ายเป็นส่วนที่ช่วยสนับสนุน

กล่าวได้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนบ้านแม่สา ตั้งแต่การร่วมรับรู้ปัญหาภายในชุมชน การร่วมกันคิดค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา การร่วมการวางแผนหาวิธีการแก้ไขปัญหา และการร่วมกันในการปฏิบัติตามแผน เป็นกระบวนการหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมศักยภาพของชุมชนบ้านแม่สาในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนไว้ได้

3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ในปี พ.ศ.2517 ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาประจำจังหวัดได้จัดตั้งหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาขึ้นในหมู่บ้านแม่สาใหม่ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต จัดตั้งหมู่บ้านตามกฎหมายปกครองท้องที่ และส่งเสริมให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นแล้วเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมงบประมาณจากสหประชาชาติในขณะนั้น เช่น กาแฟ พันธุ์อะราบิก้า ถั่วแดง มันฝรั่ง กะหล่ำปลี สตอเบอร์รี่ เป็นต้น โดยปี พ.ศ. 2517-2521 ชาวบ้านแม่สาใหม่สามารถปลูกกาแฟได้ถึง 156,353 ต้นในพื้นที่ประมาณ 645.4 ไร่ ซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงประมาณ 10 ไร่ ที่ได้รับเปลี่ยนเป็นวนเกษตร ทั้งนี้ หน่วยงานประชาสงเคราะห์ที่เข้ามาทำงานในบ้านแม่สาใหม่ได้ยกเลิกไปประมาณปี พ.ศ. 2540

ทางด้านการรักษาสุขภาพอนามัยนั้น สถานีอนามัยโป่งแยงได้เข้ามาจัดตั้งศูนย์อนามัยขึ้นในบ้านแม่สาใหม่เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2524 เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยทั่วไปให้กับชาวบ้าน จนกระทั่งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540 จึงได้ยกเลิกการบริการ โดยปัจจุบันชาวบ้านต้องเดินทางไปใช้บริการรักษาสุขภาพที่สถานีอนามัยตำบลโป่งแยงแทน

ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง

มูลนิธิโครงการหลวงได้จัดตั้งศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 2525 โดยร่วมกับสถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้ในขณะนั้นทำการวิจัยพืชผักเมืองหนาวเพื่อมุ่งส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกทดแทนฝิ่น ทั้งนี้โครงการหลวงได้เน้นการส่งเสริมไม้ดอกเป็นหลัก เนื่องจากพื้นที่อยู่ไม่สูงจากระดับน้ำทะเลมากนัก แต่เนื่องจากหมู่บ้านมีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด และการที่ชาวบ้านใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ไปกับการปลูกฝิ่นจึงตั้งนั้น ความร่วมมือระหว่างโครงการหลวงกับ

เกษตรกรบ้านแม่สาใหม่ในระยะที่ผ่านมาจึงมีไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม เมื่อปี พ.ศ. 2545 โครงการหลวงได้เริ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ขึ้นในหมู่บ้าน โดยได้สร้างศูนย์วัฒนธรรมและบ้านพักรับรองนักท่องเที่ยวขึ้นในชุมชนด้วย

หน่วยงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การที่พื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชุมชนแม่สาถูกประกาศให้เป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติคอกยสุเทพ-ปุย เมื่อปี พ.ศ. 2524 โดยมีการใช้กฎหมายอุทยานในทางปฏิบัติอย่างเข้มงวดมากขึ้นในระยะต่อมา ที่มากไปกว่านั้นคือในปี พ.ศ. 2535 รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ในพื้นที่ 6,500 ไร่ เพื่อเป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เนื่องในวาระมหามงคลเฉลิมพระชนมายุครบหกสิบพรรษา โดยพื้นที่ใช้งานส่วนหนึ่งได้ล้าเข้าไปในเขตสวนลื่นจีของชาวบ้านที่ได้รับการพระราชทานจากในหลวงตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 โดยองค์การสวนพฤกษศาสตร์ได้ชดเชยเงินส่วนหนึ่งให้ชาวสวน อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งต่างๆ ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องหันกลับมาทบทวนและร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการประยุกต์ความเชื่อและพิธีกรรมของม้งมาจัดการเป็น “ป่าดงแข่ง” ของชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2541 ในขณะเดียวกัน กลุ่มคนรุ่นใหม่ของบ้านแม่สาใหม่ในขณะนั้นจึงรวมตัวกันจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาใหม่ขึ้น เพื่อรณรงค์ให้ชาวบ้านร่วมกันจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างจริงจัง กับทั้งยังได้ให้ความร่วมมือกับหน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า (FORRU) ที่เข้ามาดำเนินการวิจัยพันธุ์ไม้ท้องถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 และโครงการวิจัยการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงและพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Upland program) ในปี พ.ศ.2545-ปัจจุบัน

กรมชลประทาน

กรมชลประทานได้เข้ามาแนะนำให้เกษตรกรบ้านแม่สาได้มีการวางตัวกันจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้นมา นายมนัส ถนอมวรกุล ผู้ใหญ่บ้านบอกว่า อยากให้หมู่บ้านแม่สาใหม่มีกลุ่มผู้ใช้น้ำในฐานะเป็นองค์กร แต่คงต้องใช้เวลาสักหน่อย เพราะมีปัญหาในบริบทของสังคมเครือข่ายม้ง ที่มีความคิดเป็นเจ้าของแหล่งน้ำที่บรรพบุรุษหรือครอบครัวตนได้พอก่อนและใช้น้ำสืบมา ฉะนั้นการที่จะให้แต่ละครอบครัวที่มีตาน้ำหรือแหล่งน้ำของตนเองแบ่งน้ำให้คนอื่นใช้หรือใช้เป็นแหล่งสาธารณะจึงเป็นเรื่องยากและต้องใช้เวลา

สำหรับหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่บ้านแม่สาใหม่ ศูนย์โครงการหลวงแม่สาใหม่ที่ได้สร้างแท็งก์น้ำสำหรับใช้แปลงเพาะปลูกในหมู่บ้าน ซึ่งโครงการหลวงที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุน

ชาวบ้านมากที่สุด ในแง่ของการส่งเสริมการเกษตร อาชีพ และการท่องเที่ยว ซึ่งสนับสนุนชาวบ้าน ทั้งในแง่ความรู้ วัสดุ อุปกรณ์ บุคลากร และงบประมาณในการพัฒนาชุมชนในด้านการเกษตรให้ดีขึ้น

ในส่วนของการสนับสนุนงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นการจัดการป่าชุมชนนั้น มีหน่วยงาน วิจัยการฟื้นฟูป่า FORRU ภาควิชาวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านในการทดสอบวิธีการพรรณไม้โครงสร้าง เพื่อฟื้นฟูป่าต้นน้ำของหมู่บ้านและสนับสนุนการจัดทำศูนย์การเรียนรู้ แปลงเพาะกล้าไม้เพื่อการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ นั้นทำให้ชาวบ้านตื่นตัวและมีสำนึกในการดูแลรักษาจัดการทรัพยากรมากขึ้น ตั้งแต่ปี 2538 และในปี พ.ศ. 2538 FORRU ได้ริเริ่มการสำรวจและศึกษาความเป็นไปได้ในการฟื้นฟูป่าบนพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยพัฒนามาจากวิธีการที่เรียกว่า “พรรณไม้โครงสร้าง” หน่วยงานวิจัยการฟื้นฟูป่าจึงได้ก่อตั้งขึ้น และด้วยความร่วมมือจากหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ทางหน่วยวิจัยก่อรูปก่อร่างและขยายขยายจนมีเรือนเพาะชำสำหรับผลิตกล้าไม้ท้องถิ่นซึ่งตั้งอยู่ที่ ที่ทำการอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย เรือนเพาะชำชุมชนที่บ้านแม่สาใหม่พื้นที่แปลงฟื้นฟูป่าในหมู่บ้านแม่สาใหม่ และยังจัดตั้งฝ่ายเผยแพร่และการศึกษาของหน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า ณ หอพรรณไม้ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยหน่วยให้การศึกษานี้ได้จัดกิจกรรมเผยแพร่ความรู้ ให้การฝึกอบรมแก่โรงเรียน กลุ่มองค์กรอิสระ (NGO) หน่วยงานราชการ ชุมชน และบริษัททั่วไป ทางหน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่าเองยังมีความร่วมมือกับรัฐบาลและองค์กรอิสระในพื้นที่อื่นๆ เช่น กระบี่ กาญจนบุรี หรือแม้แต่ในต่างประเทศอย่างจีน และกัมพูชา

และในปี พ.ศ. 2540 FORRU ได้ช่วยจัดหางบประมาณสนับสนุนให้ชาวบ้านจัดตั้งเรือนเพาะชำของชุมชนเพื่อผลิตกล้าไม้ท้องถิ่นสำหรับการใช้ในการฟื้นฟูป่าของหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียง ทางหน่วยวิจัยเองได้ให้ความรู้ รวมทั้งฝึกอบรมชาวบ้านแม่สาใหม่ เพื่อดูแลจัดการเรือนเพาะชำและเริ่มการศึกษาวิจัยระยะยาว รวมถึงการจัดกิจกรรมในการเผยแพร่ความรู้ของการฟื้นฟูป่าแปลงฟื้นฟูป่าถูกจัดตั้งขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2539 แต่ถูกไฟเผาทำลายในเวลาต่อมา หลังจากนั้นมีการปลูกป่าเพิ่มขึ้นทุกปี จากความร่วมมือของชาวบ้านอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย หน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า และหน่วยงานทั้งรัฐและเอกชน ปัจจุบันได้ทำการปลูกฟื้นฟูป่าแล้วกว่า 89,000 ต้น ในพื้นที่รวมทั้งหมด 158 ไร่ นอกเหนือจากนั้น ยังได้ผลิตงานศึกษาวิจัยการฟื้นฟูป่าออกมาจำนวนมาก และต่อเนื่อง ทั้งยังใช้เป็นต้นแบบในการฟื้นฟูป่าเพื่อนำไปปรับใช้ให้เหมาะกับพื้นที่ต่างๆ และประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ทั้งในแง่ของเศรษฐศาสตร์การฟื้นฟูป่าอีกด้วย นอกจากนั้นจะเป็นหน่วยงานและบุคคลที่เข้ามาศึกษาทำวิจัยในพื้นที่ ที่ผ่านมามีคนมาศึกษาวิจัยจำนวนมาก แต่ชาวบ้านก็สะท้อนว่าส่วนใหญ่ยังไม่ได้ข้อมูลกลับคืนจากที่เข้ามาศึกษา ชาวบ้านได้แต่เป็นเพียงคน

ให้ข้อมูลเท่านั้น การพัฒนาต่างๆ จึงเกิดขึ้นจากสำนึกของคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ที่มีส่วนร่วมและเข้ามาสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

4.2.2 ศักยภาพแฝงที่มีอยู่ภายในชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความเชื่อ, วัฒนธรรม, ประเพณี

ความเป็นชาติพันธุ์ (ระบบเครือญาติ)

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวม้งเป็นการจัดการภายใต้ระบบคิดที่สอดคล้องกับประเพณีปฏิบัติและวิถีชีวิต เนื่องจากชาวม้งมีวิถีชีวิตที่อยู่กับป่า มีการพึ่งพาอาศัยป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติมานาน ทำให้ชาวม้งมีความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติความเชื่อต่างๆ สอนให้ชาวม้งมีความยำเกรงและเคารพต่อธรรมชาติเจ้าป่าเจ้าเขาในทุกๆ เรื่อง ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดสู่รุ่นลูกรุ่นหลาน และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

การแบ่งประเภทป่าโดยทั่วไปในทัศนะของชาวบ้าน มีความสำคัญและผูกพันต่อชีวิตผู้คนที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวม้งให้ความสำคัญรวมทั้งมีการจัดการตามองค์ความรู้ดั้งเดิมที่สอดคล้องผูกพันกับวิถีชีวิต ได้แก่ ทรัพยากรป่า ที่ดิน และน้ำ

คำว่าป่าในภาษาม้ง เรียกว่า ฮาหฺยง เป็นคำที่ใช้เรียกกันโดยทั่วไป ซึ่งมีนัยยะครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดที่นอกเหนือพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย แต่ในขณะเดียวกันคำที่ใช้เรียกป่าภาษาม้งนั้นมีหลากหลาย ขึ้นอยู่กับชนิดของป่าต่างๆ ที่ถูกจำแนกแยกแยะภายใต้องค์ความรู้ของชาวบ้านด้วยเช่นกัน ป่า หมายถึง ที่ดินที่มีความชุ่มชื้นเขียวขจี มีพันธุ์พืช พรรณไม้นานาชนิด มีสัตว์ป่าหลากหลายประเภทอาศัยอยู่ร่วมกัน

ดังนั้นป่าจึงสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆ ตามองค์ความรู้ของชาวบ้านที่สืบทอดกันมานับแต่บรรพบุรุษได้ดังนี้ คือ การแบ่งประเภทป่าตามระดับความสูง การแบ่งประเภทป่าตามลักษณะความอุดมสมบูรณ์ การแบ่งประเภทป่าตามความเชื่อ และการแบ่งประเภทป่าตามลักษณะเด่นของพืชหลัก

1.1) การแบ่งประเภทป่า สามารถจำแนกได้ 4 ประเภท ดังนี้

1.1.1) การแบ่งป่าตามระดับความสูง เป็นการจำแนกป่าตามระดับความสูงและสภาพภูมิประเทศ โดยมีลักษณะ 4 คือ

ป่าแบบที่ 1: ตรีงด้อยเขี้ยว คือคอยสูง ตรีงฮาหญุงตุ้ คือ คอยป่าดำ หรือ ตรีงฮาหญุงจ้าว คือ คอยป่าเขียว มีลักษณะเป็นป่าดิบเขา ซึ่งป่าประเภทนี้มักพบในภูมิภาคที่เป็นส่วนบนของคอยสูง มีอากาศหนาวเย็น ชุ่มชื้นตลอดปี มีพืชจำพวกมอส ตะไคร่น้ำและเถาวัลย์ขึ้นเกาะตามลำต้นและกิ่งไม้ นอกจากนี้ยังมีพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักของชาวม้ง เรียกว่า เตื่อนั่น คือหนั่งซ้าง เป็นต้นไม้ที่มีลักษณะสูงใหญ่ ใบกว้างและมีเปลือกหนาหุ้ม ส่วนสัตว์ป่าที่พบ ได้แก่ เสือ ชะนี ลิง นกเปล้า หรือ กัว จ้าว คือนกเขาเขียวป่า สำหรับดินนั้นจะมีลักษณะร่วนซุย เนื้อดินหนาดำ เรียกกันว่า เจ่งอ้า

ป่าแบบที่ 2: ตรีงดำด้อย หรือ ตรีงด้อยตี เป็นป่าที่สามารถพบได้ในภูมิภาคที่ต่ำลงมาจากป่าตรีง ด้อย เขี้ยว (ป่าแบบที่ 1) กล่าวคือ มีลักษณะเป็นป่าผลัดใบและไม่ผลัดใบผสมกัน โดยในฤดูฝนสภาพป่าจะเขียวชอุ่ม ส่วนฤดูแล้งสภาพป่าจะมีลักษณะสลับเขียวปนเหลือง เนื่องจากการปรับสภาพของต้นไม้ เพื่อลดการคายน้ำ ซึ่งมักจะพบพันธุ์ไม้จำพวก ทองติ่ง เหียง ต้นยาง เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งไม้ชนิดต่างๆ สัตว์ป่าที่พบได้แก่ เต่า แล่น กิ้งก่า นก ไก่ป่า เป็นต้น ส่วนสภาพดินมีลักษณะเป็นดินดำและดินปนกรวด เมื่อรวมกับสภาพดินฟ้าอากาศจึงเหมาะแก่การเพาะปลูกข้าวไร่ เพราะอากาศอบอุ่นมีส่วนช่วยให้รวงข้าวไม่ลีบ

ป่าแบบที่ 3: เตอ ด้อย คือ ดินคอย เป็นป่ารอยต่อระหว่างป่า ตรีง ด้อย (ป่าแบบที่ 2) กับเต้เตี้ย- ลำแปล: พื้นทีราบ (ป่าแบบที่ 4) กล่าวคือ มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณซึ่งมีไม้ประเภททองติ่ง เหียง สัก ผักหวาน ไม้จำพวกที่ปล้องไม่ใหญ่เท่าต้นไม้ในป่าตรีงด้อย (ป่าแบบที่ 2) สำหรับลักษณะดินส่วนใหญ่ที่พบเป็นดินหินกรวดที่มีความอุดมสมบูรณ์น้อย ใบไม้ย่อยสลายช้าชาวม้งเรียกดินชนิดนี้ว่า อ้า ไคว้ ซิ คือดินแห้ง ส่วนสัตว์ป่ามักจะเป็นชนิดเดียวกันกับป่าตรีงด้อย (ป่าแบบที่ 2) นอกจากนี้พบว่า ป่าที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้มีความเหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของเห็ดหลายชนิด

ป่าแบบที่ 4: เต้เตี้ย ตรี้วเตี้ย ตรี้วตรา ซึ่งหมายถึงป่าที่พบในภูมิภาคที่เป็นที่ราบ มักจะมีน้ำท่วมขังจนพื้นที่บางแห่งกลายเป็นหนองน้ำในช่วงฤดูฝนพืชที่พบในพื้นที่ป่าประเภทนี้จึงมักเป็น

พืชทนน้ำ เช่น บอน สภาพดินเป็นดินที่มีเนื้อดินหนา มีความอุดมสมบูรณ์ โดยมักจะเป็นดินเหนียว หรือที่เรียกว่า เจ้ออำ ดังนั้นจึงเหมาะแก่การทำนา เพราะดินมีความสามารถอุ้มน้ำได้ดี

นอกจากการแบ่งประเภทป่าตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ชาวมังยังมีคำที่ใช้เรียกภูเขาสูงที่ปกคลุมด้วยหิมะว่า ต้อตริง โคนู คือแม่คะนิงหรือหิมะ ซึ่งไม่มีอยู่ในประเทศไทยขณะเดียวกันถ้าเป็นทะเล ชาวมังเรียกว่า เหี้ย จือ คือทะเล ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ป่าตามคำอธิบายขององค์ความรู้ชาว มังข้างต้นนั้น พิจารณาลักษณะป่าไปตามระดับความสูงที่แตกต่างกัน

1.1.2) การแบ่งประเภทป่าตามลักษณะความอุดมสมบูรณ์ เป็นการจัดจำแนกป่าตามลักษณะความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งไม่จำเป็นต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับระดับความสูงเสมอไป ดังต่อไปนี้

- สาหฺยงเซี้ย คือป่าเย็น หรือ สาหฺยงจิว คือป่าเขียว คือป่าที่มีสภาพเป็นป่าดิบชื้น โดยจะมีพืชจำพวก มอส ตะไคร่น้ำ เถาวัลย์ เต่าร้าง ไม้หน้างช้าง หวายเหนียว ต้นตำว ไม้ตรอะ ไม้เจาเต้ ไม้ปู้จือเจ้ และไม้เนื้ออ่อนที่ไม่ผลัดใบอีกเป็นจำนวนมาก และมีสัตว์ป่าเกือบทุกชนิดอาศัยอยู่ โดยเฉพาะลิง ชะนี นกเป็ดน้ำ ฯลฯ

- สาหฺยง นูเซิน เป็นป่าดั้งเดิมที่มีต้นไม้สูงใหญ่ เถาวัลย์ขึ้นพัน มีสัตว์ป่าหลากหลายอาศัยอยู่ซึ่งป่าประเภทนี้สามารถพบได้ทั้งสภาพภูมิประเทศที่เป็น ตรีง ต้อ เสยะ และตรีง ต้อ ค้า โดยมีข้อสังเกตสำหรับป่าที่มีลักษณะตามที่เรียกว่า สาหฺยง นู เซิน คือต้นไม้มีลำต้นสูงใหญ่ เป็นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมและมีอายุยาวนาน มีเถาวัลย์พันรอบ และไม่จำเป็นต้องมีพืชประเภท มอส ตะไคร่น้ำขึ้นก็ได้

- ฮา จี เหียง เป็นป่าที่อยู่ในสภาพกำลังฟื้นตัวไปสู่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ ป่าในลักษณะนี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะย่อยๆ คือ (1) ฮาจีเหียงล่อ หมายถึงป่าที่มีสภาพฟื้นตัวเกือบเข้าสู่ป่าดงดิบหรือ สาหฺยง นู เซิน โดยเป็นป่าที่ทิ้งไว้ประมาณ 10 ปีแล้ว ข้อสังเกตของป่าประเภทนี้สามารถดูได้จากต้นไม้ที่ขึ้นโตใกล้เคียงกันบริเวณใต้ต้นไม้โล่งจะพบเถาวัลย์เริ่มมีเส้นเล็กๆ ขึ้นพันต้นไม้ ความหนาแน่นของพันธุ์ไม้ประเภทไม้คลุมดินยังมีน้อยต้นไม้ส่วนใหญ่จะโตเท่าต้นขาคน และ (2) ฮา จี เหียง มอ เป็นป่าที่มีสภาพใกล้เคียงกับ ฮา จี เหียง ล่อ หากแต่ต้นไม้ใหญ่ ในบริเวณป่านี้น้อยกว่าต้นขา และเป็นป่าที่ทิ้งไว้ประมาณ 4-10 ปี นอกจากนี้บริเวณใต้ต้นไม้ใหญ่ อาจจะยังมีพวกหญ้าหรือพืชไม้เนื้ออ่อนขึ้นปะปน เช่น ต้นกั๋ง หญ้าคา สาบเสือ แต่จะพบในจำนวนที่น้อยมาก

บริเวณป่าประเภทนี้มักจะมีสัตว์จำพวก เก้ง หมูป่า ไก่ป่า อาศัยอยู่ เพราะยังมีพวกหญ้าไวกวลบซ้อนตัวได้

- หามอชะ เป็นป่าที่จะพบอยู่ในลักษณะภูมิประเทศระหว่างพื้นที่ราบกับเชิงเขา ลักษณะเป็นป่าที่มีต้นไม้ขึ้นปนกับหญ้า ต้นไผ่ สำหรับในช่วงฤดูแล้งใบไม้จะผลัดใบส่วนฤดูฝนจะแตกยอดและใบใหม่ ทำให้ใบไม่มีสีเขียว พันธุ์ไม้ในป่าประเภทนี้ได้แก่ ไม้ยาง ไม้ติง ไม้เหียง ต้นไผ่และหญ้าต่างๆ ขึ้นรกมาก สัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ส่วนใหญ่ คือ เต่า แล่น เป็นต้น ป่าประเภทนี้เหมาะแก่การเจริญเติบโตของเห็ดจึงพบเห็นเป็นจำนวนมาก และเต่าจะกินเห็ดเป็นอาหาร ลักษณะที่บ่งบอกถึงป่าสา มอ ชะ คือสภาพป่าจะรกมาก และจะพบมากในบริเวณพื้นที่ที่เรียกว่า ตรีัง ค้า เตื่อ เตื่อ

- ฮากูเต้ คือ ไร่เหล่า เป็นป่าที่สามารถพบได้ในทุกพื้นที่ที่ไม่มีการใช้ประโยชน์ต่างๆ แล้ว ดังนั้นลักษณะของป่าประเภทนี้จึงเป็นป่าไร่ซากหรือป่าไร่เหล่า (พื้นที่ทำกินที่ถูกทิ้งร้างไม่มีการใช้ประโยชน์) และมีต้นไม้เล็กๆ ขึ้นปะปนกับหญ้าชนิดต่างๆ หรือต้นไผ่หรืออาจจะเป็นไร่ที่ทิ้งไว้ 2-3 ปี บริเวณป่าไร่ซากหรือป่าไร่เหล่านี้อาศัยสัตว์ป่าประเภท เก้ง หมูป่า หมิน นกต่างๆ อาศัยอยู่ ซึ่งในหมู่บ้านกรณีศึกษาจะพบว่าป่าประเภทนี้ทั้ง 2 หมู่บ้าน ฮากัวป่า หรือ ฮากูเต้กัวป้อ เป็นป่าที่มีลักษณะเป็นไร่ซากที่เคยถูกใช้ประโยชน์มานานและถูกใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง จนทำให้ต้นไม้ใหญ่ไม่สามารถขึ้นได้ ถ้าเป็นพันธุ์ไม้ก็จะเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก แต่ส่วนใหญ่มักจะเป็นพืชจำพวกหญ้า เช่นหญ้าปากควาย สำหรับลักษณะดินจะมีเนื้อดินแน่นแข็ง ความอุดมสมบูรณ์มีน้อย ส่วนสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในป่าประเภทนี้ได้แก่ กระต่าย นกคุ้ม งู เป็นต้น

หมายเหตุ ป่าหาจีเหยง หามอชะ ฮากูเต้ และฮากัวป้อ เป็นป่าที่มีลักษณะเป็นไร่เก่าที่ไม่มี การใช้ประโยชน์แล้ว ซึ่งป่าเหล่านี้สามารถพบได้ง่ายในทุกพื้นที่

1.1.3) การแบ่งประเภทป่าตามความเชื่อ เป็นการจัดจำแนกป่าที่สัมพันธ์กับระบบคิดของชาวม้งในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะบางอย่างของป่าหรือพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเป็นสิ่งต้องห้าม กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่มนุษย์ (ชาวม้ง) ไม่ควรเข้าไปรบกวนหรือประกอบกิจกรรมใดๆ เนื่องจากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทรงอำนาจสถิตอยู่ โดยชาวม้งเชื่อกันว่าหากมีการฝ่าฝืน อาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยล้มตายหรือเกิดหายนะภัยขึ้นได้แก่

- ป่าดงซ่ง เป็นป่าที่มีการบนหรือเซ่นเจ้าที่ เป็นป่าตามความเชื่อที่เกี่ยวกับพิธีกรรมของชาวม้ง โดยจะต้องมีการเลือกต้นไม้ที่จะเป็นต้นไม้ดงซ่ง ซึ่งจะต้องเป็นต้นไม้ใหญ่ที่มีลักษณะ

สวยงาม คือแฝงกิ่งก้านงดงาม ไม่มีกิ่งแห้ง ไม่มีรอยตำหนิ ลำต้นตรงตั้ง อยู่ในทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองคนในชุมชนให้อยู่ดีกินดี รวมทั้งให้ความคุ้มครองผืนดิน ป่า และสัตว์ป่า

- ป่าต้นน้ำ หรือเต่ง เข้า เต้ คือการบนเทพต้นน้ำ คือป่าตามความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีเต่ง เข้าเต้ ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวจะมีการประกอบพิธีกันใน 2 ระดับ กล่าวคือ ระดับหมู่บ้าน โดยพื้นที่ที่เลือกทำพิธีนั้นจะเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน ส่วนระดับครอบครัว พื้นที่สำหรับทำพิธีจะเป็นป่าต้นน้ำที่มีการใช้ประโยชน์ในการเกษตรในระดับครอบครัว พิธีกรรมดังกล่าวนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการขอบคุณและตอบแทนธรรมชาติและเทพต่างๆ ที่ช่วยปกป้องคุ้มครองป่าและแหล่งน้ำที่อยู่ในหมู่บ้านให้มีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำไหลตลอดปี โดยเฉพาะชุมชนที่มีน้ำค่อนข้างน้อยจะให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมและการประกอบพิธีมาก

- ป่าบริเวณที่เป็นสุสาน ฝังศพวิญญาณของบรรพชน เป็นป่าที่มีข้อห้ามไม่ให้เข้าไปกระทำการใดๆ ที่ไม่ดีหรือไม่พึงประสงค์ เช่นการตัดไม้ การล่าสัตว์ ฯลฯ ซึ่งถ้าใครฝ่าฝืนขวาม้างเชื่อบุคคลผู้นั้นจะได้รับเคราะห์และเกิดภัยแก่ลูกหลาน

- ป่าบริเวณที่มีคอยสามม่อนหรือคอยสามง่าม คือป่าที่เป็นบริเวณต้องห้ามในการทำการเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย เพราะขวาม้างเชื่อว่าเจ้าที่ (สิ่งเหนือธรรมชาติที่ปกป้องคุ้มครองพื้นที่นั้นๆ) แรงแรงมากซึ่งมนุษย์ (ขวาม้าง) ไม่สามารถจะต้านทานได้

- ป่าบริเวณกิวคอย เป็นป่าที่อยู่กึ่งกลางระหว่างเขาสองลูกมาชนกัน ป่าบริเวณนี้ไม่เหมาะสมสำหรับการเกษตรและที่อยู่อาศัย เพราะขวาม้างเชื่อว่าเป็นทางเดินผ่านของผีป่า ผีร้าย ป่าบริเวณห้วยส่งผี คือป่าที่อยู่ในอาณาบริเวณหรือพื้นที่ต้องห้ามเพราะเป็นบริเวณที่ส่งผีร้ายซึ่งชอบเข้ามาก่อความทุกข์และเป็นบริเวณที่ใช้ฝังศพเด็กที่คลอดแล้วตาย จึงห้ามเข้าไปใกล้และผ่านบริเวณนี้ เพราะขวาม้างเชื่อว่าอาจถูกผีเข้าทำร้ายได้

- ป่าที่มีเถาวัลย์ขึ้นพันไปทางซ้ายของต้นไม้ คือป่าที่เป็นอาณาบริเวณหรือพื้นที่ต้องห้ามในการตั้งถิ่นฐาน และทำมาหากินเพราะขวาม้างเชื่อว่าผีร้ายอาศัยอยู่ มนุษย์ (ขวาม้าง) จะไม่สามารถอยู่ที่นั่นได้

- บริเวณหน้าผาหรือถ้ำ พื้นที่ที่มีข้อห้ามไม่ให้คนไปถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะหรือทำสิ่งที่ไม่ดีในบริเวณนั้น ถ้าใครทำถือว่าไม่เคารพนับถือเจ้าที่ (สิ่งเหนือธรรมชาติที่ปกป้องคุ้มครองพื้นที่นั้นๆ)

บริเวณนั้นและชาวม้งเชื่อว่าเจ้าที่ (สิ่งเหนือธรรมชาติที่ปกป้องคุ้มครองพื้นที่ที่นั่นๆ) อาจจะทำให้เจ็บป่วยได้

- บริเวณที่เป็นหน้าดินพังทลาย เป็นบริเวณต้องห้ามสำหรับหญิงมีครรภ์และคนที่มีขวัญอ่อน เพราะชาวม้งเชื่อว่ามีผีคู่ร้ายอาศัยอยู่ ถ้าหญิงมีครรภ์หรือคนขวัญอ่อนเอาไปชาวม้งเชื่อว่าผีร้ายจะทำให้ลูกในท้องแท้งและไม่สบายได้

- บริเวณเขาเตงกัน เป็นบริเวณที่เขาสองลูกมาชนกัน โดยภูเขาลูกหนึ่งขวางทางอยู่แล้วและมีภูเขาอีกลูกหนึ่งแทง ซึ่งบริเวณพื้นที่ดังกล่าวนี้ชาวม้งจะมีข้อห้ามไม่ให้อาศัยและทำมาหากิน เพราะชาวม้งเชื่อว่าเจ้าที่ (สิ่งเหนือธรรมชาติที่ปกป้องคุ้มครองพื้นที่ที่นั่นๆ) ชัดกันไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อมนุษย์ (ชาวม้ง) เข้าไปอยู่อาศัยก็จะเกิดลักษณะเช่นนั้นด้วย

หมายเหตุ ป่าตามความเชื่อที่กล่าวมานี้ สามารถพบได้ในป่าทุกประเภทที่จัดจำแนกข้างต้น ทั้งนี้เพราะจะพบเป็นจุดๆ ตามสภาพพื้นที่ ซึ่งบางหมู่บ้านอาจไม่มีป่าตามความเชื่อเหล่านี้ หรือถ้ามีก็อาจจะไม่ครบตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ส่วนในหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 2 หมู่บ้าน จะพบว่ามีการห้ามที่ชุมชนจะไม่เข้าไปใช้ประโยชน์ใดทั้งสิ้น

1.1.4) การแบ่งประเภทป่าตามลักษณะเด่นของพืชหลัก เป็นการจำแนกและเรียกชื่อป่าตามลักษณะเด่นของพันธุ์พืชที่อยู่ในพื้นที่ ได้แก่

ฮาเจี๊ว คำแปล ป่ากล้วย

ฮาซย้ง คำแปล ป่าไผ่

ฮาซ้ง คำแปล ป่าหญาคา

ฮาม่าหมุ คำแปล ป่าทะโล้

ฮาถู คำแปล ป่าสน

สำหรับป่าในแต่ละประเภทที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ในหมู่บ้านกรณีศึกษาพบว่า มักจะอยู่ในละแวกพื้นที่ป่าใกล้เคียงและพบได้ทั่วไป โดยจะมีระยะห่างแตกต่างกันไป กล่าวคือป่าฮาเจี๊วสามารถพบเห็นตามลำห้วยข้างหมู่บ้านหรือท้ายหมู่บ้านป่าฮาซ้ง มักจะพบอยู่ห่างออกไปจากป่ากล้วย ป่าฮาม่าหมุ สามารถพบได้ตามพื้นที่ป่าเบญจพรรณที่ต่ำลงมาอีก

1.2) การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผูกพันกับธรรมชาติ

ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาเนิ่นนาน ชุมชนบ้านแม่สาจึงมีธรรมเนียม พิธีกรรม ความเชื่อและคำสอน บทกวีนิพนธ์ ฯลฯ เหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดสู่รุ่นลูกรุ่นหลานให้รู้และปฏิบัติตาม โดยผ่านทางผู้รู้ มีการสืบทอด 2 รูปแบบ ดังนี้

1.2.1) สืบทอดโดยผ่านกระบวนการทางพิธีกรรม โดยการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมต่างๆ เช่นเข้าไปเรียนรู้ขั้นตอนการจัดทำพิธี ตั้งแต่การจัดเตรียมสถานที่รวมไปถึงอุปกรณ์ และขั้นตอนในการจัดทำพิธีว่ามีการจัดทำอย่างไรบ้าง รวมถึงการใช้สัตว์ในแต่ละพิธี

นอกจากนี้การเรียนรู้ก็ยังสามารถเข้าไปเรียนรู้กับผู้รู้โดยตรง เช่นเข้าไปหาผู้รู้และให้ผู้รู้สอนเป็นขั้นๆ แต่วิธีนี้หลังจากที่ฝึกและสามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ จะมีการจ่ายค่าไหว้ครู โดยค่าไหว้ครูของผู้รู้แต่ละคนจะไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความรู้และความสามารถ และแหล่งศึกษาหาความรู้ของผู้รู้ในแต่ละคน ดังนั้นค่าไหว้ครูนี้จึงแตกต่างกันออกไป การที่ต้องมีการจ่ายค่าไหว้ครู เพราะผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดผลดีกับตนเองและครอบครัว

ค่าไหว้ครูและอุปกรณ์ต่างๆในแต่ละพิธีที่ต้องเตรียมมีดังนี้

พิธีเฟียง	คือ เงิน 4 เหรียญ ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด
พิธีเต่งเฮ้าเค้	คือ เงิน 4 เหรียญ ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด
พิธีดงเซ้ง	คือ เงิน 4 เหรียญ ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด กระจาดสา
การเรียนรู้สมุนไพร 600 บาท เสื้อผ้า 1 ชุด กระจาดและรูป	

1.2.2) สืบทอดโดยผ่านบทกวีนิพนธ์ คำสอนบทกลอน บทเพลง บทพิธีกรรม บทปริศนาคำทาย ในกรณีนี้การสืบทอดจะเป็นการเข้าไปเรียนจากผู้รู้โดยตรง ได้แก่

บทกวีนิพนธ์/คำสอน : Roobris tuag vim roobris lub ghov, Zaj tuag vim zaj lub pov. คำแปล: ปุตาย เพราะรูป มังกรตายเพราะลูกแก้ววิเศษ

บทปริศนาคำทาย: Ib tug txiv nyuj sis loop piav yuj yeas tim roob, Mus txog yog tsob xyoob yog dab tsi ?. (Qeej) คำแปล: วิวัดผู้เลี้ยงหมูอยู่ที่คอย ไปถึงเป็นเพียงดินไผ่ คืออะไร? ตอบ “แคน”

บทเพลง: Cast us dej tob ntses nujntses niag nyob Dej ntiag ntses nuj ntses niah khiav, คำแปล: น้ำ ลึกปลาอยู่ น้ำตื้นปลาว่าย

Txuag siav ces siav ntev txuag zam ces zam tshiab

Txuag xyoob ces xyoob ntev txuag ntoo ces ntoo siab

คำแปล: ไม่ประมาทแล้วชีวิตจะยืนยาว รักษาความสะอาดแล้วเสื้อผ้าจะใหม่ รักษาต้นไม้แล้วต้นไม้จะเขียวสดตรง รักษาต้นไม้แล้วต้นไม้จะสูง หมายความว่า ถ้าต้องการให้ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ก็ต้องมีการรักษาอย่างดี ดังรักษาชีวิตของตนเอง

การจัดการทรัพยากรภายใต้ความเชื่อของชาวชุมชนบ้านแม่สาอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่าง คน ป่า และสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังเรื่องเล่านี้

ในสมัยก่อน มีชายชาวเมืองคนหนึ่งไปเที่ยวเล่นในป่า พอยามค่ำมาถึงจึงได้ค้นหาที่พักเพื่อหลับนอน โดยชาวม้งมีความเชื่อว่าบริเวณที่นอนจะต้องมีการล้อมรั้วไม้ไผ่รอบๆ ที่นอนไว้เพื่อป้องกันสัตว์ร้ายหรือสิ่งชั่วร้ายมิให้เข้ามาทำอันตรายได้ ในขณะที่กำลังหาที่นอนอยู่ ชายผู้นั้นก็ได้พบกับเจ้าแก็จิ้นคนหนึ่งจึงขอร้องกับเจ้าแก็จิ้นคนนั้นว่า “ฉันนอนด้วยได้ไหม” เจ้าแก็จิ้นตอบว่า “ถ้าเธอมาเร็วกว่านี้คงได้ แต่ตอนนี้ฉันได้ล้อมรั้วรอบหมดแล้ว เธอไปขอที่อื่นดีกว่านะ” ชายคนนั้นจึงมองไปรอบๆ และพบว่าในบริเวณนั้นมีต้นไม้ใหญ่วางอยู่ต้นหนึ่ง จึงไปอาศัยนอนที่ต้นไม้ต้นนั้น แต่ก่อนที่จะนอนก็สูบบุหรี่และทำการสุ่มไฟเอายาสูบใส่ให้ติดไฟ แล้วเอาปลายไม้ขีดใส่ต้นไม้เป็นการเอายาสูบให้ต้นไม้ได้สูบด้วยและก็ทำอย่างนั้นหลายๆรอบจนกระทั่งหลับไป

ตกคึกคึกนั้นก็มีเสือเข้ามาขอร้องกับต้นไม้ต้นนั้นว่า “ต้นไม้...ฉันหิวมากเลย ฉันขอกินคนที่อยู่ต้นนี้ได้ไหม?” ต้นไม้ตอบว่า “ไม่ได้หรอกเจ้าเสือ...ชายคนนี้เป็นคนใจดีมาก เขามานอนตรงนี้และเขายังแบ่งยาสูบให้ฉันสูบทั้งคืนเลย เขาเพิ่งจะหลับไป ฉันคงให้เขอกินเขาไม่ได้หรอก” เจ้าเสือดาวนั้นยังคงขอร้องต่อไปอีกว่า “แต่ฉันหิวมากเลย จะทำอย่างไรดี” ต้นไม้จึงเสนอว่า “ถ้าเจ้าหิวมากก็ไปกินคนของเจ้าแก็จิ้นคนนั้นสิ” เจ้าเสือตอบว่า “ถ้าจะไปกินคนของเจ้าแก็จิ้นนั้นก็คงต้องรอให้สว่างก่อนจึงจะได้กิน แต่ตอนนี้ฉันหิวมากเลย ทนไม่ไหวแล้วจะทำอย่างไรดี” ต้นไม้ตอบว่า “ฉันจะบอกอะไรเธอบางอย่าง...เธอก็ไปบอกให้นก (เดรียเซา คำแปล: นกแซงแซว) ร้องพอ เจ้าแก็จิ้นคนนั้นได้ยินเสียงนกเขาก็จะเรียกให้ลูกจ้างตื่นออกมาเตรียมอาหาร พอเขาตื่นกันแล้วเจ้าก็สามารถเข้าไปก่อกินคนพวกนั้นได้เลย” พอต้นไม้แนะนำอย่างนั้น เจ้าเสือก็ได้เข้าไปขอร้องให้นกช่วย นกก็ร้องเมื่อเจ้าแก็จิ้นได้ยินเสียงนกร้องก็เรียกให้ลูกจ้างทุกคนตื่นขึ้นมาหุงหาอาหารและแล้วก็มีลูกจ้างคน

หนึ่งออกไปหาอาหารนอกรั้ว เจ้าเสือจึงได้โอกาสกัดกินลูกน้องของเจ้าแก้วคนนั้นอย่างเอร็ดอร่อยอิมหน้าสำราญ”

จากตัวอย่างเรื่องเล่าข้างต้นนั้นอาจกล่าวได้ว่า นอกจากชาวม้งจะมีระบบที่คิดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนและป่าเข้าด้วยกันแล้ว ชาวม้งยังมีความเคารพต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นได้จากความเชื่อเรื่องเจ้าที่ ทำให้เมื่อชาวม้งไปพักอาศัยที่ไหนก็จะต้องมีการเซ่นไหว้เจ้าที่ด้วยสิ่งของอะไรก็ได้ที่มีอยู่

การสืบทอดผ่านเรื่องเล่า สุภาษิต คำกลอน เป็นความพยายามที่จะตอกย้ำถึงอัตลักษณ์ของความเป็นชาวม้ง ซึ่งจะช่วยกระตุ้นความรู้สึกร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติแก่คนรุ่นลูกหลานต่อไป ไม่ใช่เพียงเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากยังรวมถึงการสั่งสอนเพื่อให้ดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม ดังจะเห็นได้จากชุมชนบ้านแม่สามมีเรื่องเล่า สุภาษิต คำกลอนที่หลากหลาย และมักจะแสดงในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม

แม้ว่าความเชื่อของชาวม้งชุมชนบ้านแม่สาจะเป็นเหมือนกลไกในการควบคุมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หากชุมชนบ้านแม่สาให้ความสำคัญกับการสืบทอดและองค์ความรู้ต่างๆ เพราะการจัดการทรัพยากรร่วมกันจะไม่สามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้ ถ้าไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายโยงใยจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งนี้โดยรูปแบบของการสืบทอดองค์ความรู้นั้นยังเป็นการตอกย้ำถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และองค์ความรู้เดิม เห็นได้จากการนำเอาระบบค่าไหว้ครูมาใช้ ซึ่งถึงแม้ว่ามูลค่าทางตัวเงินอาจจะน้อย แต่ทำให้องค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นมีมูลค่าทางจิตใจมากขึ้น

2) ความเชื่อวัฒนธรรม และประเพณี

การจัดการทรัพยากรบนฐานวัฒนธรรมประเพณี

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวม้ง เป็นการจัดการภายใต้ระบบคิดที่สอดคล้องกับประเพณีปฏิบัติและวิถีชีวิต ทั้งนี้เนื่องจากการที่ชาวม้งมีวิถีชีวิตที่อยู่กับป่า มีการพึ่งพาอาศัยป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติมานาน ทำให้ชาวม้งมีความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ความเชื่อต่างๆ สอนให้ชาวม้งมีความขำเกรงและเคารพต่อธรรมชาติเจ้าป่าเจ้าเขาในทุกๆ เรื่อง เช่นการเก็บของป่า การตัดไม้ การเที่ยวป่า เป็นต้น ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ยังมีการถ่ายทอดต่อกันมาสู่รุ่นลูกหลานเพื่อให้มีการปฏิบัติและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

2.1) ความเป็นเจ้าของและการเข้าถึง

2.1.1) ทรัพยากรป่า

การดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่าของชาวม้ง ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในอันที่จะนำความยั่งยืนมาสู่ชุมชน โดยความเชื่อในเรื่องดังกล่าวเป็นการผสมผสานทั้งระบบความคิดเรื่องความเป็นเจ้าของ โดยชาวม้งจะเชื่อว่าสิ่งเหนือธรรมชาติคือผู้ที่เป็นเจ้าของสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่าไม้ หรือแม้กระทั่งสัตว์ป่าก็ตาม ดังนั้นหากชาวม้งต้องการใช้ทรัพยากรจึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นการแสดงถึงการขออนุญาตใช้ทรัพยากร ซึ่งความเชื่อและวิถีปฏิบัติดังกล่าวมีนัยยะของการมีระบบคิดเรื่องความเป็นเจ้าของแบบกรรมสิทธิ์ร่วม กล่าวคือชาวม้งทุกคนมีสิทธิต่อทรัพยากรทั้งหมด ซึ่งจะนำมาสู่ระบบคิดเรื่องการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรแบบเปิด

การจัดการทรัพยากรภายใต้ความเชื่อของชาวม้งนี้อยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างคน ป่า และสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือที่ชาวม้งเรียกว่า เซ่งเต้ เซ่งเซอ (คำแปล: เจ้าป่าเจ้าเขา) (สัมภษณ์นายเต่า กรกัรติการ) ซึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจที่สามารถควบคุมการใช้ทรัพยากร

นอกจากชาวม้งจะมีระบบคิดที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนและป่าเข้าด้วยกันแล้ว ชาวม้งยังให้ความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นได้จากความเชื่อเรื่องเจ้าที่ทำให้เมื่อชาวม้งไปพักอาศัยที่ไหนก็จะต้องมีการเซ่นไหว้เจ้าที่ด้วยสิ่งของอะไรก็ได้ที่มีอยู่ อย่างไรก็ตามแม้ว่าทรัพยากรป่าจะอยู่ภายใต้ระบบคิดของสมบัติที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วม แต่ยังคงมีข้อแม้ว่าห้ามคนภายนอกชุมชนเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ของชุมชนนี้ นอกจากหาของป่า เช่น พืชผัก สมุนไพร สีย้อมผ้าและล่าสัตว์เท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งก็คือ นอกจากชาวม้งจะสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างไม่จำกัดแล้วนั้น ชาวม้งยังสามารถกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของคนอื่นได้ ซึ่งเป็นกลไกการทำงานภายใต้ระบบความเชื่อ และนำมาสู่ความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรในกรณีที่มีความเชื่อยังคงทำงานอยู่ดังเช่นในปัจจุบัน

ส่วนพื้นที่ที่เรียกว่า ฮากู เต้ (คำแปล: ไร่เหล่า) และฮากัว ปือ ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ป่าหากแต่ชาวม้งถือว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าส่วนบุคคลที่ทิ้งไว้นานจนเป็นไร่เหล่า ดังนั้นความเป็นเจ้าของในพื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล ซึ่งการเข้าไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ เช่น การหาอาหาร สมุนไพร ฟืน และล่าสัตว์ป่า เป็นต้น ยังคงสามารถทำได้ แต่ถ้าหาก

เป็นการใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่เป็นการทำการเกษตรนั้นไม่สามารถกระทำได้นอกจากจะได้รับอนุญาตจากเจ้าของก่อนเท่านั้น

2.1.2) ทรัพยากรดิน

แนวความคิดของชาวม้งเกี่ยวกับสิทธิในที่ดิน จะมีความสัมพันธ์กับ โครงสร้างของวงศ์ตระกูลและครอบครัว ซึ่งจากการศึกษาในหมู่บ้านกรณีศึกษา สามารถแบ่งสิทธิความเป็นเจ้าของได้เป็นระดับต่างๆ 3 ระดับคือ

- พื้นที่ดินทั่วไป ชาวม้งเชื่อว่าเจ้าป่าเจ้าเขาเป็นเจ้าของในพื้นที่เหล่านี้ ดังนั้นนอกจากคนภายในหมู่บ้านแล้ว คนภายนอกก็สามารถที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวได้
- พื้นที่ดินระดับหมู่บ้าน เช่นพื้นที่หมู่บ้าน พื้นที่โรงเรียน ถนน พื้นที่พิธีกรรม พื้นที่ป่าช้า เด็ก ผู้ที่มีสิทธิที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้มีเฉพาะคนภายในหมู่บ้านเท่านั้น
- พื้นที่ดินระดับครอบครัว เช่นพื้นที่ไร่ นา สวน พื้นที่ในระดับนี้นอกจากคนภายในครอบครัว เครือญาติ ถ้าใครต้องการที่จะขอใช้ที่ดินดังกล่าวต้องขออนุญาตจากเจ้าของโดยไม่มี การตอบแทนในรูปแบบใดๆ

2.1.3) ทรัพยากรแหล่งน้ำ

จากการศึกษาลำห้วยหรือแหล่งน้ำในชุมชนม้ง โดยข้อปฏิบัติของชุมชนนั้นไม่มีการกำหนดว่าใครเป็นเจ้าของ แต่ชาวม้งมีความเชื่อว่า เทพถือคติ เทพเสท่าตุ้วว่า-คำแปล: เทพแห่งน้ำ เป็นเจ้าของผู้ปกป้องและดูแล แต่สำหรับในทางปฏิบัติเรื่องการใช้ น้ำ ชาวม้งจะพิจารณาว่าลำห้วยนั้นใครใช้ก่อนหรือใครกำลังใช้ เพราะการเข้าไปใช้ก็จะต้องมีการแจ้งให้ผู้นั้นรับรู้ก่อน ส่วนน้ำหรือลำห้วยที่ต่อเข้ามาในชุมชนเพื่อใช้ในการบริโภค ประกอบพิธีกรรม ฯลฯ ลำห้วยนี้ก็จะเป็นส่วนรวม แต่มีข้อแม้ว่าในบริเวณป่าต้นน้ำห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์หรือกิจกรรมใดๆ ไม่ว่าจะเป็นการล่าสัตว์ป่า จับสัตว์น้ำ การตัดไม้ การเก็บพืชผักอาหารต่างๆ

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวม้ง ไม่ว่าจะเป็ นทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ หรือแม้กระทั่งสัตว์ป่า จะเป็นการจัดการที่วางอยู่บนพื้นฐานของการพิจารณาความสัมพันธ์หลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก ดังเช่นตัวอย่างเรื่องเล่าเกี่ยวกับป่าข้างต้น โดยความเชื่อนี้ทำหน้าที่เป็นเสมือนกลไกที่สะท้อนระบบคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมในการเป็นเจ้าของสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยเจ้าที่หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งมีนัยยะของการเป็นตัวแทนอำนาจที่มีฐานะมากกว่า

การเป็นเจ้าของแบบปัจเจกบุคคล และข้อห้ามต่างๆ เป็นเสมือนกลไกควบคุมการใช้ประโยชน์ เพื่อให้สามารถกระจายการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างทั่วถึงทั้งชุมชน ขณะเดียวกันก็ยังสามารถทำให้ชาวมั่งปรับใช้เพื่อเป็นกลไกในการกีดกันการเข้ามาผลาญใช้ทรัพยากรของผู้อื่นหรือคนจากภายนอกชุมชนได้

อย่างไรก็ตามสำหรับทรัพยากรบางชนิด ระบบคิดเรื่องการเป็นเจ้าของมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเมื่อมีการจัดความสัมพันธ์กับระบบเครือญาติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังนั้นการเข้าถึงทรัพยากรจึงไม่ใช่เป็นไปในรูปแบบเปิดอย่างสมบูรณ์แบบ หากแต่ในการเข้าถึงทรัพยากรนั้น ระยะห่างของความสัมพันธ์ทางเครือญาติก็นำมาสู่ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้แตกต่างกัน เช่น พื้นที่ป่าพิธีกรรม จะเป็นพื้นที่ที่อนุญาตให้เฉพาะคนในชุมชนเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงเพื่อการใช้ประโยชน์ได้ ส่วนพื้นที่ที่เป็นที่ทำกิน เช่น ไร่ นา สวนนั้น ผู้ที่สามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ได้ จะมีเฉพาะคนในครัวเรือน ในขณะที่พื้นที่ดินทั่วไปนั้น ทุกๆ คนในหมู่บ้านรวมทั้งคนภายนอกสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ เป็นต้น

2.2) การเข้าถึงและการแบ่งบทบาทหญิง-ชาย

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามองค์ความรู้ของชาวมั่งนั้น จะมีข้อห้ามและระเบียบประเพณีปฏิบัติที่สัมพันธ์กับความเชื่อในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้การจัดการทรัพยากรของชาวมั่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตอย่างแยกไม่ออก หากแต่ระเบียบข้อปฏิบัติต่างๆ นั้น ไม่มีการร่างหรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งจากในหมู่บ้านกรณีศึกษาพบว่าความเชื่อเป็นกลไกที่ทำงานอยู่ภายใต้วิถีปฏิบัติต่างๆ โดยชาวมั่งที่ต้องการเข้าไปใช้ประโยชน์ต่างๆ จะต้องคำนึงถึงความเชื่อเหล่านั้นเพื่อเป็นการควบคุมพฤติกรรม อย่างเช่นพื้นที่ป่าตามความเชื่อต่างๆ ถ้าใครที่ฝ่าฝืนเข้าไปใช้ประโยชน์หรือทำกิจกรรมใดๆ ในพื้นที่ป่าดังกล่าวก็จะได้รับอันตรายแก่ชีวิตตนเองและครอบครัว เป็นต้น ซึ่งจะสังเกตเห็นว่าในวิถีของชาวมั่งถ้าพูดถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น จะไม่มีการจัดการที่เป็นรูปธรรมให้เห็นชัดเจน แต่ชาวมั่งมีองค์ความรู้การจัดการอยู่ภายในโดยใช้ความเชื่อเป็นหลักในการจัดการ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการจัดการทรัพยากรของชาวมั่งจะอยู่ภายใต้ระบบความเชื่อก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาเรื่องบทบาทหญิงชายจะพบว่าการจัดแบ่งบทบาทที่แตกต่างกันออกไป โดยส่วนใหญ่

ผู้ชายจะมีบทบาทในการตัดสินใจและรับผิดชอบงานที่หนัก ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้หนุนเสริม ซึ่งมีดังต่อไปนี้

ในเรื่องการใช้ป่า ผู้ชาย (พ่อบ้าน) จะมีบทบาทในเรื่องการตัดไม้สร้างบ้าน ไม้ล้อมรั้ว และการล่าสัตว์ป่า ส่วนผู้หญิงจะมีบทบาทในการเก็บอาหารจำพวกพืชผักไม้ผลต่างๆ สำหรับทำอาหารเลี้ยงครอบครัวและผักที่ใช้เลี้ยงสัตว์รวมทั้งการเก็บสมุนไพร ส่วนการเก็บฟืนก็จะเป็นการช่วยเหลือกันทั้งหญิงชายหรือทั้งครอบครัว ดินหรือพื้นที่ดิน ผู้ชาย (พ่อบ้าน) จะมีบทบาทในการตัดสินใจในการเลือกพื้นที่ รวมทั้งการทำพิธีแจ้งเจ้าที่ การกำหนดพันธุ์พืชและวันเวลาในการเพาะปลูก ส่วนในเรื่องการถางไร่/เผาไร่/เก็บเศษไม้ การปลูกและการล้อมรั้วรวมไปถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิตต่างๆ จะเป็นการช่วยเหลือกันทั้งหญิงชายหรือทั้งครอบครัว ส่วนการเก็บเมล็ดพันธุ์ต่างๆ เป็นบทบาทของผู้หญิง (แม่บ้าน) (บทสัมภาษณ์นายทวีศักดิ์ กรกิตติการ)

แหล่งน้ำสำหรับใช้ในการบริโภคภายในชุมชนนั้น จะเป็นบทบาทของกลุ่มผู้รู้ และกลุ่มผู้ชาย (พ่อบ้าน) ในชุมชนจะเข้ามาเลือกและดูแลรวมทั้งจัดการ ส่วนน้ำที่ใช้ในการเกษตรเป็นบทบาทของผู้ชาย (พ่อบ้าน) ในการไปสำรวจและตัดสินใจเลือกป่าต้นน้ำที่นำมาใช้เพื่อการเกษตร นอกจากบทบาทหญิงชายที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้รู้หรือหมอผีก็ยังเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทในการทำพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า ดิน น้ำ เช่น พิธีดงเซ่ง พิธีเฟยงแนวกันไฟ พิธีบนเจ้าที่ พิธีตั้ง เฮ้ เค้ พิธีเลือกพื้นที่ และพิธีก่อนเก็บสมุนไพร นอกจากนี้แล้วผู้รู้หรือหมอผีก็ยังมีส่วนในการเลือกต้นไม้ทำโลงศพ รวมทั้งการดูพื้นที่สำหรับการฝังศพของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เสียชีวิตด้วย

จะเห็นได้ว่าการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในวิถีชีวิตของชาวม้งมีการจัดการในรูปแบบของการแบ่งงานกันทำที่สัมพันธ์กับความเป็นเพศด้วยเช่นกัน

2.3) การฟื้นฟู – การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ในระบบคิดของชาวม้งเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ใช่เพียงการใช้ประโยชน์เท่านั้น หากแต่ชาวม้งยังมีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรควบคู่กันไป โดยใช้ประเพณีและพิธีกรรมซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเป็นเครื่องมือในการจัดการดังกล่าว ซึ่งนำมาสู่การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เช่น พิธีดงเซ่ง ซึ่งเป็นการบนหรือเช่นไหว้เทพเจ้าที่คุ้มครองผืนดินผืนป่าให้ช่วยคุ้มครองคนในชุมชนให้อยู่ดีกินดี รวมทั้งการคุ้มครองผืนดิน ป่า และสัตว์อีกด้วย ในการประกอบพิธีนี้จะเริ่มจาก

การเลือกต้นไม้เพื่อใช้เป็นต้นไม้ดงแข่ง และต้นไม้ที่นั้นจะต้องเป็นต้นไม้ที่ใหญ่สวยงามแผ่กิ่งก้าน
งดงาม ไม่มีกิ่งแห้ง ไม่มีรอยตำหนิ ลำต้นตรงตั้ง และอยู่ในทำเลที่เหมาะสม หลังจากนั้นจะทำการ
อัญเชิญเทพเจ้าต่างๆ เข้ามาสิงที่ต้นไม้ที่ถูกเลือกนั้น ซึ่งมีประวัติเล่าว่าสมัยก่อนมีเทพเจ้าอยู่องค์
หนึ่งมีชื่อว่า “เทพเจ้าโล่งแจ่งซือฮี” ได้แต่งตั้งให้เทพเจ้าทั้งหลายมาปกป้องสรรพสิ่งบน โลกมนุษย์
แต่ยังมีผืนดินที่ไม่มีเทพเจ้าองค์ใดดูแล เลยถามเหล่าทวยเทพว่าจะให้ผู้ใดเป็นผู้คุ้มครองดูแลผืนดิน
ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าควรให้เทพเจ้า “แย่งแจ่ง” เป็นผู้ที่คุ้มครอง หรือที่เรียกว่า “เทพเจ้าถือติ” ใน
การทำพิธีเช่นดงแข่งนั้นจะมีการเชิญเทพเจ้า 4 องค์ดังนี้

- เทพเจ้าถือติ เป็นเทพเจ้าที่คุ้มครองผืนดิน ป่าเขา พันธุ์พืช
- เทพเจ้าสะแสงตือจือ เป็นเทพเจ้าที่คุ้มครองสัตว์ต่างๆ
- เทพเจ้า ผีอ แสง/เหยา แสง เป็นเทพเจ้าที่ดูแลควบคุมสัตว์ร้ายหรือสัตว์กินเนื้อ เช่นเสือ
เทพองค์นี้ถือเป็นเทพที่ควบคุมสิ่งชั่วร้าย
- เทพเจ้าจื่อเซ่งโล่งแม่ เป็นเทพเจ้าที่คุ้มครองดูแลใต้ดิน (ใต้พิภพ)

พิธีดงแข่งจะเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน ถือเป็นจุดศูนย์รวมของคนในชุมชน และจะมีการทำ
ทุกปีในช่วงหลังงานปีใหม่มีประมาณ 4-5 วัน ทุกคนในชุมชนจะมีการเตรียมความพร้อมของแต่ละ
บ้านในเรื่องของเครื่องเซ่นเพื่อนำไปทำพิธี พิธีดงแข่งมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ของคน
ในชุมชนให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียว และสร้างสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (ดิน
น้ำ ป่า สัตว์ป่า) สิ่งเหนือธรรมชาติ (ผี เจ้าที่ เทพ) ทำให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศน์มากขึ้น

นอกจากนี้ ในบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าดงแข่ง จะมีข้อห้ามมิให้มีการเข้าไปบุกรุกทำลายหรือใช้
ประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการล่าสัตว์ป่า หาสมุนไพร หรือตัดไม้ ชาวเมืองเชื่อว่าถ้าไม่ปฏิบัติ
ตามคำมั่นสัญญา กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็จะเกิดภัยต่อตนเองและชุมชนได้ ในหมู่บ้านแม่สาบน้อยจะมีการ
ทำพิธีนี้ทุกๆ ปี พิธีเต่งเฮ้าเต้ เป็นพิธีจะกระทำในพื้นที่ที่เป็นป่าต้นน้ำของชุมชน เพื่อทำการขอขมา
และขอขอบคุณ รวมทั้งเป็นการตอบแทนเทพเจ้าแห่งน้ำที่ช่วยปกป้องคุ้มครองป่าและแหล่งน้ำที่อยู่ใน
ชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำไหลตลอดปี โดยเฉพาะชุมชนที่มีน้ำค่อนข้างน้อย ต้องทำพิธีนี้
เพื่อให้มีน้ำใช้ตลอดปี โดยเทพที่เชิญมาในพิธีจะเป็นเทพที่เกี่ยวข้องกับดิน น้ำ ป่า เช่น เทพถือติ
เทพเสท่าตัวว่า (เทพแห่งน้ำ) หลังจากที่มีการทำพิธีแล้วทุกคนจะต้องช่วยกันดูแลรักษาอย่างดี ไม่ให้
มีการเผาป่าหรือทำไร่อยู่เหนือป่าต้นน้ำหรือบริเวณใกล้เคียง

ดังนั้น บริเวณป่าต้นน้ำจึงห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์หรือทำลายไม่ว่าจะเป็นการล่าสัตว์ หาสมุนไพร ตัดไม้ทุกกรณี โดยชาวม้งเชื่อว่าถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็จะถูกเทพลงโทษ ทำให้เกิดการเจ็บป่วยและต้องทำพิธีขอมาต่อเทพเหล่านั้น จึงจะหายจากการเจ็บป่วยในหมู่บ้านแม่สาจะมีการทำพิธีนี้ทุกๆ ปี

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ระบบจิตภายใต้ความเชื่อของชาวม้งนั้น ไม่ใช่เพียงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงการฟื้นฟูและการอนุรักษ์ด้วย ซึ่งนำมาสู่องค์ความรู้ในการจัดการที่มีความยั่งยืนอีกทั้งยังสอดคล้องกับวิถีชีวิต และที่สำคัญระบบความเชื่อของชาวม้งนั้นเป็นการเคารพธรรมชาติซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการหล่อหลอมผ่านประเพณีปฏิบัติและวัฒนธรรมของคนที่อยู่พัวพันกับป่า

2.4) การสืบทอดทางวัฒนธรรม

ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาเนิ่นนาน ชาวม้งจึงมีธรรมเนียม พิธีกรรม ความเชื่อ และคำสอน บทกวีนิพนธ์ ฯลฯ ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในเชิงการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ ซึ่งพิธีกรรมและคำสอน บทกวีนิพนธ์ ฯลฯ เหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลานให้รู้และปฏิบัติตาม โดยผ่านทางผู้รู้ในแต่ละด้าน ส่วนรูปแบบการสืบทอดก็จะมีอยู่ 2 รูปแบบ ดังต่อไปนี้ (สัมภาษณ์พรชัย ถนอมวรกุล)

2.4.1) สืบทอดโดยผ่านกระบวนการทางพิธีกรรม เช่น เข้าไปเรียนรู้ขั้นตอนการจัดทำพิธี ตั้งแต่การจัดเตรียมสถานที่รวมไปถึงอุปกรณ์ และขั้นตอนในการจัดทำพิธีว่ามีจัดทำอย่างไรบ้าง รวมถึงการใช้สัตว์ในแต่ละพิธีด้วย โดยการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนี้การเรียนรู้ก็ยังสามารเข้าไปเรียนรู้กับผู้รู้โดยตรง เช่น เข้าไปหาผู้รู้และให้ผู้รู้สอนเป็นขั้นๆ แต่วิธีนี้หลังจากที่ฝึกและสามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้จะมีการจ่ายค่าไหว้ครูให้ผู้รู้ โดยค่าไหว้ครูของผู้รู้แต่ละคนจะไม่เท่ากัน เพราะความรู้ความสามารถของผู้รู้แต่ละคนไม่เท่ากัน รวมทั้งตอนที่ผู้รู้เหล่านั้นเล่าเรียนมาก็ไม่ได้ไปเล่าเรียนจากที่เดียวกัน ดังนั้นค่าไหว้ครูนี้จึงแตกต่างกันออกไป การที่ต้องมีการจ่ายค่าไหว้ครูก็เพราะผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดผลดีกับตัวเองและครอบครัว รวมถึงไปถึงผู้รู้ได้ ค่าไหว้ครูและอุปกรณ์ต่างๆ ในแต่ละพิธีที่ต้องเตรียมมีดังต่อไปนี้

- พิธีฟ้าง คือ เงิน 4 เหรียญ ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด
- พิธีเต่งเฮ้าเต้ คือ เงิน 4 เหรียญ ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด

- พิธีดงเซ่ง คือ เงิน 4 เหยียบญู่ ไม้ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด กระจาดสา

- การเรียนรู้สมุนไพรรวม 600 บาท เสื้อผ้า 1 ชุด กระจาดและรูป

2.4.2) การสืบทอดองค์ความรู้ด้านธรรมชาติโดยผ่านบทกวี คำสอน บทกลอน บทเพลง บทพิธีกรรม บทปริศนาคำทาย ในกรณีนี้การสืบทอดจะเป็นการเข้าไปเรียนจากผู้รู้โดยตรง เช่น

บทกวี/คำสอน: Roobris tuag vim roobris lub ghov, Zaj tuag vim zaj lub pov. คำแปล: ปู่ตายเพราะรูป มังกรตายเพราะลูกแก้ววิเศษ

บทปริศนาคำทาย: Ib tug txiv nyuj sis loob piav yuj yees tim roob Mus txog yog tsob xyoob yog dab tsi?. (Qeej) คำแปล: วิวัดผู้เลี้ยงหมูอยู่ที่ตอย ไปถึงเป็นเพียงต้นไผ่คืออะไร? ตอบ “แคน”

บทเพลง: Cast us dej tob ntsees nuj ntsees niag nyob Dej ntiag ntsees nuj ntsees niag khiav, คำแปล: น้ำลึกปลาอยู่ น้ำตื้นปลาว่าย

Txuag siav ces siav ntev

txuag zam ces zam tshiab

Txuag xyoob ces xyoob ntev

txuag ntoo ces ntoo siab

คำแปล: ไม่ประมาทแล้วชีวิตจะยืนยาว รักษาความสะอาดแล้วเสื้อผ้าจะใหม่ รักษาต้นไผ่แล้วต้นไผ่จะเหยียดตรง รักษาต้นไม้แล้วต้นไม้จะสูง

หมายความว่า ถ้าต้องการให้ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ก็ต้องมีการรักษาอย่างดี ดังรักษาชีวิตของตนเอง

แม้ว่าความเชื่อของชาวม้งจะเป็นเสมือนกลไกในการควบคุมและจัดการทรัพยากร หากชาวม้งยังคงให้ความสำคัญกับการสืบทอดความเชื่อและองค์ความรู้ต่างๆ ทั้งนี้เพราะว่าในการจัดการทรัพยากรร่วมกันจะไม่สามารถนำไปสู่ความยั่งยืนได้หากไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายโยงโยจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งนี้โดยรูปแบบของการสืบทอดองค์ความรู้นั้นยังเป็นการต่อยอดถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและองค์ความรู้ดั้งเดิมดังจะเห็นได้จากการนำเอาระบบค่าไหว้ครูมาใช้ ซึ่งถึงแม้ว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจอาจจะน้อย แต่ทำให้องค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นมีมูลค่าทางจิตใจมากขึ้น ซึ่งจะนำมาสู่การปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดมากกว่า

นอกจากนี้ การสืบทอดผ่านเรื่องเล่า สุภาษิตคำกลอนต่างๆ ก็เป็นความพยายามที่จะต่อยอดถึงอัตลักษณ์ของความเป็นชาวม้ง ซึ่งจะช่วยกระตุ้นความรู้สึกร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แก่คนรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป ทั้งนี้ไม่ใช่เพียงเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น หากยังหมายรวมถึงการตั้งสอนเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ชาวม้งมีเรื่องเล่า สุภาษิต คำกลอนที่หลากหลาย และมักจะแสดงในเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสม

3) ความเป็นชาติพันธุ์ ระบบเครือญาติ

3.1) เครือข่ายญาติพี่น้อง

- ความหมายของเครือข่ายญาติพี่น้อง

กลุ่มเครือข่ายญาติพี่น้องในที่นี้หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสองกลุ่มแซ่ตระกูลขึ้นไป ซึ่งสายสัมพันธ์ดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานของการแต่งงานกัน ถึงแม้ว่าภายหลังจากที่แต่งงานแล้ว ภรรยาจะต้องไปเป็นสมาชิกในครัวเรือนของสามีกับทั้งเปลี่ยนไปนับถือผีของฝ่ายสามี อันถือเป็นการตัดขาดจากผีของพ่อแม่ของตน แต่ในความเป็นจริงแล้วการแต่งงานดังกล่าวถือเป็นการเชื่อมสายสัมพันธ์ระหว่างคนของทั้งสองแซ่ตระกูล ประการสำคัญคือการใช้ชีวิตประจำวันนั้นคู่สามีภรรยาจะต้องเกี่ยวข้องและช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ในครัวเรือนของพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย

- บทบาทหน้าที่ขององค์กรเครือญาติ

แม้สังคมม้งจะถือว่าฝ่ายหญิงได้กลายเป็นคนในครัวเรือนและแซ่ตระกูลของฝ่ายชายไปแล้ว แต่ญาติของฝ่าย ยังคงสิทธิในการตรวจสอบ ปกป้องและลงโทษ หากฝ่ายชายปฏิบัติตนไม่ดี ดังภาษิตที่ว่า “ปลายเชือกนั้นได้ให้พวกเธอไป ทว่าหางเชือกนั้นยังอยู่กับเรา” ทั้งนี้ ความเป็นเครือญาติดังกล่าวมีความหมายต่อคู่สามีภรรยาและญาติพี่น้องทุกคนของทั้งสองฝ่ายอย่างน้อยสามประการด้วยกัน

ประการแรก ในระหว่างใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน หากภรรยาถูกสามีเอาไรด์เอาเปรียบหรือรังแกด้วยการพุดจาคุหมิ่น ทำร้ายร่างกาย หรือเกิดการทะเลาะกันจนไม่สามารถแก้ไขปัญหาเองได้ ชั้นแรก ภรรยาจะนำปัญหาที่เกิดขึ้นไปปรึกษาและขอความช่วยเหลือจากผู้นำหรือผู้อาวุโสของฝ่ายสามีก่อน หากไม่ได้รับการช่วยเหลือ ชั้นต่อไปภรรยาจะนำปัญหาไปปรึกษาและขอความช่วยเหลือจากพ่อแม่และญาติของฝ่ายตนต่อไป เมื่อถึงขั้นนี้แล้วญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่ายจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการไต่สวนและช่วยกันแก้ไขปัญหานั้นให้ทั้งคู่ต่อไป

ประการถัดมา คือ การที่ญาติของภรรยาต้องทำหน้าที่ตรวจสอบความสมบูรณ์ของพิธีศพที่ฝ่ายสามีจัดให้ภรรยา กับทั้งพ่อแม่ของสามีด้วย ในโอกาสเช่นนี้ ญาติฝ่ายภรรยามีสิทธิที่จะระบายความอัดอั้นตันใจ หรือแม้กระทั่งปรับฝ่ายสามี หากว่าในระยะเวลาที่ผ่านมาฝ่ายสามีได้ทำการอันเป็นการดูถูกเหยียดหยามหรือรังแกภรรยาจนเกินไป ประการสุดท้าย การแต่งงานของสามีภรรยา คู่ใหม่ที่เป็นคนในสองตระกูล โดยเฉพาะฝ่ายชายที่ได้แต่งงานเอาฝ่ายหญิงเป็นคนที่สองหรือที่สามไป เป็นลูกสะใภ้ในแซ่ตระกูลของตน หากคู่ก่อนหน้านั้นผู้หญิงไม่ได้รับความยุติธรรมเท่าที่ควร ในงานแต่งงานที่คู่หลัง (ที่ฝ่ายชายได้มาแต่งงานกับฝ่ายหญิง) ญาติของฝ่ายหญิงจะถือโอกาสนำเอากรณีของคนแรกมาเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นการตราบาน้ำและสั่งสอนฝ่ายสามีเพื่อไม่ให้กระทำกับภรรยาแบบเดิมอีก อันถือเป็นมาตรการทางสังคมอย่างหนึ่งในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม

ประการสำคัญที่สุดของระบบเครือญาตินี้ คือ เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มแซ่ต่างๆ ให้เกิดความผูกพันโดยการแต่งงาน ทำให้มีความเป็นเครือญาติกัน อันนำมาสู่ความรู้สึกใกล้ชิดกัน เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน แล้วมีผลต่อความร่วมมือในการทำกิจกรรมในชีวิตประจำวัน กับทั้งความรู้สึกเกรงใจกันในการที่จะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหาก็เกิดขึ้นด้วยลักษณะด้อยที่ด้อยอาศัย

3.2) กลุ่มแซ่ตระกูล

- ความหมายของกลุ่มแซ่ตระกูลหรือ แซ่

กลุ่มแซ่ตระกูลหรือ แซ่ ถือเป็นองค์กรทางสังคมที่มีความสำคัญมากในสังคมจีน โดยเชื่อตามตำนานกำเนิดแซ่ที่เกิดขึ้นภายหลังจากน้ำท่วมโลกว่าผู้คนที่มีแซ่ตระกูลเดียวกันนั้นสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน ฉะนั้น คนในแซ่ตระกูลเดียวกันจึงเป็นที่น้องกัน

อย่างไรก็ตาม มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าคำว่า แซ่ ในภาษาจีนนั้นมาจากภาษาจีนที่ว่า แซ่ หรือ ซิง ซึ่งเชื่อว่าเป็นองค์กรทางสังคมที่คนจีนรับอิทธิพลหรือยืมมาจากคนจีน เนื่องจากความสัมพันธ์ที่มีกับคนจีนมาช้านานในอดีต

- บทบาทหน้าที่ขององค์กรแซ่ตระกูล

ประการแรก ป้องกันการแต่งงานระหว่างหญิงกับชายที่ใกล้ชิดกันมาก กฎเกณฑ์ของชุมชนบ้านแม่สา ห้ามการแต่งงานระหว่างชายกับหญิงที่เกิดในแซ่ตระกูลเดียวกัน เพราะเชื่อว่าต่างก็เป็นที่น้องกันอันสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน ตามตำนานว่าด้วยกำเนิดแซ่ตระกูลของม้ง หาก

มีการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ดังกล่าว นอกจากจะถูกประณามจากสังคมให้ได้รับความอับอายแล้ว คนมั่งยังเชื่อว่าคู่แข่งงานนั้นจะประสบกับความเลวร้ายในชีวิตและลูกหลานที่จะเกิดตามมา

ประการต่อมา การเป็นสมาชิกของคนในแซ่เดียวกัน มีความหมายต่อความรู้สึกและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชีวิตประจำวันอันที่พี่น้อง การยืมอุปกรณ์เครื่องใช้หรือเงินทอง การขอแลกเปลี่ยนแรงงานทำเกษตรกรรมหรือสร้างบ้านเรือน การช่วยเหลือในการประกอบพิธีกรรม กับทั้งการช่วยเหลือในคดีความและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

กรณีของชุมชนมั่งแม่สา ในระยะที่ผ่านมาได้มีความพยายามของผู้นำแต่ละแซ่ตระกูลในการใช้องค์กรแซ่ตระกูลมาเป็นกลไกในการป้องกันและแก้ไขปัญหาหาเสพติด โดยจัดให้มีการประชุมสมาชิกภายในแซ่ตระกูลอย่างสม่ำเสมอ เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนเสพและค้ายา กับทั้งเป็นเวทีในการอบรมสมาชิกให้รู้จักคุณค่าของวัฒนธรรมมั่ง นอกจากนั้นแล้วยังมีการจัดประชุมรวมแซ่ภายในหมู่บ้านเป็นครั้งคราวด้วย ซึ่งหลายกลุ่มแซ่ยังคงดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

3.3) กลุ่มร่วมพิธีกรรมความเชื่อ

- ความหมายของกลุ่มร่วมในพิธีความเชื่อ

ภายในแซ่ตระกูลเดียวกัน คนมั่งจะมีกลุ่มองค์กรย่อยที่มีพิธีกรรมหลักเหมือนกัน คือ การเลี้ยงผีประตูการสักการะวิญญาณพ่อแม่ด้วยวัวพิธีล้างมลทินกับลักษณะการประกอบพิธีศพ และลักษณะของสุสาน โดยคนมีความเชื่อและเรื่องเล่าว่าคนที่ประกอบพิธีกรรมสื่ออย่างหลักนี้เหมือนกันนั้นสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ตัวอย่าง ชุมชนบ้านแม่สาในชุมชนบ้านแม่สา ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีทั้งหมด 4 กลุ่มแซ่ตระกูล ซึ่งในแต่ละกลุ่มแซ่ตระกูลมีจำนวนกลุ่มร่วมในพิธีความเชื่อต่างกัน คือ 1) กลุ่มแซ่ตระกูลย่าง มีจำนวน 6 กลุ่มย่อย 2) กลุ่มแซ่ตระกูลซ่ง มีจำนวน 2 กลุ่มย่อย 3) กลุ่มแซ่ตระกูลต่อ มีจำนวน 4 กลุ่มย่อย และ 4) กลุ่มแซ่ตระกูลหาง มีจำนวน 2 กลุ่มย่อย นายหวังป้อ แซ่ย่าง (อ้างในประสิทธิ์ ลีปรีชา และคณะ,อ้างแล้ว)

- บทบาทหน้าที่ขององค์กรร่วมในพิธีความเชื่อ

ความรู้สึกผูกพันกันทางด้านจิตใจว่ามีความใกล้ชิดกันในฐานะพี่น้องร่วมพิธีกรรมเดียวกัน นำมาสู่ความไว้วางใจและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชีวิตประจำวัน เช่น การยืมเงินและของใช้ การขอพักอาศัยด้วยเมื่อต้องเดินทางไปเป็นแขกต่างบ้าน รวมทั้งการอนุญาตให้ประกอบพิธีกรรมบางอย่างแทนกันได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตามความเชื่อแล้วจะเป็นกลุ่มเดียวกัน แต่ในชีวิตประจำวันแล้วการที่จะให้คนที่ไม่ได้ร่วมบรรพบุรุษเดียวกันประกอบพิธีกรรมทั้งสี่อย่าง คือ การเลี้ยงผีประตูการสักการะ วิญญาณพ่อแม่ด้วยวัวพิธีล้างมลทินและพิธีศพนั้นยังคงเป็นการยากที่จะเป็นไปได้ เพราะกลัวว่าจะเป็นการทำผิดผีและเป็นต้นเหตุให้เกิดสิ่งเลวร้ายขึ้นกับสมาชิกในครอบครัว

3.4) กลุ่มญาติพี่น้องร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน

- ความหมายของกลุ่มญาติพี่น้องร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน

กลุ่มพี่น้องที่สามารถสืบกลับไปหาบรรพบุรุษร่วมคนเดียวกัน ซึ่งทุกคนยังจำชื่อของบรรพบุรุษคนดังกล่าวได้นั้นถือว่าเป็นกลุ่มพี่น้องร่วมบรรพบุรุษอย่างแท้จริง เพราะสืบเชื้อสาย หรือ ้างจี้มาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน แม้จะผ่านมาที่ช่วงชั้นแล้วก็ตามสมาชิกในกลุ่มองค์กรร่วมบรรพบุรุษจะเป็นคนที่มีความใกล้ชิดกันมากที่สุดในสังคม

- บทบาทหน้าที่ขององค์กรพี่น้องร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน

โดยทั่วไปแล้วในสังคมม้งนั้น กลุ่มพี่น้องร่วมบรรพบุรุษเดียวกันจะมีผู้นำหรือผู้อาวุโสหนึ่งคนหรือหลายคนด้วยกัน การที่ใครจะกลายมาเป็นผู้นำนั้นจะต้องขึ้นอยู่กับคุณสมบัติประจำตัวหลายประการด้วยกัน เช่น การรู้จักพิธีกรรม ความฉลาดรอบรู้และกล้าตัดสินใจ การเป็นคนมีวาจาสุภาพ ความโอบอ้อมอารีในการช่วยเหลือคนอื่น ฯลฯ

การที่สมาชิกในกลุ่มองค์กรร่วมบรรพบุรุษเป็นกลุ่มคนที่มีความใกล้ชิดกันมากที่สุด จึงมีความหมายอย่างมากต่อสมาชิกแต่ละคน นอกเหนือจากความไว้วางใจและการช่วยเหลือกันในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีความรู้สึกที่ต้องรับผิดชอบต่อกันด้วย เป็นต้นว่า หากสมาชิกคนใดมีอันตรายในชีวิต จะต้องเป็นพี่น้องร่วมบรรพบุรุษที่ต้องช่วยเหลือหรือแบกรับภาระเป็นคนแรก ประการสำคัญที่สุด คือ การประกอบพิธีกรรมความเชื่อให้หรือแทนกันและกัน เช่น การทำพิธีเรียกขวัญพิธีเซ่นไหว้วิญญาณพ่อแม่ด้วยวัวพิธีปลดปล่อยวิญญาณคนตายหรือแม่แต่พิธีศพในบ้านของสมาชิกร่วมบรรพบุรุษเดียวกันได้

4.3 กระบวนการและรูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

ผู้วิจัยขอแยกอธิบายตามประเด็นต่อไปนี้

- 4.3.1 พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน
- 4.3.2 รูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน
- 4.3.3 การวิเคราะห์สภาพปัญหา
- 4.3.4 องค์การจัดการป่าภายในชุมชน

4.3.1) พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่สา มีพัฒนาการในการจัดการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แยกอธิบายตามยุคได้ดังนี้

1) ยุคลดการปลูกฝิ่น-ส่งเสริมการปลูกพืชทดแทน

หลังจากที่รัฐบาลได้ร่วมกับองค์การสหประชาชาติดำเนิน โครงการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนการปลูกฝิ่นและพัฒนาชาวเขาในภาคเหนือตอนบนในปี พ.ศ. 2516 ได้มีการจัดตั้งสถานีพัฒนาและฝึกอบรมบนพื้นที่สูงช่วงเกี่ยว มีหน้าที่ในการทำวิจัยพืชพาณิชย์และส่งเสริมทดแทนการปลูกฝิ่น ตามโครงการปลูกพืชทดแทนฝิ่นและพัฒนาชุมชนที่อยู่ภายใต้โครงการ เพื่อควบคุมการปลูกฝิ่นด้วยรูปแบบการเกษตรต่างๆแทนการทำไร่ย่ำที่แบบหมุนเวียน เช่น พืชพาณิชย์ขนาดใหญ่ไม้ผลพืชล้มลุก เช่นกาแฟ ชา เป็นต้น การพัฒนาทรัพยากรป่าไม้และน้ำ การเลี้ยงสัตว์พื้นบ้านรวมทั้งการวิจัยเชิงประยุกต์

ปี พ.ศ. 2503 รัฐบาลเริ่มมีการณรงค์ให้ลดการปลูกฝิ่นซึ่งในช่วงปีนั้นจะตรงกับที่มีการก่อสร้างพระตำหนักภูพิงค์

ปี พ.ศ. 2512 ในหลวงเสด็จมาพระตำหนักภูพิงค์ได้ทรงดำริให้มีการลดละการปลูกฝิ่นแล้วให้หาพืชเศรษฐกิจมาปลูกทดแทนการปลูกฝิ่น

ปี พ.ศ. 2517 ได้จัดตั้งหน่วยพัฒนา และสงเคราะห์บ้านแม่สาใหม่เพื่อทำงานร่วมกับสหประชาชาติ มีกิจกรรมการส่งเสริมปลูกสัลด แครอท กาแฟอาราบิก้า มันฝรั่ง ถั่วแดง กะหล่ำปลี

และสตอโรเบอร์รี่ เป็นต้น แม้ปัจจุบันจะพบว่าเหลือเพียงผืนเดียว (กาเฟอินทรีย์) ในพื้นที่ประมาณ 10 ไร่ รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิต และจัดตั้งหมู่บ้านตามกฎหมายปกครองท้องถิ่น

จากนโยบายของรัฐที่เน้นเฉพาะการส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนฝิ่น ได้ทำให้เกิดการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงอย่างเข้มข้นในเวลาต่อมาทำให้ระบบการเกษตร แบบย้ายที่เพื่อยังชีพสูญหายไปอย่างรวดเร็วภายในเวลาไม่นาน ในชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ได้เลิกเก็บสิ้นเชิง ประมาณปี พ.ศ. 2525 แต่ก็เป็นที่น่ากังขาว่ารัฐกลับกล่าวหาว่าระบบการเกษตรเชิงเดี่ยวบนพื้นที่สูงที่ตนเป็นผู้ส่งเสริมเป็นระบบ “ไร่เลื่อนรอย” มีผลกระทบต่อระบบนิเวศ เพราะทำลายป่าต้นน้ำลำธาร ดินก่อให้เกิดความแห้งแล้งและน้ำท่วมในที่ราบลุ่ม

จากระบบการเกษตรแบบยังชีพเปลี่ยนเป็นระบบเกษตรเพื่อเศรษฐกิจ (บทสัมภาษณ์เกษม วัฒนอมวรกุล) จากเดิมชาวบ้านมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบพออยู่พอกิน แต่หลังจากที่รัฐบาลมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนการปลูกฝิ่น หมู่บ้านเริ่มเกิดปัญหาเรื่องของกลไกทางการตลาด พืชผลถูกกดราคา ชาวบ้านต้องปลูกพืชตลอดทั้งปี แต่ถ้าเป็นวิถีชีวิตแบบสมัยก่อน ชาวบ้านจะมีฤดูกาลทำมาหากิน ถ้าช่วงไหนที่ว่างจากการทำเกษตรก็จะเป็นช่วงที่พบปะสังสรรค์กัน อยู่บ้านก็นั่งพูดคุยกัน ซึ่งจะตรงกับช่วงเทศกาลปีใหม่ม้งพอดี พืชหลักของชาวบ้านในอดีตจะมีอยู่ 3 ชนิด คือ ข้าวไร่ ข้าวโพด ฝิ่น ถือว่าเป็นเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้าน ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปทำ 3 ชนิด ถ้าพูดถึงพืชหมุนเวียนจะเริ่มปลูกข้าวโพดก่อน พอปลูกข้าวโพดเสร็จก็จะตามด้วยข้าวไร่ จะอยู่ในช่วง กรกฎาคม-สิงหาคม พอปลูกข้าวไร่เสร็จก็จะตามด้วยฝิ่นจะอยู่ในช่วงกันยายน-ธันวาคม ปลูกฝิ่นก็จะไปสิ้นสุดประมาณเดือน มกราคม ปลูกพืชทั้ง 3 ชนิด จะสิ้นสุดก็จะถึงปีใหม่ม้งพอดี ปีใหม่ชาวบ้านก็จะสนุกสนานเต็มที่เพราะไม่มีภาระ พอสิ้นสุดเทศกาลปีใหม่ชาวบ้านจะได้พักผ่อนอีกประมาณ 2 เดือน หลังจากพักชาวบ้านก็จะเตรียมตัวปลูกข้าวโพด อีกที่ก็เดือนเมษายน พอถึงเดือนพฤษภาคมก็จะได้ปลูกข้าวโพดอีกครั้ง พืชหมุนเวียนของชาวบ้านก็จะหมุนเวียนอย่างนี้ไปเรื่อยๆทุกปี

นายเกษมเล่าให้ฟังต่อว่า พืชเศรษฐกิจเข้ามาทำให้ความเป็นอยู่ดีขึ้นมีรายได้มากขึ้นก็จริงอยู่ แต่รายจ่ายก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วย ภาระหนี้สินก็มากขึ้นเสียเงินกับค่านายหน้าเพิ่มมากขึ้นสมัยก่อนเงิน 1,000 บาทกับปัจจุบันเงิน 10,000 บาท ก็พอกันในสมัยอดีตชาวบ้านไม่ต้องเสียเงินกับค่านายหน้า ชาวบ้านก็ปลูกกินกันเองไม่ต้องเสียเงินซื้อ แต่ปัจจุบันอะไรก็ต้องซื้อกิน เดียวนี้เวลาไปทำงานก็

ต้องทำงานหนักมากกว่าเดิม เพราะจะไม่พอกินเมื่อก่อนทำงานน้อยแต่ก็พอกิน และการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนฝิ่นทำให้ชาวบ้านต้องขยายพื้นที่ทำกินกันเพิ่มมากขึ้นอีก

เปรียบเทียบระหว่างพืชเศรษฐกิจกับฝิ่น (บทสัมภาษณ์ นายเน้ง ศิวภัทรพงศ์) เมื่อก่อนปลูกฝิ่นใช้พื้นที่อย่างมากที่สุดปลูกได้ประมาณไม่เกินคนละ 2 ไร่ แต่ในช่วงหลังที่รัฐบาลสนับสนุนให้มีการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนการปลูกฝิ่น จำพวก แครอท มันฝรั่ง ถั่วแดง พืชพวกนี้จะต้องใช้พื้นที่เยอะมากพอรัฐบาลมาส่งเสริมให้เราปลูกเราก็ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น เพราะในการปลูกพืชเศรษฐกิจจะต้องใช้พื้นที่เยอะกว่าการปลูกฝิ่น ยกตัวอย่างเมื่อก่อนผมทำไร่ฝิ่น 2 งานแต่พอหันมาปลูกถั่วแดงต้องใช้พื้นที่ 10 ไร่ เพราะผลผลิตที่ได้มันต่ำรัฐบาลจะบอกเสมอว่าพืชเศรษฐกิจที่แนะนำให้ปลูกจะมีรายได้สูงกว่าฝิ่นแต่ในความเป็นจริงแล้วถ้าปลูกถั่วแดง 10 ไร่ จะได้ถั่วแดงประมาณ 10,000 กิโลกรัม ถั่วแดงกิโลกรัมละ 3 บาทผมจะได้เงินทั้งหมด 30,000 บาท แต่ถ้าผมปลูกฝิ่น 2 งานจนได้ฝิ่นประมาณ 1 กิโลกรัม ฝิ่นกิโลกรัมละ 60,000 บาท ผมก็จะได้เงิน 60,000 บาท แต่เหตุผลที่พวกเราเลิกปลูกฝิ่นเพราะมันผิดกฎหมาย พวกเราจึงจำเป็นต้องเลิกถ้าหากฝิ่นยังเป็นพืชที่สามารถปลูกได้โดยไม่ผิดกฎหมายเชื่อได้เลยว่า 70-80% ชาวบ้านเลือกที่จะปลูกฝิ่นต่อได้

ด้วยเหตุนี้ทำให้ภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งจึงแตกต่างกับกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะปกากะญอมีพื้นที่นาปลูกข้าวที่เป็นหลักประกันชีวิตที่มั่นคง จึงไม่แปลกที่กลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอไม่ยอมรับการส่งเสริมพืชพาณิชย์ ตลอดจนการพัฒนาการด้านอื่น แม้การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจะเกิดจากความจำเป็นในการดำเนินชีวิต ที่พึ่งพิงกลไกรัฐและตลาด ในลักษณะที่ถูกกดดันมากกว่าเป็นทางเลือก

2) ยุคขยายพื้นที่ทำกินแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ

หลังจากที่มีการปราบปรามการปลูกฝิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515-2522 แต่ยังไม่ได้ผลทำให้แหล่งเงินทุนต่างประเทศเร่งรัดให้ทำลายฝิ่นอย่างจริงจัง โดยไม่คำนึงว่าพื้นที่ปลูกฝิ่นจะมีโครงการทดแทนใดๆ มาช่วยเหลือก่อนหรือไม่ก็ตาม ส่วนพื้นที่ที่มีการส่งเสริมให้ปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการค้าได้เริ่มขยายพื้นที่ในปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อหารายได้ทดแทนฝิ่นในพื้นที่บ้านแม่สา ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 98 ตอนที่ 57 ลงวันที่ 14 เมษายน 2524 ให้พื้นที่ดอยสุเทพ-ดอยปุย เป็นอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย มีเนื้อที่ประมาณ 100,662.50 ไร่ ตามพระราชบัญญัติ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่เช่นเดิมมิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปเพื่อประโยชน์ในการ

พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน เพื่อการศึกษาค้นคว้า และอำนวยความสะดวกอื่นแก่รัฐและประชาชน เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและมีค่า เช่นป่าไม้ ของป่า สัตว์นานาชนิด มีธรรมชาติที่สวยงามหลายแห่ง เช่น น้ำตกห้วยแก้ว เป็นต้น

ปี พ.ศ. ในการแบ่งเขตกำหนดพื้นที่ป่า

17 พฤษภาคม 2492	มีการกำหนดเขตป่าหวงห้าม
31 ธันวาคม 2507	ประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติตรงกับช่วงที่มีการก่อสร้างพระตำหนักภูพิงค์
23 มกราคม 2510	ประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติพิเศษ
14 เมษายน 2524	ประกาศให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ลำดับที่ 24 ของอุทยานทั่วประเทศครอบคลุมพื้นที่ 100,662.5 ไร่
26 กันยายน 2525	มีการขยายขอบเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำแม่สา น้ำตกตาดหมอก น้ำตกวังฮัง น้ำตกหมอกฟ้า และพื้นที่ป่าลำธาร ตำบลสบเปิง ตำบลแม่แตง ตำบลแม่แรมและตำบลโป่งแยง ครอบคลุมพื้นที่ 163,162.5 ไร่

ในช่วงที่มีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย นั้นชาวบ้านยังไม่รู้ว่าพื้นที่บริเวณที่ทำกรเกษตรคือพื้นที่อุทยาน มารู้ว่าเป็นเขตพื้นที่อุทยานก็ต่อเมื่อถูกจับกุมไปแล้ววิธีการประกาศเขตอุทยาน ในสมัยนั้นใช้ เฮอร์นคอปเตอร์ โดยการกระจายเสียงตามสายลงมาชาวบ้านยังไม่รู้นั้นคือการประกาศเขตพื้นที่อุทยาน จึงทำให้ยังมีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง วิธีการขยายพื้นที่ทำกินของชาวบ้านในยุคนั้น คือไครนุกเบิก ได้มากก็มีพื้นที่ทำกินมาก พืชเศรษฐกิจที่ส่งเสริมให้ปลูกคือมันฝรั่ง ถั่วแดง ชาวบ้านเริ่มต้องการพื้นที่ทำกินเพิ่มมากขึ้น จึงต้องบุกรุกเขตพื้นที่ป่า

ช่วงที่ทรัพยากรป่าถูกทำลายมากที่สุดแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2523 - พ.ศ. 2534 ปลูกมันฝรั่ง ถั่วแดง

สาเหตุที่ป่าถูกทำลายช่วงนี้คือ ชาวบ้านเริ่มหันมาสนใจปลูกมันฝรั่ง ถั่วแดง เริ่มมีการส่งเสริมให้ปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 จากกรมประชาสัมพันธ์เขาเขา โดยนายเน่ง สีวภัทรพงษ์ ในยุคนั้นได้เป็นพนักงานลูกจ้างของกรมประชาสัมพันธ์เขาเขาเป็นผู้เพาะกล้า ให้กับกลุ่มสมาชิก

นำไปปลูก ซึ่งได้มีการประกันราคาพืชผักและกรมประชาสัมพันธ์กระทรวงพาณิชย์เขาก็เป็นผู้รับซื้อพืชผัก
คืนจากชาวบ้านด้วย ซึ่งผู้เข้าร่วมโครงการปลูกพืชทดแทนฝิ่นของกรมประชาสัมพันธ์กระทรวงพาณิชย์เขาใน
ช่วงแรกมีทั้งหมด 6 คนคือ

1. นายช่างโล่ง   แซ่โง้ง
2. นายจังกี   แซ่โง้ง
3. นายจ่างไก่อ   แซ่โง้ง
4. นายหวังจื้อ   แซ่โง้ง
5. นายไฉสู   แซ่โง้ง
6. นายบัวเซ้ง   แซ่โง้ง

จากชาวบ้านเพียง 6 คน ที่เริ่มปลูกพืชทดแทนฝิ่น มันฝรั่ง ถั่วแดง ที่ปลูกขายได้ราคาดี
ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มหันมาสนใจปลูกกันเยอะขึ้น แต่การปลูกพืชทดแทนนั้นต้องใช้พื้นที่ในการ
เพาะปลูกเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงบุกเบิกที่ดินเพื่อทำกินทางฝั่งทิศตะวันตกของหมู่บ้านเพิ่มมา
ขึ้นลุ่มต้น ไม่น้อยใหญ่นในปี 2523-2524 เป็นปีที่พื้นที่ป่าถูกทำลายมากที่สุดในช่วงที่ 1

ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2529 - พ.ศ. 2530 ปลูกกะหล่ำปลี

สาเหตุที่ป่าถูกทำลายในช่วงนี้คือชาวบ้านเริ่มหันมาสนใจการปลูกกะหล่ำปลีที่ถือว่าได้
ราคาดีมากในยุคนั้น จุดเริ่มต้นของการปลูกกะหล่ำปลีเริ่มมาจาก นายจ่างต่อ แซ่ต่อ (ถนนอมจิตดี)
ชาวบ้านที่อพยพมาจากหมู่บ้านป่าเกี๊ยะ อำเภอสะเมิง เป็นผู้ริเริ่มนำกะหล่ำปลีเข้ามาในหมู่บ้าน
ชาวบ้านแม่สาเห็นว่าปลูกแล้วได้ราคาดีจึงหันมาปลูกตามกันมากมาย เมื่อขายได้ราคาดีเป็นเหตุให้
ต้องขยายพื้นที่ทำกินอีกเป็นจำนวนมาก การขยายพื้นที่ทำกินของชาวบ้านในครั้งนี้เริ่มจากทางฝั่ง
ตะวันออกของหมู่บ้านซึ่งเป็นฝั่งของป่าดงแซ่ง ในขณะที่เดียวกันเป็นช่วงที่มีการประกาศเขตอุทยาน
ซึ่งเป็นพื้นที่ซ้อนทับกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านจึงทำให้ชาวบ้านจึงทำให้ชาวบ้านถูกจับกุมอยู่
บ่อยครั้ง (บทสัมภาษณ์นายเกษม ถนนอมวรกุล) “ชาวบ้านกำลังทำแปลงผักในช่วงกลางวันป่าไม้
เห็นเข้ามาจับกุม บางคนหนีทันบางคนหนีไม่ทันถูกจับเข้าคุก เสียค่าปรับดำเนินคดีขึ้นโรงขึ้นศาล
กันอยู่บ่อยครั้ง ถูกขังก็วันจะเอาค่าแรงเป็นตัวกำหนด เช่น พื้นที่ 1 งาน = 20,000 บาท ค่าแรงในยุคนั้น
ประมาณ 100 บาท/วัน ชาวบ้านจะถูกจับเข้าคุก 200 วัน โดยหักเอาจากค่าแรง ณ ตอนนั้น จะมีการ
ถ่ายรูปเก็บไว้เป็นหลักฐานเพื่อดำเนินคดี ชาวบ้านที่มีคดีความอยู่ประมาณ 20-30 คน เงินที่หา

มาได้ส่วนหนึ่งก็หมดไปกับค่าดำเนินคดีตามศาลเรียก แต่ในระยะหลังชาวบ้านจะเปลี่ยนเวลาในการขึ้นไปเก็บกะหล่ำ คือ ชาวบ้านจะขึ้นไปก่อนช่วง 9 โมงเช้า และช่วงหลังบ่าย 3 โมงเย็นชาวบ้านจะไม่ขึ้นไปเก็บกะหล่ำในช่วงเวลาราชการ จะหลีกเลี่ยงการขึ้นไปทำแปลงกะหล่ำในช่วงนี้ และชาวบ้านจะมีการจัดเวรยามคอยเฝ้าระวังด้วยเหตุการณ์ที่ถือว่ารุนแรงที่สุด คือชาวบ้านและป่าไม้ยังต่อสู้กันไม่ตายแต่บาดเจ็บ เกิดมาจากความกดดันที่ถูกจับกุมบ่อยครั้ง จึงเกิดการยิงต่อสู้กันขึ้น แต่ต่อมาชาวบ้านกับป่าไม้ก็เริ่มเกิดความเข้าใจกันมากขึ้นเข้าใจว่าที่ทำไปก็เพราะหน้าที่ถ้าไม่ทำก็ไม่ได้อะไร”

จากคดียังตั้งแต่วันตก เริ่มถูกทำลายก่อน (2523-2524) จากการปลูกมันฝรั่ง ถั่วแดง ตามมาทางฝั่งตะวันออก (2529-2530) บุกเบิกพื้นที่ปลูกกะหล่ำปลีพื้นที่ป่าถูกทำลายจากคนละฝั่งจนคอกทั้งคอกกลายเป็นภูเขาหัวโล้น ชาวบ้านเริ่มเกิดปัญหาต่างๆตามมา ตาน้ำเริ่มแห้งขอด ช่วงฤดูร้อนบริเวณต้นน้ำเริ่มเกิดความแห้งแล้งฤดูฝนน้ำท่วมขังพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านเนื่องจากหน้าดินถูกชะล้างทำให้ดินตะกอนไหลรวมไปที่อ่างเก็บน้ำของหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ 2 อ่าง คืออ่างด้านบนและอ่างด้านล่าง อ่างด้านบนจะเอาไว้กักเก็บน้ำเพื่อนำไปใช้กับโรงสีพลังงานน้ำ ส่วนอ่างด้านล่างจะนำไปใช้สำหรับการเกษตร ทุกๆหน้าฝนชาวบ้านต้องไปช่วยกันขุดเอาดินตะกอนออกจากอ่างเก็บน้ำด้านบน แต่สำหรับอ่างด้านล่างนั้นถูกดินตะกอนทับถมจนเต็มอ่างชาวบ้านไม่สามารถช่วยกันขุดดินตะกอนออกได้แล้ว ปัจจุบันนี้อ่างเก็บด้านล่างได้กลายเป็นสนามฟุตบอลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ภาพ 8 ภาพถ่ายเปรียบเทียบอ่างเก็บน้ำด้านล่าง ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน
ซึ่งบุคคลในรูปคือ นายเกษม ถนอมวรกุล (อดีตผู้ใหญ่บ้าน)

ในการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาในชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ หลังจากเสร็จสิ้นโครงการสร้างตลาดพืชผลการเกษตรและการผลิตบนพื้นที่สูง ในปี พ.ศ. 2525 ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่ได้จัดตั้งขึ้น ร่วมกับสถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้ ทำการวิจัยพืชผักเมืองหนาวเพื่อปลูกทดแทนฝิ่น แต่ไม่ได้ปลูกผักเมืองหนาวมากนัก โดยอ้างว่าพื้นที่ไม่สูงจากระดับน้ำทะเลมากพอ จึงเหมาะสำหรับปลูกไม้ผลมากกว่าผัก ทั้งที่ในความเป็นจริงชุมชนได้รับการคัดค้านจากการประกาศอุทยานแห่งชาติทับซ้อนมากกว่า อีกทั้งการปลูกไม้ยืนต้นสามารถเลี้ยงปัญหาจับกุมรายวันได้บ้าง ซึ่งต่างกับการปลูกผัก

อย่างไรก็ตามปัญหาแย้งชิงทรัพยากรธรรมชาติได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อมีการเรียกร้องป่าชุมชนและให้หยุดสัมปทานป่าไม้ ในขณะที่รัฐยังไม่ได้ออกกฎหมายคุ้มครองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นทำให้สิทธิชุมชนถูกทำลายละเมิดจากภาคเอกชนและรัฐ จนกลายเป็นปัญหาความมั่นคงของชาติในที่สุด ฉะนั้นเพื่อแก้ปัญหาคือยึดเชื้อ รัฐเริ่มเห็นความสำคัญขององค์กรชุมชน โดยวางกรอบนโยบายความมั่นคงแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2541-2544 ข้อที่ 18 ได้เน้นส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่ม

องค์กรในสังคมให้มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการคุ้มครองผู้บริโภคในทุกระดับของสังคม และทุกมิติของปัญหา

ในข้อที่ 19 ประสานแนวความคิดและการดำเนินการของทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน เพื่อให้เกิดการร่วมมือในการจัดการการป้องกันและการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ การอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสนับสนุน ส่งเสริมให้ประชาชน มีจิตสำนึก และมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม โดยให้สอดคล้องกับ ประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของท้องถิ่น

3) ยุทธการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

หลังจากเกิดอุทกภัยน้ำท่วมครั้งใหญ่ในภาคใต้ในปี พ.ศ. 2531 ปีถัดมาได้มีการต่อสู้ให้มีการปิดป่าและยกเลิกสัมปทานป่า ป่าชุมชนห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ถือเป็นป่าชุมชนแห่งแรกที่รัฐยอมให้ตามการเรียกร้องของชุมชน ทำให้รัฐออกพระราชกำหนด แก้ไขพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2532 ยกเลิกการสัมปทานป่าทั่วประเทศ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสิทธิชุมชนอย่างจริงจัง

เมื่อชุมชนบนพื้นที่สูงเผชิญกับวิกฤตปัญหาถูกกีดกันสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร แต่ยังคงได้รับผลกระทบจากการปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวซ้ำเติม ทำให้การเกษตรเชิงอนุรักษ์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ถูกส่งเสริมเป็นทางเลือกตามมา โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนผลักดันแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้น

เมื่อมีการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่มีการอ้างความชอบธรรม ชับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะ ความขัดแย้งของวิถีคิดในการกำหนดสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความรุนแรงอันเกิดจากมายาคติทางชาติพันธุ์ ได้ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ม้งบ้านแม่สาถูกบีบบังคับจากรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความถักถักเงิน โยบาย ที่ด้านหนึ่งรัฐส่งเสริมการอนุรักษ์อย่างเบ็ดเสร็จในขณะที่อีกด้านหนึ่งรัฐกลับสนับสนุนให้ปลูกพืชพาณิชย์ ส่งผลให้รัฐอ้างเป็นเหตุผลในการอนุรักษ์

มายาคติเช่นนี้ไม่ได้เป็นเพียงเทคนิคในการปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดให้เป็นนโยบายเฉพาะในแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชนสิ่งแวดล้อมและการควบคุมพืชเสพติดบนพื้นที่สูงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535-ปัจจุบัน รวม 3 ฉบับ ดังที่รัฐตีคลุมอย่างไม่แยกแยะว่ายังคงมีการอพยพเพื่อทำไร่เลื่อน

ลอยและปลูกฝิ่นซึ่งเป็นการทำลายป่า ฉะนั้นจึงต้องจัดระเบียบชุมชนให้ตั้งถิ่นฐานรวมกันอย่างถาวร

ด้วยเหตุดังกล่าวบ้านแม่สาหลีกเลี่ยงไม่พื้นที่จะถูกกดขี่ ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ โดยเฉพาะถูกกีดกันสิทธิ และละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ถึงขั้นต้องต่อสู้เพื่อดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งต้องเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่สูง ด้วยการสร้างพื้นที่ทางสังคมแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่ออ้างสิทธิชุมชนซึ่งมีทั้งภายในชุมชน ระหว่างชุมชนและร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนเครือข่ายประชาชนทั้งในระดับภาคและระดับชาติ

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ มีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย ซึ่งปัจจุบันการทำลายทรัพยากรที่แท้จริง คือการทำไม้ส่งออกจำนวนมากของรัฐในอดีต ช่วงปี พ.ศ. 2416-2477 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่บรรพบุรุษของชุมชนม้งบ้านแม่สา เพิ่งอพยพจากประเทศจีนเข้ามาถึงแผ่นดินไทย ในช่วงเวลานั้นยังมีประชากรจำนวนน้อยมาก ยังชีพด้วยระบบการเกษตรย้ายที่ปลูก หรือไร่หมุนเวียน และปลูกฝิ่นที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ส่วนการอพยพนั้นมีสาเหตุหลักมาจากโรคภัยไข้เจ็บ และการควบคุมชุมชนบนพื้นที่สูงด้วยการปกครองหมู่บ้าน หรือนิคมสร้างตนเอง

1.4) ยุคเริ่มต้นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เมื่อทรัพยากรธรรมชาติเริ่มลดลงเรื่อยๆ ป่าคงดิบไม่มีต้นไม้เศรษฐกิจ ชาวบ้านจึงตัดต้นไม้เพื่อเอาที่ดินทำไร่ การปลูกพืชในช่วงแรกเป็นการปลูกฝิ่น หลังจากการรณรงค์ ให้เลิกทำฝิ่นภาครัฐหันมาสนับสนุน ส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการเกษตรเชิงเดี่ยวได้แก่ ปลูกผักกะหล่ำปลี มันฝรั่ง ถั่วแดง เมื่อเริ่มมีรายได้ดีขึ้นชาวบ้านเริ่มขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น ทำให้ทรัพยากรป่าลดลง ชาวบ้านถูกสังคมภายนอกมองว่าเป็นผู้ทำลายป่า ถูกกดขี่จากหน่วยงานของรัฐในเรื่องพื้นที่ทำกินเป็นเขตซ้อนทับกับพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย เหตุการณ์ทั้งหลายเหล่านี้ถือเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านบ้านแม่สา เกิดแนวคิดในการร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่า โดยความเป็นมาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า สามารถแบ่งเป็นช่วงได้ดังนี้

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2530 – พ.ศ. 2535 กลุ่มแกนนำเริ่มมีการกันแนวเขตพื้นที่

กลุ่มแกนนำเริ่มกันแนวเขตพื้นที่ป่าให้เป็นเขตป่าอนุรักษ์ในปี 2530 กลุ่มแกนนำคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส นำโดยนายสุรศักดิ์ ภูสิริพัฒนานนท์ ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นรวมทั้ง

ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่มีความคิดตรงกัน “เริ่มมองถึงอนาคตภายภาคหน้าว่าจะเป็นเช่นไรหากชาวบ้านยังปฏิบัติตัวเช่นนี้อยู่ อนาคตจะเกิดปัญหามากมายเพียงไร ดังนั้นเราควรช่วยกันให้ป่ากลับมาเป็นป่าอีกครั้งถ้าเราไม่คิดที่จะทำอะไรเลย อนาคตลูกหลานก็คงไม่มีป่าให้ได้เห็น” (บทสัมภาษณ์นายสุรศักดิ์ ภูศิริพัฒนานนท์)

เริ่มจากปี พ.ศ. 2530 คณะกรรมการหมู่บ้านยอมเสียสละที่ดินทำกินของตัวเองให้เป็นพื้นที่ป่า เพื่อกันเป็นพื้นที่นาร่องในการฟื้นฟูป่า ในการกันเขตพื้นที่ป่านั้นจะห้ามไม่ให้ทำการเพาะปลูกให้ห่างจากบริเวณตาน้ำออกไปประมาณ 20-50 เมตร โดยรอบ เพื่อให้สภาพป่าฟื้นตัวเอง และเริ่มมองว่าจะมีใครพอที่จะมีพื้นที่ทำกินสำรองบ้างเพื่อที่จะได้นำพื้นที่ทำกินที่อยู่บริเวณพื้นที่ป่าเสียสละให้เป็นเขตป่า จากนั้นก็เริ่มไปคุยกับชาวบ้านตัวต่อตัวว่าสามารถจะแบ่งพื้นที่มากันเป็นเขตป่าได้บ้างหรือไม่ ถ้าไม่ได้ทั้งหมดก็ขอให้เสียสละสักครึ่งหนึ่งพอได้หรือไม่ วิธีการในการพูดของกลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านให้ชาวบ้านยอมเสียสละ พื้นที่ทำกินเพื่อกันเป็นเขตป่า โดยการอ้างถึงพระราชดำรัสของในหลวงว่า พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่เขตต้นน้ำไม่ควรทำการเกษตรในหลวงต้องการให้เป็นพื้นที่ป่า คณะกรรมการหมู่บ้านในยุคนั้นอาศัยพระบารมีของในหลวงในการช่วยพูดให้ชาวบ้านเข้าใจ ซึ่งผลตอบรับจากชาวบ้านจะมีส่วนหนึ่งที่มีพื้นที่ทำกินที่อื่นแบบนี้จะยอมเสียสละพื้นที่ให้ได้ แต่ก็มีอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่มีพื้นที่ ทำกินที่อื่นอีกแล้ว ก็ปล่อยให้ชาวบ้านทำการเกษตรต่อไป 2-3 ปี จนถูกพื้นที่ป่าโดยรอบกลืนไปหมดจนต้องถอยห่างออกมาเอง ชาวบ้านในกรณีหลังนี้ได้รับความเดือดร้อนมาก แต่ส่วนรวมก็ต้องมาก่อน ทางกลุ่มแกนนำก็ต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างสูงที่จะพูดให้ชาวบ้านเข้าใจได้ กว่าที่ชาวบ้านจะเข้าใจได้ใช้เวลาประมาณ 3 ปี ชาวบ้านถึงจะยอมเข้าใจ

ในช่วง 3 ปีแรกนี้ 2530-2535 จะมีการสำรวจป่า สำรวจแหล่งนี้ กันแนวเขตพื้นที่ให้เป็นเขตป่าโดยมีการปักหลักตั้งเชือกแบ่งเขตกันอย่างชัดเจน ชาวบ้านจะปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเองเพียงแต่คอยควบคุมไฟป่า แต่ก็ยังไม่มีการแบ่งหน้าที่กันดับไฟป่า ปัญหาที่ตามมาก็คือจะเกิดไฟไหม้ขึ้นบ่อยครั้ง เมื่อใดที่เกิดไฟไหม้ผู้ใหญ่บ้านก็จะประกาศให้ไปช่วยกับดับไฟ แต่ก็เป็นการยากเพราะช่วยกันดับไฟอย่างเดียวไฟก็ไหม้อยู่เรื่อยๆจึงเกิดความคิดที่จะช่วยกันทำแนวกันไฟ

ช่วงที่ 2 2533-2537 ช่วยกันทำแนวกันไฟโดยชุมชน

ปี พ.ศ. 2533 ชาวบ้านเริ่มช่วยกันทำแนวกันไฟรอบเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ วิธีการในการทำแนวกันไฟของชาวบ้านในช่วงปีแรกจะให้ส่งตัวแทนบ้านมาหลังคาละ 1 คนต้องเตรียมข้าวห่อไปกินกันเอง เนื่องจากในช่วงนี้ยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน การทำแนวกันไฟของชาวบ้านในแต่ละครั้งจะใช้เวลาประมาณ 4 วัน แนวกันไฟกว้างประมาณ 5 เมตร

การทำแนวกันไฟของชาวบ้านโดยวิธีการนี้ เกิดปัญหาเนื่องจากยังมีคนที่คอยเอาเปรียบไม่ช่วยกันทำจึงทำให้การทำงานล่าช้า คณะกรรมการจึงลงความเห็นว่ามีมีการแบ่งการทำงานกันเป็นกลุ่มโดยการจับฉลากในปีถัดไป

ปี พ.ศ. 2535 มีการปรับเปลี่ยนวิธีการแบ่งการทำงานออกเป็นกลุ่มทั้งหมด 13 กลุ่ม โดยการเลือกหัวหน้ากลุ่มก่อน 13 คน ส่วนสมาชิกลูกบ้านที่เหลือให้ใช้วิธีการจับฉลาก ตัดปัญหาที่ว่า คนไม่ดีใครๆก็ไม่อยากได้ก็อยากจะได้แต่คนดีๆ คนขยัน และมีการตั้งกฎขึ้นมาว่า ถ้าสมาชิกคนใดขาดจะต้องเสียค่าปรับ 100 บาทเงิน ค่าปรับก็จะนำเข้ากองกลางหมู่บ้าน

วิธีการทำแนวกันไฟของชาวบ้านในช่วงนี้จะมีการแบ่งกลุ่มรับผิดชอบพื้นที่ในการทำแนวกันไฟออกเป็น 13 ช่วง โดยการให้แต่ละกลุ่มดูแลรับผิดชอบเป็นช่วงช่วงละประมาณ 100 เมตร แต่ถ้าหากบริเวณไหนที่มีหญ้าขึ้นรกทึบมากๆ ก็ให้ลดช่วงระยะห่างตามความเหมาะสมถ้าช่วงไหนพื้นที่ไหนทำไม่ดีก็กลับไปแก้ไขใหม่ การทำแนวกันไฟวิธีนี้สามารถย่นระยะเวลาจาก 4 วันให้เหลือ 1-2 วันได้ การทำงานมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังมีอุปสรรคในการแบ่งกลุ่มออกเป็น 13 กลุ่มโดยใช้วิธีการจับฉลากคือภายใน 1 กลุ่มสมาชิกจะกระจายไปทั่วหมู่บ้านเวลาสมาชิกในกลุ่มขาดหัวหน้ากลุ่มจะไปเก็บค่าปรับก็ลำบากตามตัวยาก

ในส่วนของการดับไฟก็ยังใช้วิธีการเดิมคือมีไฟที่ไหนก็ไปดับที่นั่นคนที่มาช่วยกันดับไฟก็มีแต่หน้าเดิมๆ (บทสัมภาษณ์นายสวัสดิ์ ถนอมรุ่งเรือง)

ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2538-ปัจจุบัน มีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาสนับสนุน/ก่อตั้งชมรมอนุรักษ์

ปี 2538 คนงานที่มีหน้าที่เฝ้าระวังไฟป่าเริ่มไปบ้างไม่ไปบ้างจึงเกิดไฟไหม้ป่าเกิดขึ้นบ่อยครั้งจึงมีการประชุมกับคณะกรรมการและหัวหน้ากลุ่มทำแนวกันไฟทั้ง 13 กลุ่มประชุมกันได้ข้อสรุปว่าให้เลิกจ้างคนงานแล้วให้ชาวบ้านไปอยู่ยามไฟกันเอง แล้วเปลี่ยนจากค่าตอบแทนเป็นค่าอาหารให้กับชาวบ้านที่ไปอยู่ยามไฟ ในส่วนของการดูแลบริหารจัดการเรื่องของงบประมาณจะ

ให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้ดูแลจัดการกันเองในกลุ่มและได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการจากการจับฉลากแบ่งกลุ่มเปลี่ยนเป็นการแบ่งเขตขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งเป็นปีที่มีการแยกหมู่บ้านจากบ้านแม่สาใหม่ หมู่ 6 แยกออกเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งคือบ้านแม่สาเหนือ หมู่ 10 เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในการแบ่งเขตนั้นจะมี 5 เขตใหญ่และ 7 เขตย่อย ถ้าเขตไหนมีประชากรมากก็จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อยในเรื่องของการเสียดำปรับหากมีสมาชิกคนหนึ่งคนใดขาดจะเปลี่ยนจากการเสียดำปรับเป็นค่าแรง กล่าวคือ หากสมาชิกคนไหน ขาดก็ไม่ต้องเสียดำปรับ แต่ต้องเสียดำแรงทำงานเพิ่มมากขึ้นเป็น 2 เท่า รูปแบบวิธีการจัดการทำแนวกันไฟของชุมชนที่เปลี่ยนจากแบ่งกลุ่มเป็นแบ่งเขตก็สามารถใช้ได้มาจนถึงปัจจุบัน

ในปีเดียวกันนี้เองได้มีหน่วยงานวิจัยการฟื้นฟูป่า FORRU ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ดำเนินงานการฟื้นฟูป่าโดยใช้ชนิดพรรณไม้โครงสร้าง (Framework Species) ได้นำเทคนิคการดูแลป่านำมาพัฒนาและปรับปรุงให้มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศ สภาพเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย โดยทำการทดลองในพื้นที่ป่าที่ผ่านการถูกทำลายปัจจุบัน ได้รับผลในระดับที่น่าพอใจ โดยบ้านแม่สาเป็นพื้นที่ปฏิบัติการในการดูแลป่าไม้

การวิจัยของ FORRU มีการดูแลอย่างต่อเนื่องตลอด ตั้งแต่การเริ่มปลูกป่า การดูแลอย่างต่อเนื่องจนต้นไม้โตใน 5 ปี มีการเก็บข้อมูล ใส่ปุ๋ย คายหญ้าเพื่อไม่ให้ป่ารก ต้นไม้ที่ปลูกก็ไม่ได้มีการจำกัด แต่ขอให้ต้นไม้ในพื้นที่โดยจะปลูกกันในป่าฟื้นฟู เพราะเป็นป่าที่ต้นไม้ไม่สามารถขึ้นเองได้จึงเข้าไปตัดหญ้าและนำต้นไม้ไปปลูกดูแลตลอด 2-3 ปีจนกว่าต้นไม้โต ซึ่งแนวคิดตรงนี้ตรงกับความต้องการของชาวบ้านในเรื่องของผู้ที่ปลูกและดูแลตลอด ซึ่งเดิมก็มีการปลูกแต่ว่าปลูกแล้วก็ทิ้งขว้าง

ตอนนี้ชุมชนมีกฎ นโยบายว่าพื้นที่ข้างบนถึงแม้ว่ายังปลูกไม่หมดก็ต้องกันไม่ให้ไฟเข้าเมื่อไฟไม่เข้า 3-5 ปีต้นไม้ก็ขึ้น จะปลูกในวันสำคัญเพื่อไม่ให้ต้นไม้ตายซึ่งเป็นกฎระเบียบของหมู่บ้านอยู่แล้วว่าเราจะทำให้ได้ ชาวบ้านก็ให้ความสำคัญและให้ความร่วมมือหมดแล้ว มีเพียงไม่กี่รายที่ยังไม่ให้ความร่วมมือ แต่ก็ขอให้มาร่วมด้วยเขาก็เริ่มประจักษ์ขึ้นมา

เริ่มมีการอยู่เวรยามไฟในช่วงที่ FORRU เข้ามาเพื่อระวังไฟป่าไม่ให้เข้าในพื้นที่ มีกิจกรรมที่เป็นการเล่นน้ำและปลูกจิตสำนึกให้กับเยาวชนเพื่อให้มีความคิดและทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การปลูกป่า การทำแนวกันไฟ และผลักดันเข้าไปในโรงเรียน เมื่อมีนักศึกษา หรือเจ้าหน้าที่เข้ามาวิจัยในเรื่องของการปลูกป่า จะส่งเสริมให้ความรู้แก่เยาวชนในโรงเรียน มีกิจกรรมในการศึกษาสิ่งแวดล้อม เรื่องป่า เรื่องนก เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกที่ดี

ตัวชี้วัดในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนขึ้น คือป่าไม้เพิ่มจำนวนมากขึ้น น้ำไหลตลอดปี ในเขตบริเวณชุมชนเริ่มได้ยินเสียงสัตว์ป่า เช่น กุ้ง กวาง ซึ่งจากที่หายไปนานแล้วซึ่งเป็นตัวชี้วัดการฟื้นฟู และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

และในปีเดียวกันนี้เอง วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2538 ได้มีการเปิดตัว “ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” อย่างเป็นทางการโดยได้รับเกียรติจาก หม่อมเจ้า ภิศเดช รัชนี มาเป็นประธานในพิธีเปิดตัวชมรม และได้ปลูกต้นกฤษณาไว้ให้เป็นขวัญและกำลังใจแก่ “ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ”

จากระบบความเชื่อในการเลือกที่ตั้งชุมชน ที่ทำการเกษตร และสุสานของชุมชนบ้านแม่สดังกล่าวที่ยังคงได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ชุมชนบ้านแม่สดำเนินการปกป้องและรักษาไม่ให้ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าเสื่อม เพราะการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากทำให้ทรัพยากรธรรมชาติไม่สอดคล้องความต้องการของผู้คนในชุมชนที่เป็นผลกระทบเฉพาะหน้าแล้วยังกระทบกับพื้นที่ความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ยหรือเหม่ง ต้อ (meem toj) ของชุมชนในระยะยาวด้วย ตัวอย่างเช่น หากมีการขุดไถหน้าดินลึกจนสภาพพื้นดินผิดแปลกไปจากเดิมจะมีผลกระทบกับเส้นพลังหรือพญามังกรที่คอยหล่อเลี้ยงชุมชนเอาไว้ เช่น เกิดภัยพิบัติกับชุมชน ผู้คนในชุมชนมีฐานะยากจนหรือมีปัญหาความขัดแย้งกันในชุมชนขึ้นอย่างเนื่องๆ เป็นต้น

4.3.2) รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน

1) การจัดการด้วยจารีตประเพณีของชุมชนบ้านแม่สด

การจัดการด้วยจารีตพิธีกรรมของชุมชนนั้นถือเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิผล เพราะเป็นวิธีการที่มาจากระบบความเชื่อ พิธีกรรม การเรียนรู้ และประสบการณ์ตรงของชาวบ้านเอง ทำให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าใจได้และนำไปใช้ปฏิบัติได้ทันที ทั้งนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการอนุรักษ์นี้ไม่จำเป็นต้องเป็นไปเพื่อปกป้องดิน น้ำ ป่า โดยตรงเท่านั้น แต่แท้ที่จริง

แล้วความรู้เหล่านี้ยังเชื่อมโยงกับการทำการเกษตร การดูแลสุขภาพ ตลอดจนความเชื่อทางจิตวิญญาณด้วย

ดังความเชื่อที่ว่าขวัญหรือดวงวิญญาณของคนสามารถแปลงไปเป็นแมลงได้ โดยแมลงนั้นจะมีชีวิตอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์เท่านั้น ฉะนั้น เพื่อให้ขวัญหรือดวงวิญญาณของคนมีความสมบูรณ์พูนสุข จึงจำเป็นต้องมีธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ด้วย ดังที่หมอเน็งหรือหมอทรงอธิบายว่า สภาพขวัญของคนนั้นเปรียบเสมือนหน่ออ่อนหรือยอดไม้อ่อนที่ต้องการการพุ่มพักและอาหารจากธรรมชาติมาหล่อเลี้ยง จึงจะเติบโตได้ดี นายไสหลี แซ่ต่อ (อ้างในประสิทธิ์ ลีปริษา และคณะ,อ้างแล้ว)

ในทำนองเดียวกันกับบทกลอน ลือไส ที่กล่าวถึงดวงวิญญาณของผู้ตายที่แปลงร่างเป็นแมลงมาทักทายลูกหลานที่ว่า “เมื่อไปถึงยังดินแดนของ เยอว่างเฮ้ง ดวงวิญญาณของท่านจะแปลงร่างเป็นแมลงหรือนก เมื่อพวกเขาเห็นเข้าอาจคิดว่าเป็นแมลงหรือนกที่รบกวนไปทั่ว แต่นั่นอาจจะเป็นดวงวิญญาณพ่อแม่ของพวกเขาที่มาสำแดงให้รู้ว่าพวกเขาได้พื้นที่ทำมาหากินที่ดีแล้ว” (อะภัย วาณิชประดิษฐ์ และคณะ, 2551)

นอกจากนี้ ชุมชนบ้านแม่สาวยังเชื่อว่าสิ่งรอบตัวล้วนมีเจ้าที่ หรือที่เรียกว่า “เซ่ง เต๋ เซ่ง เซอ” เป็นเจ้าของ ในขณะที่คนและสัตว์เป็นแต่เพียงผู้ใช้เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ชุมชนบ้านแม่สาวจึงประกอบพิธีบนบานและบวงสรวง หรือ เฟ เหยง เพื่ออ่อนนวยให้เจ้าหน้าที่ช่วยคลบ้นคาล หรือปกป้องทรัพย์สินหรือชีวิตไม่ได้รับความเสียหาย ซึ่งต่อมาได้นำมาบนบานและบวงสรวงเพื่อป้องกันไฟป่าในรอบปีเป็นประจำด้วย

ในทำนองเดียวกัน ก่อน พ.ศ.2500 การเซ่นไหว้เทพถือติ ด้วยการใช้ต้นไม้หรือหินก้อนใหญ่เป็นศาลหรือที่สิงสถิต ด้วยวัตถุประสงค์หลัก คือ ขอให้ทำหน้าที่ช่วยขับไล่เสือไม่ให้มากัดกินสัตว์เลี้ยงจนเป็นที่มาของสุภาษิตที่ว่า เทพถือติไม่อนุญาตเสือก็ไม่กัดกิน ซึ่งผู้ประกอบพิธีถือติประจำชุมชนแม่สาได้อธิบายว่า

เหมียว เซ่ง ที่เราเซ่นไหว้นั้นเปรียบเสมือนผู้เป็นเจ้าของแต่พวกเสือที่ไปกัดกินไก่ หมู วัว ม้า เหล่านั้นก็เป็นเสื่อจริงๆ เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น เขาก็จะประกอบพิธี ซึ่งเสมือนเรียกให้ผู้เป็นเจ้าของไปร่วมกินเลี้ยงกัน แล้วให้เป็นเพื่อนพี่น้องกัน โดยได้ฝากให้ผู้ที่เป็นเจ้าที่หรือเจ้าของรู้ว่า

“อย่าได้ปล่อยให้สุนัข (เสือ) ออกไปเพ่นพ่านกัดกินสัตว์เลี้ยงของผู้อื่น” ดังนั้น เราจึงอัญเชิญ เหมียว
แข่งมาในพิธีนั้น

ต่อมาเมื่อชุมชนแม่สาถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จำกัดการใช้ที่ดินทำกิน โดยถูกรัฐประกาศพื้นที่
อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุยทับซ้อน ในที่สุดชาวบ้านจึงได้อาศัยความศักดิ์สิทธิ์ของเทพถือติมา
สร้างความสามัคคีเพื่อฟื้นฟูป่าด้วย ทั้งนี้นับแต่ประมาณปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ทำให้ปัจจุบันพื้นที่
ป่าเหนือหมู่บ้านแม่สาใหม่จำนวนประมาณ 5,000 ไร่ กลายเป็นป่าชุมชนที่มีความชุ่มชื้นเขียวขจี
ตลอดปี โดยผู้ประกอบการได้นำมาเป็นส่วนหนึ่งในคาบวงสรวงประจำทุกปีว่า

“ข้าแต่เทพถือติและเทพ ด้าว ฮ่ง ม่อ แข่ง ผู้ยิ่งใหญ่ ขอให้ท่านจงมีแต่ความสุขความเจริญ
ในโอกาสวันสงฆ์ปีเก่าต้อนรับปีใหม่นี้ พวกเราได้กันป่าต้นน้ำตลอดจนขุนเขาเป็นบ้านให้ท่านได้
อยู่อาศัย ขอให้ท่านช่วยคุ้มครองดูแลด้วย ไม่ว่าจะเป็แมลง นกหนู ตลอดจนสัตว์ต่างๆ พวกเขา
เป็นของท่าน ท่านจงปกป้องคุ้มครองเขา หากมีผู้ที่คิดไม่ดี ได้มาทำลาย มายิงสัตว์ป่าในบ้านของ
ท่าน ขอให้ท่านคลายให้ผู้ผู้นั้นได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วย ตลอดจนประสบปัญหาหาคิดความ เมื่อได้รุก
ล้ำเข้าไปก็อย่าให้กลับมาถึงสวนถึงบ้าน”

ด้วยเหตุนี้ เมื่อผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปในพื้นที่บริเวณต้นไม้ที่ใช้เป็นศาลของเทพถือติหรือป่าดง
แข่งจึงเชื่อว่าเทพถือติอาจทำให้ผู้บุกรุกโดยไม่ได้รับอนุญาตนั้น ได้รับความเจ็บ ดังกรณีเหตุการณ์ที่
เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2545 ถูกเล่าขานจนกลายเป็นอุทธาหรณ์ ดังที่ บล้าท้อ ช่ง (อ้างในประสิทธิ์ ธิ
ปริชาและคณะ,อ้างแล้ว) เล่าว่า

“นางว่าจะไปเอาปลีกกล้วย เมื่อไปถึงป่าบริเวณศาล ถือติ นางก็ล้มลงท่าไหนไม่รู้ ทำให้มีด
ปลายแหลมปักตรงหน้าอกเฉียงทะลุไปด้านหลัง โอ้! ผมว่าเป็นเพราะผู้หญิงมีชีวิตยาวนานะ ถ้าเป็น
ผู้ชายละก็ตายแน่ เมื่อชักมีดออกได้ เลือดไหลเยอะมากเลย เหมือนกับฆ่าหมูตัวหนึ่งอย่างนั้น...นาง
เดิน โขเซมาถึงข้างหมู่บ้าน มีคนเห็นจึงพานางไปโรงพยาบาล หมอก็เย็บแผลให้ ซึ่งแผลด้านหลัง
นั้นกว้างกว่าอีก รักษาช่วงหนึ่งก็หายดีแล้ว...ตอนหลังหมอทรงเจ้าบอกว่าเป็นเพราะเราได้ขอให้เทพ
ถือติปกป้องป่า ถ้าใครทำลายก็ให้เทพถือติลงโทษผู้นั้น แต่แล้วนางก็ไม่ฟัง ยังฝ่าฝืนเข้าไปอีก เทพ
ถือติ จึงลงโทษด้วยการทำให้หกล้มแล้วเอามีดของนางเองมาแทงเข้า”

2) กิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

การที่ชาวบ้านในชุมชนแม่สาได้ปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรผสมผสานของคนที่เคยผลิตเพื่อเลี้ยงครอบครัวเป็นหลัก มาเป็นการผลิตพืช เพื่อส่งขายในตลาดพื้นราบแทน ซึ่งเน้นพืชเชิงเดี่ยว โดยปลูกต้นลิ้นจี่ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับแต่เมื่อปี พ.ศ.2512 (สำนักพระราชวัง, 2539) มีการใช้พื้นที่เพาะปลูก ปุ๋ยและยามาก ทำให้ระบบนิเวศของชุมชนในช่วงที่ผ่านมาได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นแล้ว ในระยะที่ผ่านมายังเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ที่ดิน เพราะหมู่บ้านถูกประกาศให้เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการลดน้อยลงไปของทรัพยากรธรรมชาติรอบชุมชน กับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ชาวบ้านแม่สาฯ ได้ทำการหลายอย่างเพื่อเป็นการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติรอบชุมชน ดังตัวอย่างคือ

1. การสร้างพื้นที่ป่าชุมชน โดยการกำหนดให้มีพื้นที่อนุรักษ์ขึ้นเหนือลำห้วยแม่สาน้อย และรอบหมู่บ้าน ซึ่งในอดีตนั้นเป็นพื้นที่ที่เคยบุกเบิกเพื่อทำการเกษตร แล้วปล่อยให้เป็นป่าธรรมชาติ นอกจากนั้นแล้ว ชาวบ้านยังได้ร่วมกันทำแนวกันไฟเป็นระยะยาว ประมาณ 5 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านขึ้นเป็น “ป่าดงแซ้ง” มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 ซึ่งนอกจากช่วยป้องกันไฟป่าที่ลามมาจากนอกพื้นที่แล้วยังเป็นที่แสดงขอบเขตป่าชุมชนที่ชัดเจนอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นชุมชนแม่สาฯ ได้ให้ความร่วมมือกับชุมชนมิ่งที่อยู่ใกล้เคียง คือ บ้านผานกกก ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม บ้านคอยปุย ตำบลสุเทพ และบ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อสร้างแนวกันไฟให้บรรจบกัน

- การปลูกป่าร่วมกับหน่วยวิจัยฟื้นฟูป่า (FORRU) ทำการศึกษาวิจัยและปลูกไม้ท้องถิ่นในพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ ด้านทิศใต้ของหมู่บ้าน เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ปีที่ 50 นับแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นกิจกรรมอนุรักษ์ของหน่วยวิจัยฟื้นฟูป่าที่มีชาวบ้านแม่สาให้การสนับสนุนจนได้รับรางวัลรองชนะเลิศเข็มเงินกิจกรรมบำรุงรักษาต้นไม้ (ป่าบก) ประเภทพื้นที่อนุรักษ์ที่เสื่อมโทรม (FPT 82/4) ในปี พ.ศ. 2543 และได้รับคัดเลือกให้เป็นหนึ่งในสิบห้าของงานวิจัยดีเด่น ของสำนักงานกองทุนสนับสนุน

การวิจัย (สกว.) ในด้านงานวิจัยฝ่ายสวัสดิภาพสาธารณะในเรื่องการฟื้นฟูระบบนิเวศของป่าธรรมชาติ

- ปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรเชิงเดี่ยวให้เป็นเกษตรผสมผสาน แม้ว่าในระยะที่ผ่านมาจะมีเกษตรกรหลายรายที่ทำมาด้วยกัน แต่กรณีที่ประสบผลสำเร็จอย่างเด่นชัด น่าจะเป็นกรณีสวนกาแฟผสมผสานของนายหั่ว ถนอมรุ่งเรือง (Txajnrug Thoj) ที่ได้ปล่อยให้ต้นไม้ขึ้นแซมกับแปลงกาแฟที่ได้รับการส่งเสริมจากสหประชาชาติ (UNPDAC) ให้ปลูกทดแทนผืนนับแต่ปี พ.ศ.2516 เป็นต้นมา ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นแบบอย่างของรูปแบบการเกษตรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศบนพื้นที่สูง จนทำให้เป็นแปลงเกษตรผสมผสานที่มีชาวบ้าน นักพัฒนาและนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศจำนวนมากเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมในระยะที่ผ่านมา ทั้งนี้ แปลงเกษตรผสมผสานดังกล่าวเน้นที่ 1) การทำไร่ขั้นบันได ที่มีการขุดพื้นที่เพาะปลูกเป็นขั้นบันได เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน กับทั้งการชะล้างปุ๋ยของหน้าดิน นอกจากนี้แล้ว พื้นที่ขั้นบันไดดังกล่าวยังเป็นที่รองรับใบไม้ที่ตกลงมาแล้วเน่าเปื่อยเพื่อเป็นปุ๋ยธรรมชาติด้วย 2) การปลูกพืชผสมผสาน นับตั้งแต่ชั้นล่างสุดที่เน้นการปลูกพืชพื้นบ้านสำหรับบริโภคในครอบครัว กาแฟสำหรับเก็บขายไม้ผลประเภทลิ้นจี่ ลำไย มะม่วง ขนุน ท้อ และอื่นๆ กับชั้นบนสุดที่ยังคงความเป็นต้นไม้ป่าในธรรมชาติเอาไว้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนอกจากจะเป็นการสร้างความชุ่มชื้นและปุ๋ยให้กันและกันแล้ว ยังช่วยรักษาระบบนิเวศในการป้องกันแมลงศัตรูพืชได้เป็นอย่างดีด้วย

4.3.3) การวิเคราะห์สภาพปัญหา

ชุมชนบ้านแม่สามมีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับระบบคิดในการวิเคราะห์ปัญหาในชุมชน ได้แก่ การรู้จักปัญหา หรือสาเหตุของปัญหา การกำหนดสภาพของปัญหาได้อย่างถูกต้อง ตลอดจนได้รู้ถึงแนวทางและวิธีการแก้ไขปัญหาดังนี้

1) การวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุของปัญหา

ชุมชนบ้านแม่สาม สามารถวิเคราะห์ปัญหาจากสถานการณ์ที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านถูกทำลาย การเรียนรู้สภาพทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเชิงเขาดินกับยอดดอย ซึ่งปกคลุมด้วยป่าเบญจพรรณ อันเป็นต้นน้ำของลำห้วยขนาดเล็กที่ไหลผ่านหล่อเลี้ยงการเกษตรของหมู่บ้าน ชาวบ้านพึ่งพาอาศัยปัจจัยสี่จากป่าและน้ำจากลำห้วยในการทำนาทำไร่ ทำ

ให้ชุมชนมีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์การดำรงชีพที่ผูกพันแนบแน่นกับธรรมชาติมาก ชุมชนบ้านแม่สาสามารถอธิบายพัฒนาการความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติออกเป็นช่วงๆ กล่าวคือ

ช่วงการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สภาพทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์มากมีต้นไม้ใหญ่จำนวนมาก เช่น ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ประดู่ ชาวบ้านแม่สา เล่าว่า “ก่อนนี้ป่าบริเวณภูเขาและรอบหมู่บ้านมองออกไปบด เป็นป่าเป็นเขาเต็มไปหมด” หมายถึงสภาพป่าเมื่อมองออกไปบริเวณหมู่บ้าน เห็นแต่ต้นไม้ใหญ่ขึ้นกันหนาแน่น แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และพื้นที่ป่าในยุคนี้ที่มีพื้นที่ป่าติดกับบริเวณหมู่บ้าน ยังมีค่าเล่าเรียนของชาวบ้านอีกว่า “ถ้าเข้าไปในป่า เขาว่าทะเล่อทะล่าหกล้มลง ลูกขึ้นมาปากคาบได้หน่อไม้ มือกำเห็ด เหลียวแลสิ่งสะดูจมาให้ล้ม คืองูหลามงูเห่ามอม มองลงไปในห้องดินซ่ายยับปลา ดินขวาย่ากบย่ำเขียด อาหารการกินอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของชาวบ้านแต่ก่อนอาศัยป่า ผักไม้ได้เครือ หัวปลีหางหอย ปายตำว่าได้จากป่า อาหารเครื่องนุ่งห่มยารักษาโรคที่อยู่อาศัยนี้เราได้จากป่า” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติกับชาวบ้านมีสูงมาก ชาวบ้านได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการดำรงชีวิต

ช่วงปี พ.ศ. 2523-2530 เป็นช่วงที่มีการส่งเสริมให้ปลูกพืชพาณิชย์โดยจะมีการขนส่งพันธุ์พืช ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชเข้ามาในหมู่บ้าน พืชพาณิชย์ที่สำคัญ ได้แก่ มันฝรั่ง ถั่วแดง กระหล่ำปลี และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยการเข้ามาของพืชพาณิชย์ในระยะแรกนำความตื่นตัวให้กับชาวบ้านในรูปของตัวเงินที่ได้รับ ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ มันฝรั่ง ถั่วแดง และ กระหล่ำปลี เพราะหากครอบครัวไหนสามารถขยายพื้นที่ปลูกได้มากเท่าไร ก็หมายถึงเม็ดเงินที่จะได้รับจากการขายมันฝรั่ง ถั่วแดง และกระหล่ำปลีมากขึ้นเท่านั้น แรงงานในครอบครัวทั้งหมดจึงถูกระดมไปกับการปลูกพืชพาณิชย์เหล่านี้มากขึ้น

2) การวิเคราะห์แนวทางและวิธีแก้ปัญหา

ชุมชนบ้านแม่สา มี การใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันคือ ดิน น้ำ ป่าไม้ เมื่อผืนป่าถูกทำลายทำให้น้ำในลำน้ำแห้งแล้งส่งผลกระทบต่อชาวบ้านเกิดความเดือดร้อนกันอย่างถ้วนหน้า การที่ต้องประสบปัญหาาร่วมกันจึงได้ร่วมกันแก้ไขปัญหา ซึ่งนำไปสู่การออกกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

จากการบอกเล่าของชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านทำให้ทราบว่า การรวมตัวของชุมชนเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาการขาดแคลนน้ำที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 ซึ่งในช่วงเวลานั้นชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาทรัพยากรป่าถูกทำลายลงไปมากฤดูฝนเริ่มขาดแคลนน้ำในการทำไร่และหลังฤดูเก็บเกี่ยว เมื่อน้ำในลำห้วยแขนงต่างๆ ลดปริมาณลงในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งเดิมปกตินั้นจะมีน้ำไหลหลากตลอดปี แต่ในช่วงเวลานั้นปรากฏว่าหลังฤดูการเก็บเกี่ยวคือ ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เดือนพฤษภาคม น้ำในลำห้วยแห้ง ชาวบ้านไม่สามารถทำการเกษตรหลังฤดูการเก็บเกี่ยวได้ จากวิกฤตการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดกลุ่มแกนนำ คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส รวมตัวกันเกิดแนวคิดที่จะแก้ไขปัญหา จึงปรึกษากันหรือกันในการค้นหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหา จากการได้แลกเปลี่ยนแนวคิดกันซึ่งเห็นว่าสาเหตุของความแห้งแล้งและทรัพยากรป่าถูกทำลายเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า เมื่อทุกคนมีส่วนที่ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติก็ควรที่ทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาป่าอันเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญร่วมกัน เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าและแหล่งน้ำในการยังชีพของชุมชนในอนาคต แต่ด้วยความพยายามของคนเพียงกลุ่มเดียวไม่สามารถนำเอาแนวคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติได้ กลุ่มแกนนำ คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้อาวุโส จึงพยายามเอาแนวคิดนี้เข้าสู่ที่ประชุมหมู่บ้านเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันให้เห็นควรมีการอนุรักษ์ป่าและกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์การปฏิบัติร่วมกัน การประชุมชี้แจงในระดับหมู่บ้านชาวบ้านส่วนใหญ่เริ่มเข้าใจสภาพปัญหาเพราะประสบปัญหาที่ชัดเจนจึงให้ความร่วมมือตลอดมา อย่างไรก็ตามในช่วงนี้ วิธีการจัดการดูแลป่าเป็นเพียงข้อตกลงร่วมกันให้หยุดตัดไม้ในบริเวณที่เป็นป่าต้นน้ำ หยุดการทำไร่แบบขยายที่ให้ลงมาทำไร่ทางตอนล่าง พร้อมทั้งกันเขตป่าตอนบนให้ฟื้นตัว ห้ามตัดไม้บริเวณลำห้วย 50 เมตร ใช้เวลา 3-4 ปี ถึงจะหยุดการขยายที่ ซึ่งชาวบ้านเริ่มรับรู้และตระหนักในปัญหาที่พวกเขาเผชิญอยู่

จนกระทั่งในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2538 กลุ่มชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาจึงถือกำเนิดขึ้น มีรูปแบบการดำเนินงานที่ได้รับความร่วมมือร่วมกันจากคนในชุมชนและยอมรับให้มีการจัดการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้าน มีตัวแทนชาวบ้านเป็นคณะกรรมการออกกฎระเบียบเป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้เกิดความเชื่อมต่อกันของแนวคิดและอุดมการณ์สู่การปฏิบัติ จากการดำเนินงานตลอดระยะเวลา 15 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538-2553) ของชมรม ผลการดำเนินงานที่ประสบความสำเร็จที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ชุมชนมีพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวน

5,000 ไร่ นอกจากนี้จากการที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้าน ทำให้ชุมชนเกิดความรักใคร่กลมเกลียว และมีความสามัคคีกันมากขึ้น

3) การแก้ไขปัญหา

ชุมชนบ้านแม่สาได้สรุปบทเรียนจากสถานการณ์ที่ทรัพยากรป่าของหมู่บ้านถูกทำลาย วิเคราะห์ปัญหา และแนวทางแก้ไขปัญหา โดยจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นในหมู่บ้าน เนื่องจากสภาพพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนบ้านแม่สามี ลักษณะเหมือนกับพื้นที่ป่าภาคเหนือ ตอนบนทั่วไป มักอยู่ในพื้นที่สูงและมีภูเขาล้อมรอบ ลักษณะของป่าจะแตกต่างกันตามระดับความสูง ซึ่งลักษณะทางนิเวศวิทยาและการใช้ประโยชน์จากป่านี้เองเป็นพื้นฐานสำคัญที่ชุมชนบ้านแม่สาใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการจำแนกป่า แบ่งขอบเขตการใช้ประโยชน์และกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับในการดูแลรักษาทรัพยากรป่า

ชุมชนบ้านแม่สา ได้มีการฟื้นฟูสภาพป่าของชุมชนที่เสื่อมโทรมในอดีตให้กลับฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง โดยมีการจำแนกป่าตามสภาพนิเวศวิทยาและลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่า คือ พื้นที่ป่าอนุรักษ์ห้ามตัดไม้ และพื้นที่ป่าใช้สอยซึ่งสามารถตัดไม้ได้

4.3.4) การวางแผนจัดการทรัพยากรป่าภายในชุมชน

การวางแผนการจัดการทรัพยากรป่าภายในชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

- 1) ความเป็นมาของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- 2) องค์ประกอบของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
  - ด้านผู้นำ
  - ด้านโครงสร้างและการดำเนินการ
  - ด้านงบประมาณ
  - ด้านการประสานงาน

3) วิธีการจัดการของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

- แบบมีส่วนร่วม
- ได้รับความยินยอมร่วมกัน
- ระบบสัมพันธ์เครือข่าย

4) กิจกรรมในการจัดการป่า

1) ความเป็นมาของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ชมรมเกิดขึ้นได้สืบเนื่องมาจากที่ชาวบ้านเริ่มเป็นผู้ดูแลจัดการป่ากันเองมาตั้งแต่ ปี 2533 ด้วยความร่วมมือกันของชาวบ้านที่ต้องการจะให้ป่าฟื้นกลับคืนมาอีกครั้ง ทางคณะกรรมการหมู่บ้านจึงต้องการที่จะร่วมกันก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ขึ้นแต่ในช่วงแรกปี 2536 เป็นได้เพียงกลุ่มอาสาอนุรักษ์ป่าเท่านั้น เพราะมีทั้งกลุ่มชาวบ้านที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ทางกลุ่มอาสาอนุรักษ์ป่าจึงได้หารือกันว่าให้จัดทำแบบสอบถามความคิดเห็นชาวบ้านขึ้นมาว่าเห็นด้วยหรือไม่ในการก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ผลปรากฏว่าเสียงส่วนมากเห็นด้วยจึงได้มีการก่อตั้ง “ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” เกิดขึ้นในที่สุดโดยกลุ่มชุมชนคนที่สนใจและมีใจรักในผืนป่า (สัมภาษณ์นิคมความดีดำรง)

2) องค์ประกอบของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2.1) ด้านผู้นำ การเกิดขึ้นของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จะเห็นว่าเกิดจากผู้นำชุมชนเข้าไปผลักดันและสนับสนุนจนได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน และได้รับการยอมรับของชาวบ้านในการจัดการในเรื่องต่างๆ เนื่องมาจากฐานอำนาจทั้งที่ไม่เป็นทางการและเป็นทางการ ฐานอำนาจอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ความเชื่อถือในส่วนบุคคลเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของผู้นำที่เป็นคนดีมีคุณธรรมการพูดจริงทำจริง ช่วยเหลือผู้อื่น กระตือรือร้น และเอาใจใส่ต่อการแก้ปัญหาของชุมชน ย่อมสามารถกระตุ้นและปลุกจิตสำนึกคนในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้สามารถชักจูงและก่อให้เกิดแรงศรัทธาในหมู่สมาชิก ที่จะร่วมกันทำงานเป็นกลุ่มภายในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตามข้อตกลง

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำของชุมชนบ้านแม่สาแต่ละคนล้วนเป็นผู้นำที่มีประสบการณ์ มีความรู้เนื่องจากได้มีโอกาสออกเดินทางไปนอกหมู่บ้านพบปะผู้คนและได้สนทนาและเปลี่ยน

ความรู้ ทำให้ได้รับการเรียนรู้และเห็นสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับภายนอกแล้วนำมาปรับใช้ภายในหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันผู้นำได้รับการฝึกอบรมการให้ความรู้จากหน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน และการติดต่อสื่อสาร ทำให้ทราบข่าวสารข้อมูลและการเคลื่อนไหวต่างๆ เท่าที่ผ่านมานำยังมีแนวคิดเป็นประชาธิปไตยคือ การยอมรับความคิดเห็นความสามารถของผู้อื่นพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และพร้อมที่จะปฏิบัติตามหากเป็นความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งจะเห็นได้จากการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ โดยการพูดคุยถามความคิดเห็นและมติของชาวบ้าน เพราะคิดว่าการดำเนินงานต่างๆ ต้องเป็นความคิดเห็นของชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือจากชาวบ้านทุกคน และมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ พูดคุยกับผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำกลุ่มองค์กรต่างๆ กรรมการหมู่บ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนพูดคุยรับฟังความคิดเห็นจากบุคคลต่างๆ

2.2) ด้านโครงสร้างและการดำเนินการ ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เกิดจากการรวมตัวกันของคนภายในชุมชน มีการดำเนินงานจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อออกกฎระเบียบข้อบังคับให้ชุมชนได้ปฏิบัติ โดยได้ร่วมกันวางกฎระเบียบข้อบังคับโดยแบ่งเป็น การกำหนดลงโทษ การใช้ประโยชน์และมาตรการในการอนุรักษ์เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าไม้ของชุมชน โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ให้ชัดเจนเพื่อเป็นกรอบและทิศทางให้สมาชิกปฏิบัติ คณะกรรมการชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นองค์กรเฉพาะกิจไม่อยู่ภายใต้องค์กรท้องถิ่นตามกฎหมายจัดตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการประสานความร่วมมือกันของคนภายในชุมชน ชุมชนกับรัฐ และชุมชนกับองค์กรอื่นๆ สร้างความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หาแนวทางและร่วมมือกันในการช่วยให้สภาพป่าที่ถูกรุกรกเสื่อมโทรมให้ฟื้นฟูกินสภาพ โดยได้กำหนดโครงสร้างการบริหารงาน ประกอบด้วย ประธานกลุ่ม รองประธาน เลขานุการ และคณะกรรมการ

สมาชิกของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีอยู่ 2 รูปแบบคือ คณะกรรมการกลุ่มจำนวน 25 คน ดูแลการจัดการบริหารสมาชิกนำเข้ามาในแผนของการพัฒนาหมู่บ้านและเป็นกิจกรรมของหมู่บ้าน ให้ทุกคนมีส่วนร่วมตามกฎกติกาที่มี แต่หากมีคนไม่ให้ความร่วมมือ ก็ต้องปรับแผนเพื่อเป็นการผลักดันกิจกรรมของชมรม เป็นแผนในการพัฒนาหมู่บ้าน เพราะฉะนั้นสมาชิกทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โดยให้ชาวบ้านทุกคนเป็นสมาชิกโดยปริยายและ

ชมรมฯ ถือเป็นองค์กรหนึ่งในชุมชน เป็นอิสระในการบริหาร ทุกคนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม
เหมือนกัน

คณะกรรมการชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สา

1. นายโชติคุณ ปกรณ์สิทธิ์ ประธาน
2. นายเต่ง ทรงกิตติคุณ รองประธาน
3. นายก่อเกียรติ ถนอมวรกุล เลขานุการ
4. นายมานพ พยุหาวงศา เกรียงไกร
5. นายมนัส ถนอมวรกุล หัวหน้าฝ่ายระวางไฟฟ้า
6. นายเกษม ถนอมวรกุล หัวหน้าปลูกป่า
7. นายนิคม ความดีดำรง คณะกรรมการ
8. นายไพโรจน์ พยุหาวงศา คณะกรรมการ
9. นายเนิ่ง ศิวพัฒพงศ์ คณะกรรมการ
10. นายไต้ ถนอมรุ่งเรือง คณะกรรมการ
11. นายฟ่าง ปกสิทธิ์ คณะกรรมการ
12. นายวาง แซ่ย่าง คณะกรรมการ
13. นายอาสา เสิศชัยสกุล คณะกรรมการ
14. นายเสริมศักดิ์ รัตนดิถกุล คณะกรรมการ
15. นายเสกสิทธิ์ ปกรณ์สิทธิ์ คณะกรรมการ
16. นายยิ่ง แซ่ย่าง คณะกรรมการ
17. นายศิลา พยุหาวงศา คณะกรรมการ
18. นายสมชาย แซ่ซ่ง คณะกรรมการ
19. นายทวีศักดิ์ กรกิตติการ คณะกรรมการ
20. นายวินัย ภูสิริพัฒนานนท์ คณะกรรมการ
21. นายอนุกุล ทรงกิตติคุณ คณะกรรมการ
22. นายวิทยา ทรงกิตติคุณ คณะกรรมการ
23. นายสวัสดิ์ ถนอมรุ่งเรือง คณะกรรมการ

24. นายมนัส ถนอมจิตดี คณะกรรมการ

25. นายบวร ถนอมวรกุล คณะกรรมการ

นอกจากกลไกในการจัดการในรูปแบบที่เป็นระบบแล้วนั้น ยังมีกลไกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยยึดโยงหลักปฏิบัติทางศาสนา ความเชื่อ ประเพณี และวิถีชีวิตในการปฏิบัติ รวมทั้งอำนาจเหนือธรรมชาติที่ทำหน้าที่เป็นกลไกในการจัดการทรัพยากรในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2.3) ด้านงบประมาณ ในระยะเริ่มแรกของการดำเนินงานชมรมไม่มีงบประมาณช่วยเหลือจากแหล่งใดๆ งบประมาณที่ชมรมได้รับส่วนใหญ่จะมาจากความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน โดยจะมีการเก็บรวบรวมเงินกันเองภายในชุมชน เพื่อเป็นเงินสนับสนุนและค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานของชมรม เช่น จ่ายเป็นค่าอาหารในการออกตรวจลาดตระเวนป่า เป็นค่าใช้จ่ายในกิจกรรมการศึกษาดูงาน ฯลฯ และงบประมาณอีกส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจาก FORRU โดยให้การสนับสนุนการดูแลจัดการและการดำเนินการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นประจำทุกปี และนอกเหนือจากงบประมาณที่กล่าวมาแล้ว ค่าแรงของชาวบ้านทุกคนที่มีความรับผิดชอบและเสียสละร่วมกันดูแลป่า ไม่ว่าจะเป็นการออกตรวจตราดูแล การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า ถ้าหากคิดเป็นจำนวนเงินงบประมาณแล้ว ไม่สามารถจะคำนวณเป็นตัวเงินได้

2.4) ด้านการประสานงาน จากการศึกษาพบว่าชุมชนแม่สาได้ร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างดีจึงมีผู้ให้ความสนใจเข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติขององค์กรชาวบ้าน ในขณะที่เดียวกันชมรมเองก็มีแนวคิดต้องการศึกษาดูงานจากกลุ่มองค์กรอื่นที่จัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาปรับปรุงงานอนุรักษ์ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น จึงออกไปเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้กับกลุ่มองค์กรภายนอกในรูปแบบการประชุมสัมมนา การศึกษาดูงานอยู่ตลอดเช่นกัน การประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ องค์กรที่มีบทบาทในการช่วยเหลือและสนับสนุนในการทำงานของชมรมได้แก่ อบต. โป่งแยง หน่วยงานจาก FORRU เข้ามาร่วมกับชาวบ้านให้ความรู้ในเรื่องระบบนิเวศวิชาการป้องกันไฟป่า การทำแนวกันไฟ ทำป่าเขตป่าชุมชน และสนับสนุนทุนในการดำเนินการของคณะกรรมการชมรม ตลอดจนได้เข้ามาสนับสนุนทุนในการดำเนินการไม่ว่าจะเป็นเรื่องพิธีกรรม ป่าดงซ่ง จัดเวที การแลกเปลี่ยนความรู้ข่าวสารข้อมูล วารสาร และแผ่นพับ ตลอดจนค่าใช้จ่ายในการเดินทางไป

ประชุมสัมมนาที่ทางหน่วยงานและองค์กรพัฒนาเอกชนจัดขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยทุนในการดำเนินงานจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุนช่วยเหลือ

3) วิธีการจัดการของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านแม่สาได้มีการวางแผนการจัดการในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดังนี้

3.1) การจัดการแบบมีส่วนร่วม ชุมชนบ้านแม่สาได้มีการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนพื้นฐานความคิดเรื่องของหน้าหมู่บ้าน เป็นสิทธิ์อำนาจตามประเพณีของชุมชนที่ถือว่าชุมชนมีสิทธิ์ในการใช้ทรัพยากรหากชุมชนจัดการดูแลรักษา ซึ่งในชุมชนจะมีของหน้าหมู่บ้านซึ่งถือว่าเป็นของส่วนรวมเช่น ไร่ จนถึงป่า ปัจจุบันเปลี่ยนมาเรียกว่าที่สาธารณะของหมู่บ้านซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นมรดกตกทอดของปู่ย่า ตายาย ซึ่งชาวบ้านจะต้องร่วมกันดูแลรักษา และมีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามกฎหมายและประเพณีของชุมชนที่ตกลงร่วมกัน ซึ่งจะเน้นหลักของประโยชน์ส่วนรวมและความเป็นระบบทางสังคมเป็นสำคัญ เมื่อสิ่งทีชาวบ้านเรียกว่าเป็นของหน้าหมู่บ้านถูกทำลายมาจากคนภายในและภายนอกชุมชน ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม หรือองค์กรต่างๆในชุมชน เมื่อของสาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งชุมชนถูกทำลายลง ผู้คนทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกันไม่ใช่จะให้กลุ่ม หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งรับผิดชอบเท่านั้น จึงมีแนวคิดให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดการผลประโยชน์ของชุมชนเอง ซึ่งถือว่าทุกคนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่าไม้ ล้วนเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน จากการสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกในชมรมบอกเล่าในลักษณะเดียวกันว่า การทำงานของชมรมอนุรักษ์ส่วนใหญ่เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม งานที่ไม่สามารถทำได้ด้วยตัวเอง เราต้องช่วยกันแบ่งเบาภาระรับผิดชอบและกระจายงานให้ทั่วถึงงานนั้นจึงสำเร็จ เพราะฉะนั้นวิธีการจัดการแบบมีส่วนร่วมสามารถนำมาใช้ในการดำเนินงานของเครือข่าย ซึ่งเกิดจากกลุ่มผู้นำและสมาชิกในชุมชนมีเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่จะแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนที่พวกเขาอาศัยอยู่ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกกลุ่ม องค์กรตั้งแต่การระดมแรงงาน การระดมทรัพยากร การระดมความคิดเห็น เพื่อกำหนดกฎระเบียบการปฏิบัติร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำและสมาชิกของชุมชนต่าง มีความสนใจและห่วงใยสภาวะวิกฤต ธรรมชาติ และพยายามแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนทั้งของตนเองและชุมชนเพื่อความอยู่รอดจาก ความเดือดร้อนของสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ผลักดันไปสู่การรวมกลุ่ม วางกฎเกณฑ์ระเบียบปฏิบัติ ร่วมกัน จะเห็นว่าในทุกขั้นตอนของการจัดการจะมีการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกกลุ่มที่อยู่บน พื้นฐานของการมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน การได้รับผลประโยชน์ร่วมกันจึงทำให้ทุกคนมีหน้าที่ความ รับผิดชอบร่วมกัน ช่วยเหลือกันแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติให้กลับคืนสู่ความสมดุลและยั่งยืน

3.2) การจัดการโดยกลุ่มผลประโยชน์ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่ ตา มีพื้นฐานมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ เพื่อการเกษตรและ การยังชีพในชีวิตประจำวัน เช่น อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารที่หาง่าย ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้าง บ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิง ไม้ไผ่ใช้ทำหลังคา รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขายเป็นต้น การอนุรักษ์จึง เป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ในรูปแบบของการดำเนินงานเครือข่ายในการร่วมมือกันพิทักษ์ ผลประโยชน์ของชุมชนเอาไว้ร่วมกัน กลายเป็นแรงผลักดันสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวกันของผู้ใช้ ประโยชน์ในรูปแบบของชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนั้นทรัพยากรธรรมชาติยังม ีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน ด้วยเหตุนี้จากการศึกษาจึง พบว่าชุมชนมีกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนและมีบทลงโทษ สำหรับผู้ฝ่าฝืน สมาชิกทั้งหมดของชุมชน เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ จึงรวมตัวกันทำ กิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติหรือเพื่อต่อสู้เมื่อบุคคลจากภายนอกบุกรุกถ่วงลำเข้าไปใน เขตป่าต้นน้ำซึ่งชุมชนปกป้องรักษาไว้

3.3) การจัดการโดยระบบเครือญาติ การที่คนในชุมชนมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทำ ให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์กันขึ้นระหว่างครอบครัว เครือญาติ และชุมชนทั้งนี้เพื่อสนองความ ต้องการและแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต เช่น ในกรณีที่เจ็บป่วยไม่สบายก็จะไปหาหมอพื้นบ้าน รักษา และถ้าจำเป็นต้องใช้เงินบางครั้งไม่มีเงินไปหาญาติเพื่อขอความช่วยเหลือ

เครือญาติในชุมชนบ้านแม่ตา เป็นชนเผ่าม้งที่มีลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัว เดี่ยว โดยมีขนาดครัวเรือนเฉลี่ย 3-4 คน สถาบันครอบครัวของชาวบ้านแม่ตาจึงมีความสัมพันธ์กัน อย่างแน่นแฟ้นซึ่งระบบเครือญาติดังกล่าวได้ส่งผลให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างออมชอมแบบที่ แบบนื่อง พึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลกัน ดังนั้นเมื่อชุมชนประสบปัญหาหรือญาติพี่น้องประสบปัญหา

จึงทำให้ทุกคนต้องมาช่วยกัน ในหลายเรื่องเป็นลักษณะวงศัวัณเครือญาติในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้านโดยเชื่อมโยงไปทางเครือญาติก่อนแล้วจึงขยายไปสู่กลุ่มอื่น ดังเช่นในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย น้ำในลำน้ำแห้งเหือดลงจึงส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของชุมชนทั้งลุ่มน้ำ แต่ด้วยความสัมพันธ์ของชาวบ้านแม่สาบกับชุมชนอื่นๆ ปรากฏ ออกในรูปของเครือญาติที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งระบบเครือญาติจะส่งผลให้คนในชุมชนอยู่ด้วยกัน แบบที่แบบนึ่ง พึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่เนื่องด้วยปัญหาดังกล่าวไม่ใช่ปัญหา ส่วนตัวของแต่ละหมู่บ้าน แต่เป็นปัญหาเรื่องโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้คนจำนวนมากต้องเผชิญ กับปัญหาเหมือนกัน เมื่อญาติพี่น้องประสบปัญหาที่ต้องช่วยเหลือกันจากความสัมพันธ์ทางเครือ ญาติซึ่งเป็นรูปแบบอยู่ในชุมชนมาช้านาน ทำให้คนในชุมชนไปมาหาสู่และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนให้ความสำคัญกับเครือญาติมากโดยระบบเครือญาติที่มีความ ผูกพันและเชื่อมโยงมานาน ได้ส่งผลทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันภายในชุมชนตั้งเป็นชมรมอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าที่มีผลต่อการ ดำรงชีวิตของชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

4) กิจกรรมในการจัดการทรัพยากรป่า

บ้านแม่สาได้ทำโครงการปลูกป่าและเสริมสร้างพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมในเขตพื้นที่รับผิดชอบ ของหมู่บ้านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา ปัจจุบันในเขตพื้นที่ที่ได้อนุรักษ์ไว้เป็นเขตอนุรักษ์ต้น น้ำและพันธุ์สัตว์ป่า ได้บรรลุเป้าหมายเป็นอย่างดี เป็นสถานที่ในการศึกษาธรรมชาติของ ลูกหลานต่อไป กิจกรรมหลักๆในการดูแลรักษาป่าและทรัพยากรธรรมชาติ มีดังนี้

- กิจกรรมทางพิธีกรรม

การบูชาสักการะ ป่าดั่งแข็ง เป็นกิจกรรมที่ทำประจำทุกปีของเดือนมกราคม เพื่อเป็นการ ดูแลปกป้องรักษาหมู่บ้านและสืบสานเป็นประเพณีของชุมชน

- การปลูกป่า

ตั้งแต่เดือนสิงหาคมถึงเดือนตุลาคมของทุกปี จะมีการร่วมกันปลูกป่า เพื่อเสริมสร้างป่าเป็น ระยะๆ และร่วมมือกับทางราชการที่มีโครงการปลูกป่า โดยจะใช้กล้าไม้ของกรมป่าไม้และกล้าไม้ จากเรือนเพาะชำกล้าไม้ท้องถิ่นของหมู่บ้าน การปลูกป่าเป็นการปลูกเสริมป่าต้นน้ำ และปลูกป่า

พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมให้เป็นสมบูรณ์อย่างรวดเร็ว การปลูกป่าจะเป็นประจำทุกปีในช่วงฤดูฝน และในวันสำคัญของชาติเช่น วันแม่ 12 สิงหาคม วันพ่อ 5 ธันวาคม

- การทำแนวกันไฟและป้องกันไฟป่า

การทำแนวป้องกันไฟป่า ตามแนวเขตป่าของหมู่บ้าน จะทำเป็นประจำทุกปีในช่วง มกราคม-กุมภาพันธ์ แนวกันไฟจะมีขนาดกว้าง 8 เมตร ยาว 10 กิโลเมตร ใช้เวลาทำแนวกันไฟ ทั้งหมด 1-2 วัน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี จะมีการจัดชุดเฝ้าระวังไฟป่า จะแบ่งเป็น 8 ชุดชุดละ 14 คนต่อวัน (24 ชั่วโมง) หรือจนกว่าฝนจะตกตามฤดูกาลจะให้ คณะกรรมการไปตรวจว่าสมควรจะหยุดพักการเฝ้าระวังไฟป่าหรือไม่ตามความเหมาะสม เพื่อให้ พื้นที่ป่าที่ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างและอนุรักษ์ไว้ให้เป็นป่าดงพงไพรของทุกคนที่มีส่วนร่วมในการ สร้างป่าต้นน้ำและอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า

การอยู่เวรยามระวังไฟป่า เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ต้องทำและทุกคนต้องปฏิบัติต่อเนื่องเป็นเวลา 3 เดือน ถึง 4 เดือน ในช่วงฤดูแล้งตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเมษายน หรือพฤษภาคมถ้าหากฝนไม่ตก ตามฤดูกาล

- กิจกรรมการฟื้นฟูป่า

กิจกรรมการฟื้นฟูป่าของชุมชนนั้นเริ่มขึ้นโดยการชักชวน และเข้ามาสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนของหน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า FRORRU ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านในการทดสอบวิธีการพรรณไม้โครงสร้าง เพื่อฟื้นฟูป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน

แปลงปลูกป่าของหมู่บ้านเป็นส่วนหนึ่งของ โครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี บนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 8,000 ตาราง กิโลเมตร ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการฟื้นฟูป่า ชาวบ้านสามารถที่จะสร้างและดูแลป่าในพื้นที่อนุรักษ์ ได้ การฟื้นฟูป่าจึงเป็นหน้าที่ของทุกคนในชุมชน

- เพาะชำกล้าไม้เพื่อขยายผล

โรงเรือนเพาะชำกล้าไม้ เป็นการเตรียมกล้าไม้ในท้องถิ่น เพื่อนำไปปลูกเสริมป่าและฟื้นฟูป่าให้อุดมสมบูรณ์ การเตรียมกล้าไม้จะเป็นประจำตลอดปี ตามช่วงระยะของพันธุ์ไม้

ชาวบ้าน เพาะกล้าพรรณไม้โครงสร้างในเรือนเพาะชำของชุมชนและปลูกกล้าไม้ดังกล่าวทุกปี ชาวบ้านช่วยกันกำจัดวัชพืช ไล่ปูย ป้องกันไฟ และติดตามการเจริญเติบโตของต้นไม้ที่ปลูก

เรือนเพาะชำ และแปลงปลูกป่าของหมู่บ้านได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับทั้งนักเรียนและผู้เข้ารับการอบรมเชิงปฏิบัติการ รวมทั้งตัวแทนจากหลายหมู่บ้าน เพื่อศึกษาแนวทางในการฟื้นฟูป่าให้ประสบความสำเร็จและสามารถนำไปปรับใช้กับพื้นที่อื่นๆ

- การจัดการขยะ

การจัดการเรื่องขยะมูลฝอย ให้ทุกหลังคาเรือนเก็บรวบรวมขยะมูลฝอยเพื่อนำไปทิ้งบ่อขยะรวม มีการพัฒนาในแต่ละเขตเพื่อเก็บขยะเก็บกวาดสิ่งปฏิกูลต่างๆ ให้สะอาดเรียบร้อย

- การจัดการน้ำในการเกษตร

การจัดสรรน้ำด้วยความต้องการการน้ำมากขึ้นทำให้ต้องมีการจัดสรรน้ำให้ทุกคนได้ใช้อย่างพอเพียง โดยเฉพาะในช่วงเดือนมีนาคม ถึงเดือน เมษายน อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตทางการเกษตร กลับเป็นการสร้างแรงกดดันให้กับชาวบ้าน เพราะต้องพึ่งพิงกลไกตลาดของภาครัฐมากขึ้น แม้จะยกเลิกการผลิตแบบไร้เงื่อนไขไปแล้วก็ยังต้องเผชิญกับการถูกตราหน้าจากสังคมภายนอกกว่า เป็นผู้ทำลายทรัพยากรป่าต้นน้ำจากการขยายพื้นที่เพาะปลูก โดยมีความเชื่อพื้นฐานเดิมที่ว่า ชาวม้งเป็นผู้ผลิตฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอย จนเป็นสาเหตุของการขาดแคลนน้ำในพื้นที่ลุ่ม และทำให้ทรัพยากรดินและป่าเสื่อมโทรม ทั้งๆที่ในยุคนั้นมีการสัมปทานทำไม้ให้กับชาวต่างประเทศ

4.4 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าของชุมชน

ชาวม้งเป็นกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตผูกพันและพึ่งพาอาศัยป่า ไม่ว่าจะเป็นอาหารการกิน ไม้ฟืนสำหรับเป็นเชื้อเพลิง ไม้สำหรับสร้างบ้าน เป็นต้น ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากป่าเป็นส่วนใหญ่ ทั้งป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณ ทั้งนี้เพราะใกล้และสะดวกในการเลือกใช้ประโยชน์ ด้วยวิถีชีวิตของคนที่อยู่กับป่า ชาวม้งมีองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างหลากหลาย เช่นองค์ความรู้เรื่องสมุนไพร กล่าวคือพืชสมุนไพรที่พบในป่า เช่น จิวสาหลวง ใช้รักษากระดูกหักและเส้นเอ็นขาด จิกัว ยาเต้ ใช้รักษาโรคนิ้ว พลับพลึง ตือ ซา ใช้รักษาอาการฟกช้ำ เกล็ดขี้ดออก ต้นกล้วยอ่อนที่เพิ่งออก

จากดินใช้แก้กินเห็ดเป็นพิษ และอื่นๆ อีกทั้งสมุนไพรที่ได้จากสัตว์ป่า เช่นเลือดเลียงผา/ไซ ใช้แก้ป่วยไข้ในกรณีตกจากต้นไม้ กระทบะเม็น ใช้รักษาแก้ปวดท้อง แก้ตัวร้อน แก้ร้อนในแผลในปาก หมูป่า จะใช้ถั่งน้ำดี/จี เป็นยากระตุ้นให้รู้สึกไม่อ่อนล้า จมูกหมูป่าใช้แก้แพ้ หนูป่า ใช้ดื่มรวมกับผักสมุนไพรแก้ป่วย ปวดเอว/ปวดหลัง หัวเต่า จะใช้แก้พิษเวลากินเห็ดเป็นพิษ เขี้ยวเสือ จะใช้รักษาฝี โดยการเอาเขี้ยวเสือนั้นมาถูตรงที่เป็นฝีฝีกจะหาย เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวม้งนั้นยังได้มีการจำแนกบทบาทหน้าที่ที่ก็จะแตกต่างกันออกไป เช่นถ้าเป็นการหาสมุนไพร พืชผักจะเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง แต่ถ้าเป็นการล่าสัตว์ พิธีกรรม ไม่สร้างบ้าน เครื่องมืออุปกรณ์จะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนการเก็บฟืนและล้อมรั้วจะเป็นหน้าที่ของทั้ง 2 ฝ่าย เป็นต้น

สำหรับการล่าสัตว์ป่า นั้น ชาวม้งยังมีองค์ความรู้เครื่องมือ/อุปกรณ์และการล่าสัตว์ ซึ่งมีทั้งรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย โดยยังสามารถพบเห็นวิธีการล่าสัตว์ป่าหรือการวางกับดักตามองค์ความรู้ของชาวม้ง โดยที่ชาวม้งนั้นจะเลือกล่าสัตว์แต่ละชนิดในป่าที่แตกต่างกัน เช่น บริเวณป่าฮากู่เต้ (คำแปล: ป่าไร่เหล่า) มักจะล่าสัตว์ป่าจำพวกหมูป่า เม่น เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น จิ้ว เจีย (คำแปล: ดักด้วง) ใช้ดักหนู นก โดยการนำไปวางตามทางเดินของหนูและนก อุปกรณ์ คือ ไม้ไผ่ ไม้หางไหล จิ้ว เจีย (คำแปล: ดักกาว) ใช้นกโดยการลอกเปลือกต้นเขียมาดำ และเอาเฉพาะยางหลังจากนั้นก็ให้นำยางนั้นไปติดกับไม้ไผ่ที่เหลาไว้ ในการดักนกก็นำเขียที่ทำเสร็จทุกชั้นตอนแล้ว รวมทั้งติดกับไม้ไผ่เรียบร้อยไปวางไว้บนยอดไม้ โดยการมัดให้ติดกับต้นไม้เวลานกบินมาเกาะก็จะติดขานกและบินไปไม่ได้ อุปกรณ์คือ ไม้ยาง ไม้ไผ่ จิ้ว เตื่อ คี เป็นกับดักเพื่อใช้ดักนกโดยจะมีการนำแมลงมาล่อนกภายใน เตื่อ คี อุปกรณ์คือ ไม้ไผ่ จิ้ว ซี (คำแปล: ดักบ่วง) ใช้ในการดัก คือจะไปดักที่ทางเดินของไก่อป่า ถ้าไก่อป่าเดินมา ก็จะเกี่ยวขาไก่อ้ว อุปกรณ์คือ ไม้ไผ่ เส้นใยกล้วยง จิ้ว แยก คืออาจใช้ก้อนหินหรือไม้ก็ได้ในการดักหนู นก โดยวางลงบนพื้นและเอาไม้ที่เสียบแมลงมาคั่นให้อ้าขึ้น เพื่อให้สัตว์และแมลงและเข้ามากัดกินก็จะถูกก้อนหินหรือ ไม้ นั้นทับ การใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่างๆ เหล่านี้ เป็นเรื่องปกติสำหรับการดำรงชีวิตประจำวันของชาวม้ง

แต่อย่างไรก็ตามการเก็บหาของป่าหรือการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ไม่ได้มุ่งเพียงเพื่อการเก็บเกี่ยวให้ได้มากที่สุด หากแต่มีความเชื่อในเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขาที่อยู่ในป่า เป็นตัวกำกับหรือกฎจาริตที่ถือปฏิบัติกันอยู่ นั้นเป็นตัวบังคับ เป็นกุศโลบายและยุทธวิธีของชาวม้งในการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าที่เป็นไปในลักษณะทำลาย อันจะทำให้ไม่เกิดความยั่งยืน กฎจารีตของแต่ละชนเผ่ามีคำสอนหลายๆ ประการจากผู้อาวุโสถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นลูกหลานให้มีการถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบัน

เนื่องจากชาวม้งตั้งถิ่นฐานในป่าและมีอาชีพการเกษตรเป็นหลัก จึงได้รับประโยชน์จากพรรณไม้ พันธุ์พืช และสัตว์ป่าต่างๆ โดยสามารถจำแนกการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าได้ดังนี้

- 4.4.1 การใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภค
- 4.4.2 การใช้ประกอบพิธีกรรม
- 4.4.3 การใช้เป็นปัจจัยการผลิต

4.4.1 การใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภค

การใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภคจากการศึกษา โดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกจากปราชญ์ผู้รู้ ผู้ที่มีความชำนาญในการเก็บหาผลิตจากป่า พบว่าชาวบ้านได้มีการนำทรัพยากรจากป่ามาใช้ประโยชน์เป็นเวลานานมีผลิตผลจากป่าหลายชนิดที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการบริโภค ก่อสร้างบ้านเรือนรวมทั้งเป็นยารักษาโรค ซึ่งสามารถแบ่งประเภทการใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภคจากทรัพยากรป่าได้ดังนี้

- 1) ประเภทอาหาร
  - เห็ด
  - หน่อไม้
  - พืชผักป่า
  - ผลไม้ป่า
  - สัตว์ป่า
  - แมลงกินได้
- 2) ประเภทพืชหัตถกรรม
- 3) ประเภทยารักษาโรค

รายละเอียดของการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนบ้านแม่สา สรุปได้ดังนี้

1) ประเภทอาหาร

เห็ด

ในพื้นที่บ้านแม่สา ชาวบ้านมีการเก็บเห็ดมาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 11 ชนิด ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดเหียง เห็ดไข่ม้วน เห็ดหูหนู เห็ดจอมปลวก เห็ดฟาน เห็ดลม เห็ดห้า เห็ดนางฟ้า เห็ดนางนวล เห็ดขาง ซึ่งช่วงเวลาการเก็บหาผลผลิต ส่วนใหญ่เห็ดจะออกในช่วงฤดูฝนจนถึงปลายปี โดยเฉพาะช่วงเดือนมิถุนายน-สิงหาคม เป็นช่วงที่มีฝนตกชุก เพราะโดยปกติแล้วเห็ดจะขึ้นในพื้นที่ที่มีสภาพชื้นในพื้นที่บ้านแม่สาประกอบไปด้วยเห็ดหลายชนิดพันธุ์ที่ชาวบ้านนำมาบริโภคในครัวเรือน เห็ดที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์กันมาก ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดขาง เห็ดฟาน เห็ดไข่ม้วน และเห็ดเหียง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเก็บหาเห็ดเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ช่วงเวลาที่เห็ดออก และปริมาณเห็ดที่ออกในแต่ละช่วง โดยปกติแล้วเห็ดแต่ละชนิดมักจะออกซ้ำพื้นที่เดิมๆ และเห็ดบางชนิดจะมีระบบนิเวศที่เฉพาะเจาะจง เช่นเห็ดโคน ซึ่งจะขึ้นอยู่บริเวณที่เป็นรังปลวก เห็ดลมมักจะขึ้นตามตอหรือขอนไม้ที่มีความชื้น ชาวบ้านที่ชำนาญในการเก็บหาเห็ดมักจะรู้แหล่งและช่วงเวลาที่เห็ดออก ทำให้ได้เปรียบชาวบ้านคนอื่นๆ ที่เข้าไปเก็บหา ซึ่งจะขออธิบายรายละเอียดของเห็ดบางชนิดดังนี้

- เห็ดโคน หรือ เห็ดปลวก (*Termitomyces sp.*)

เห็ดโคนเป็นเห็ดที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่บ้านแม่สา และมีราคาสูงชาวบ้านนิยมเข้าไปเก็บเห็ดชนิดนี้กันมาก เห็ดโคนจะขึ้นอยู่ตามรังปลวกจึงเรียกกันอีกชื่อว่า “เห็ดปลวก” หมวกเห็ดมีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 2-20 เซนติเมตร ผิวด้านบนเรียบมีรอยย่นเล็กน้อย มีสีน้ำตาลปนดำ ยอดหมวกมีลักษณะแหลมคล้ายหมวกจีน เนื้อเยื่อใต้ผิวหมวกมีสีขาว โคนก้านดอกเหนือระดับผิวดิน โป่งออกเป็นกระเปาะใหญ่ เนื้อเยื่อภายในก้านดอกมีสีขาวละเอียดแน่น โคนก้านดอกใต้ระดับผิวดิน โป่งออกเป็นกระเปาะใหญ่ เนื้อเยื่อภายในก้านดอกมีสีขาวละเอียดแน่น โคนก้านดอกใต้ระดับผิวดินยาวเรียบเป็นสีน้ำตาลอื่นปนเทา หยั่งลึกลงไปจนถึงรังปลวกใต้ดิน สามารถเก็บหาโดยใช้เสียมขุด ใช้ประกอบอาหารได้หลายชนิด รสชาติดี (อนงค์ จันทร์ศรีกุล, 2539)

- เห็ดซาง (*Clitocybe infundibuliformis* (Schaeff.) Quel.)

เห็ดซางเป็นเห็ดที่รับประทานได้ชนิดหนึ่งและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป มีรสชาติหวานมัน เหนียวแต่นุ่ม สามารถนำมาประกอบอาหารได้หลายประเภท เช่น ผัดน้ำมันหอยต้มยำ (คล้ายต้มยำไก่เมือง) แกลงใส่ยอดผักทอง เป็นต้น พบขึ้นบนดินค่อนข้างชื้น บริเวณป่าที่มีดินไผ่ขึ้นหนาแน่น และมีการทับถมกันของเศษใบไม้โดยเฉพาะใบไผ่ พบมากช่วงต้นฤดูฝน ลักษณะดอกเห็ดชอบขึ้นเป็นดอกเดี่ยว ซึ่งอยู่กันเป็นกลุ่มและมีโคนก้านดอกติดกัน มองดูเหมือนช่อดอกไม้

ดอกเห็ดเมื่อเจริญเติบโตเต็มที่มีลักษณะเป็นรูปกรวยปากแตร ซึ่งมีหมวกเห็ดเว้ามุมกลิ้งลงไป หมวกเห็ดมีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 5-12 เซนติเมตร ผิวหมวกเห็ดด้านบนเป็นสีขาว และมีสีน้ำตาลอ่อนตรงกลางหมวก ขอบหมวกหักเป็นคลื่น และมักจักขาดเป็นทางยาวกระรุ่งกระริ่งโดยรอบ ด้านล่างมีครีบหมวกสีขาว ซึ่งยาวเรียวยาวไปเชื่อมติดกับลำต้นและมีลักษณะจักขาดกระรุ่งกระริ่งเหมือนกัน ก้านดอกเห็นค่อนข้างเหนียวยาวประมาณ 5-7 เซนติเมตร ใหญ่ประมาณ 0.5-1 เซนติเมตร มีรูปร่างเป็นทรงกระบอก ตอนบนมีสีขาวนวล ตอนโคนมีสีน้ำตาล ผิวก้านดอกเรียบ เนื้อเห็ดภายในมีสีขาว (อนงค์ จันทศรีกุล, อ้างแล้ว)

- เห็ดฟาน (*Lactarius* sp.)

เห็ดฟานเป็นเห็ดที่รับประทานได้ชนิดหนึ่ง ที่เรียกกันทางภาคเหนือ คำว่า ฟานหมายถึง อีเก้ง สมัยก่อนอาจจะเป็นอาหารอีเก้งหรืออย่างไร ไม่ปรากฏ แต่เป็นเห็ดที่ชอบขึ้นตามพื้นดินในป่าเชิงดอย เห็ดชนิดนี้มีมากในฤดูฝนตกติดต่อกันหลายวัน เห็ดชนิดนี้มีรสพิเศษเป็นที่ยอมรับเฉพาะคนบางคนเท่านั้น จึงไม่แพร่หลายเหมือนเห็ดอื่นๆ การรับประทานเห็ดฟานใช้วิธีต้มหรือแกงกับเนื้อสัตว์ หรือนึ่งจิ้มน้ำพริก (อนงค์ จันทศรีกุล, อ้างแล้ว)

- เห็ดไข่ห่าน (*Amanita* sp.)

เห็ดไข่ห่านจะพบบนดินชื้นบริเวณป่าเต็งรัง และป่าดิบชื้นที่มีเศษใบไม้ทับถม พบมากในช่วงต้นฤดูฝน จะขึ้นเป็นดอกเดี่ยวบางครั้งพบขึ้นเป็นกลุ่ม 3-5 ดอก ดอกเห็ดเมื่ออ่อนมีลักษณะเป็นก้อนกลมหรือรูปไข่สีขาวนวล เมื่อดอกเห็ดเจริญจะดันผิวด้านบนให้แตกออก หมวกเห็ดและก้านดอกเจริญขึ้นไปในอากาศ ผิวหมวกเห็ดด้านบนเป็นมันเงาสีเหลืองส้ม และมีเมือกเหนียว ดอกเห็นแก่จะบานออกคล้ายร่ม ขอบหมวกเห็ดจะปริแยกออก ได้หมวกเป็นครีบสีขาวนวลเรียงชิดติดกันแต่ไม่ค่อยแน่นเท่าใดนัก เส้นผ่านศูนย์กลางของหมวกประมาณ 8-15 เซนติเมตร ก้านอยู่ตรง

กลางหมวกเห็ด มีสีเหลือง ส้มอ่อนกว่าสีของหมวก ก้านยาวประมาณ 10-15 เซนติเมตร ผิวเรียบ กลวง มีวงแหวนอยู่ติดกับรอยต่อระหว่างก้านกับหมวกเห็ด โคนของดอกเห็ดมีถ้วยหุ้ม เห็ดชนิดนี้ เมื่อทำให้สุกแล้วสามารถรับประทานได้ รสชาติหวานอร่อย คนทั่วไปนิยมรับประทานสามารถ นำมาประกอบอาหารได้หลายชนิด อาหารที่ทำจากเห็ดชนิดนี้จะเป็นเมือกเหนียว (อนงค์ จันทร์ศรี กุล, อ้างแล้ว)

- เห็ดลมหรือเห็ดกระด้าง

เห็ดลมหรือเห็ดกระด้าง เป็นเห็ดชนิดหนึ่งที่รับประทานได้ เห็ดลมมีจำหน่ายมาก ปลายฤดูฝนและฤดูหนาว ซึ่งจะขึ้นมากบริเวณขอนไม้ หรือกิ่งไม้ผุในป่าเต็งรัง เห็ดลมจัดว่าเป็นเห็ด เนื้อแห้งและเหนียวคล้ายหนัง เห็ดชนิดนี้นิยมรับประทานขณะดอกเห็ดยังอ่อนรสชาติดีหวานมัน สามารถนำมาประกอบอาหาร ได้หลายชนิด เช่น ผัดน้ำมันหอย แกงแค ต้มยำเมือง (คล้ายต้มยำไก่ เมือง)

ลักษณะของดอกเห็ดเป็นดอกเดี่ยวมีโคนก้านเล็กปลายบานออกคล้ายรูปกรวย ตรงกลาง ดอกเห็ดบวมลึกลงเป็นรูปกรวย ผิวด้านบนของดอกเห็ดมีสีขาวนวลและมีขนละเอียดสีน้ำตาลซึ่งเอา มือลูบจะรู้สึกเหมือนจับขนกำมะหยี่ ด้านล่างมีครีบหมวกซึ่งเรียงเป็นรัศมีรอบก้านดอกและยาว ขนานกับก้านดอกลงไปเกือบถึงโคนก้านดอกแล้วเชื่อมติดกับโคนก้านดอก ดอกเห็ดด้านล่างมีซี่ หมวกสีน้ำตาลเข้มกว่าด้านบนและเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลเข้มปนแดงเมื่อเป็นเห็ดแก่ ขอบหมวกเห็ด บางกว่าส่วนกลางเพราะครีบหมวกค่อยๆ เรียวเล็กเชื่อมติดกับขอบหมวก ครีบหมวกแคบบางและ ไม่ลึกลึกเหมือนเห็ดอื่นๆ ทั่วไป ขอบหมวกจะโค้งลงเล็กน้อย หมวกเห็ดมีความกว้างประมาณ 5-10 เซนติเมตร (อนงค์ จันทร์ศรีกุล, อ้างแล้ว) ซึ่งข้อมูลทั้งหมดสามารถสรุปได้ดังตาราง 2 ดังนี้

ตาราง 2 ชนิดของการเก็บหาผลผลิตจากป่า (ประเภทเห็ด)/ช่วงเวลาการเก็บหาผลผลิต/และลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ช่วงเวลา ชนิดเห็ด	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
เห็ดโคน						←→							บริโภค/ จำหน่าย
เห็ดเหลือง						←→							บริโภค
เห็ดไข่มุก						←→							บริโภค
เห็ดหูหนู						←→				→			บริโภค
เห็ดจอมปลวก						←→				→			บริโภค
เห็ดฟาน							←→						บริโภค
เห็ดลม								←→				→	บริโภค/ จำหน่าย
เห็ดห้ำ						←→							บริโภค
เห็ดนางฟ้า						←→				→			บริโภค
เห็ดนางนวล						←→				→			บริโภค
เห็ดซาง						←→				→			

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกับชุมชน วันที่ 15 ตุลาคม 2553

หน่อไม้

ในพื้นที่บ้านแม่สา พื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ประกอบไปด้วยไม้ไผ่หลายชนิด กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งถือเป็นแหล่งผลิตหน่อไม้ ที่เป็นอาหารให้กับชาวบ้านซึ่งชาวบ้านมีการเก็บหาหน่อไม้มาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 9 ชนิด หน่อไม้บง หน่อไม้ซาง หน่อไม้ไร่ หน่อไม้หวาน หน่อไม้เหียะ หน่อไม้ซางคำ หน่อไม้ข้าวหลาม หน่อไม้แคน หน่อไม้เลื้อย (ลักษณะคล้ายเถาวัลย์) หน่อไม้ปกติจะเริ่มออกในช่วงฤดูฝนจนถึงฤดูหนาว โดยจะมีมากในช่วงเดือน มิถุนายน-กันยายน ซึ่งช่วงเวลาการเก็บหาหน่อไม้แต่ละชนิด สำหรับการบริโภคของชาวบ้าน จะนิยมนำมาบริโภค ได้แก่ หน่อไม้ไร่ หน่อไม้บง และหน่อไม้ซาง ที่นิยมนำมาจำหน่ายมากที่สุด คือ หน่อไม้ไร่ ซึ่งมีรสชาติอร่อยมากกว่าหน่อไม้พันธุ์อื่นๆ ราคาหน่อไม้จะขึ้นกับช่วงเวลาที่ย่อ โดยช่วงต้นฤดูกาลราคาจะสูง และราคาจะลดลงมาเรื่อยๆ จนถึงช่วงท้ายฤดูกาล ซึ่งจะอธิบาย รายละเอียดของหน่อไม้บางชนิด ดังนี้

- หน่อไม้บง

ไม้บงเป็น ไม้ที่ขึ้นปะปนกับพันธุ์ไม้ชนิดอื่นในป่าเบญจพรรณ มักจะขึ้นตามริมห้วย หรือ บริเวณที่มีความชื้นค่อนข้างสูง และดินมีความอุดมสมบูรณ์ จัดว่าเป็นไม้ขนาดกลางสำหรับต้นไผ่ จะสูงไม่เกิน 15 เมตร ลำมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 5-8 เซนติเมตร ขึ้นเป็นกอแน่นผิวของลำเรียบ จะเห็นเป็นลักษณะคล้ายขนสีขาวนวลหรือสีเทา บางครั้งก็จะมีลักษณะคล้ายแป้งติดอยู่ที่ลำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณ โคนของลำจึงทำให้สีของลำมีสีเขียวเข้มอมเทา (สุทธิสัน เดชวิสิทธิ์, 2537) สำหรับหน่อจะมีขนาดปานกลางและอยู่ใต้ดิน โดยหน่อจะออกในช่วงฤดูฝน ระหว่างเดือน พฤษภาคมถึงเดือนกันยายน ซึ่งชาวบ้านจะออกไปเก็บหารับประทานและนำไปจำหน่ายเพื่อเพิ่ม รายได้ให้กับครัวเรือน นอกจากเก็บหน่อ ไม้แล้ว ชาวบ้านก็ยังตัดลำไผ่บงมาใช้ประโยชน์ด้านการ ก่อสร้างและทำเครื่องจักสานอีกด้วย

- หน่อไม้ซาง

ไม้ซางจัดว่ามีลักษณะการกระจายพันธุ์ที่กว้าง จะพบมากในป่าเบญจพรรณ เป็นไม้ที่มีลำ ขนาดปานกลางถึงใหญ่ขึ้น ขนาดลำมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 3-9 เซนติเมตร มีความสูง 6-18 เมตรขึ้นเป็น กอ แต่จะไม่แน่น ในท้องที่สมบูรณ์ ดินดีน้ำดี ไม้ซางจะมีลำใหญ่สูง ใบก็ยาวใหญ่ด้วย (สุทธิสัน เดชวิสิทธิ์, อ้างแล้ว) ปกติแล้วชาวบ้านได้ผลผลิตจากไม้ซางหลายอย่าง เช่น ลำไผ่ หน่อไม้ และ

หนอนไม้ไผ่ เป็นต้น สำหรับลำไผ่จะสามารถนำไปใช้ในงานก่อสร้างและจักสานได้ ในหลายพื้นที่
นั้นชาวบ้านจะตัดลำไผ่ขาย ส่วนการตัดหนอนมารับประทาน ชาวบ้านนิยมตัดหนอนได้ดิน เพราะมีรส
หวาน ส่วนหนอนที่โผล่พ้นดินแล้วนำไปต้มก็ยังมีรสขมและเป็นสีออกแดงโดยหนอนจะออกในช่วง
ฤดูฝน ระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม

- หน่อไผ่ไร่

ไผ่ไร่จัดเป็นไผ่ที่ขึ้นในป่าธรรมชาติทั่วไป มีการกระจายอย่างกว้างขวาง จะพบมากในป่า
เบญจพรรณ ไผ่ไร่จัดว่าเป็นไผ่ที่มีลำไผ่ขนาดเล็ก เป็นพุ่มเตี้ย ลำมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 1.5-3.0
เซนติเมตร มีความสูงไม่เกิน 10 เมตร ลำมีสีเขียวแกมเทา ผิวลำสาก และมีขนปกคลุมทั่วลำต้น ไม่มี
หนาม ปล้องยาวประมาณ 40 เซนติเมตร ปลายของลำเมื่อเจริญเต็มที่จะโค้งลงสู่พื้นดิน ใบมีขนาด
เล็ก ปลายเรียวแหลม (สุทัศน์ เดชวิสิทธิ์, อ้างแล้ว) หน่อไผ่ไร่จะออกในช่วงฤดูฝน ระหว่างเดือน
กรกฎาคมถึงเดือนพฤศจิกายน หน่อจะมีขนาดเล็ก เมื่อนำมาต้มแล้วจะมีรสชาติที่หวานอร่อย ชาวบ้าน
นิยมนำมารับประทานกันมาก มักนำมาต้มจิ้มน้ำพริกและทำแกง หากชาวบ้านเก็บมาได้เป็นปริมาณ
มากก็จะนำไปจำหน่าย หรือนำไปดองเก็บไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนได้นานขึ้น นอกจากนั้นแล้ว
ชาวบ้านก็มีการนำลำไผ่มาใช้ประโยชน์กันด้วย เช่น นำมาทำรั้ว ทำร้านพิชผัก เครื่องมือทำ
การเกษตร ใช้ประกอบการก่อสร้าง เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปได้ดังตาราง 3 ดังนี้

ตาราง 3 ชนิดของการเก็บหาผลผลิตจากป่า (ประเภทหน่อไม้) /ช่วงเวลาการเก็บหาผลผลิต/และ
ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ช่วงเวลา	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
ชนิดหน่อไม้													
-หน่อไผ่บง					←	→							บริโภค
-หน่อไผ่ชาง					←	→							บริโภค
-หน่อไผ่ไร่							←	→					บริโภค/ จำหน่าย

ช่วงเวลา ชนิดหน่อไม้	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ษ.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการ นำไปใช้ ประโยชน์
-หน่อไม้ หวาน							←→						บริโภค
-หน่อไม้ เหี้ยะ							←→						ทำพำบ้าน
-หน่อไม้ ซางคำ							←→						บริโภค
-หน่อไม้ ข้าวหลาม							←→						ทำกระบอก ข้าวหลาม
-หน่อไม้ แคน							←→						บริโภค
-หน่อไม้ แคน								←→					บริโภค
-หน่อไม้ เลื้อย (คล้าย เถาวัลย์)							←→						บริโภค

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกับชุมชน วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2553

ตาราง 4 ชนิดของการเก็บหาผลผลิตจากป่า (ประเภทพืชผักป่า)/ช่วงเวลาการเก็บหาผลผลิต/และลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ช่วงเวลา ชนิดพืชผักป่า	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
-บุก			←→										บริโภค (หัว/หน่อ)
-ดอกก้าน			←→										บริโภค(ทั้งต้น)
-เพกา							←→						เปลือกเป็นยาถ่ายพยาธิให้ม้า
-ดอกแค				←→									บริโภค ดอก
-ไม้ขม		→										←	บริโภคผล
-ขงโค								←→					บริโภค ดอก
-ดอกตั้งยอด								←→					บริโภค ดอก
มะกอกป่า	←												บริโภคผล/ยอด
-หยา	←												บริโภคปลี
กล้วยป่า													
-เปลือกไม้แดง	←												บริโภค

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2533

ผลไม้ป่า

ผลผลิตจากป่าประเภทผลไม้ป่าในพื้นที่บ้านแม่สาที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์มีทั้งหมด 23 ชนิด ได้แก่ มะม่วงป่า มะกอกป่า มะคละ มะไฟ ลำไยป่า มะแฟน มะขามป้อม ตรีศูกลมะเตือ มะก้อ มะท่า คอแลนเถาว์ ผลไม้ไฟ ผลไทร นมนาง ละมุดป่า ซ้อ เลียน สะบ้า หมอนหิน จำปี/จำปา ลูกหว้า ผลรักและผลเต็มซึ่งมีช่วงเวลาการให้ผลผลิตที่แตกต่างกันหมุนเวียนตลอดทั้งปี ผลไม้ป่าในบ้านแม่สา นั้น ส่วนใหญ่จะเก็บมาบริโภคในครัวเรือน มีเพียงบางชนิดที่เก็บมาจำหน่าย ได้แก่ มะไฟ และมะก้อ นับได้ว่าบทบาทและความสำคัญของผลไม้ป่าในพื้นที่บ้านแม่สา นี้มีไม่มากเมื่อเทียบกับผลผลิตจากป่าชนิดอื่น

- มะไฟ (*Baccaurea sapida* Muell. Arg.)

พบมากในป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณทั่วไป เป็นไม้ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นสูงประมาณ 10-15 เมตร เปลือกสีน้ำตาลอ่อนปนเทา เรียบหรือแตกเป็นร่องตามยาวของลำต้นผลมีลักษณะกลม ขนาดเล็ก ๆ ประมาณ 2-2.5 เซนติเมตร ซึ่งผลจะออกประมาณช่วงเดือนสิงหาคมถึงกันยายน ผลสุกสามารถรับประทานได้สดๆ มีรสเปรี้ยวหวาน (คณะอนุกรรมการประสานงานวิจัยและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้และไม้โตเร็วเอนกประสงค์, 2540)

- มะก้อ (*Castanopsis* sp.)

พบกระจายทั่วไปในป่าดิบเขาของประเทศไทยตั้งแต่ระดับความสูง 1000-1600 เมตร และพบบ้างในป่าผลัดใบผสมและป่าเต็งรัง เป็นไม้ยืนต้นไม่ผลัดใบ ขนาดกลางถึงใหญ่มีความสูง 10-36 เมตร ขนาดความโตวัดเส้นผ่าศูนย์กลาง 25-90 เซนติเมตร ผลจะมีหนาม ภายในมีเมล็ดรูปไข่-รูปกรวย มีปลายแหลม เมล็ดสามารถรับประทานได้ แต่ต้องนำมาต้มหรือทำให้สุกก่อน (คณะอนุกรรมการประสานงานวิจัยและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้และไม้โตเร็วเอนกประสงค์, อ่างแล้ว) ซึ่งสามารถสรุปได้ดังตาราง 5 ดังนี้

ตาราง 5 ชนิดของการเก็บหาผลผลิตจากป่า (ประเภทผลไม้ป่า)/ช่วงเวลาการเก็บหาผลผลิต/และ
ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ช่วงเวลา	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์	
ชนิดผลไม้ป่า														
มะม่วงป่า				←————→									บริโภค	
มะกอกป่า										←————→			บริโภค	
มะเดื่อ								←————→					ใช้แทนสารส้ม	
มะไฟ						←————→							บริโภค	
ลำไยป่า								←————→					บริโภค	
มะแฟน								←————→					บริโภค	
มะขาม										←————→			บริโภค	
ป้อม														
ตระกูล	←————→												บริโภค	
มะเดื่อ														
มะกอก										←————→			บริโภค	
มะท่า						←————→							บริโภค	
คอแลน	←————→												บริโภค	
เถาว์													ยอด, ใบ	
ผลไม้ไผ่	←————→			ออกผลครั้งเดียวตลอดอายุใบ									นก/ไก่ป่า	
ผลไทร		←————→		ภายใน 1 ปีจะติดผลอยู่ 3 ครั้ง (ติดผลที่ยอด)										นกบริโภค
ละมุดป่า	←————→												สัตว์ใหญ่บริโภค	

ช่วงเวลา ชนิดผลไม้ป่า	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการ นำไปใช้ ประโยชน์
ซ้อ					↔								สัตว์ ใหญ่ บริโภค
เลียน				→							←		เป็นยา ถ่าย พยาธิ
สะบ้า				→							←		กระรอก บริโภค
หมอนหิน	←			→									สัตว์เล็ก บริโภค
จำปี/จำปา								↔					สัตว์เล็ก บริโภค
ลูกหว้า			↔	→									สัตว์เล็ก บริโภค
ผลรัก				↔	→								สัตว์ ใหญ่ บริโภค
ผลเตม				→							←		สัตว์ ใหญ่ บริโภค

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกับชุมชน วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2553

สัตว์ป่า

สำหรับสัตว์ป่าในพื้นที่บริเวณคอยแม่สำนั้นยังมีจำนวนมากใช้ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2490-2510 เช่น ลิง ค่าง ชะนี เก้ง หมูป่า ไก่ป่า หมี และเสือเป็นต้น โดยเฉพาะเสือมักจะกัดกินม้าและวัวของชาวม้งเป็นประจำ ดังที่ชะหะหี่ แซ่เต่า เล่าว่าครั้งหนึ่งเมื่อตอนที่ตนยังเป็นเด็กหนุ่ม หลังจาก

ที่ตัวเองดื้อนมัดตัวผู้มาเข้าคอกที่บ้านแล้ว แต่กลับไม่เห็นลูกม้าที่เมื่อครู่ยังเห็นอยู่ เมื่อแจ้งให้พวกผู้ใหญ่ต่างจึงเอาปืนตามไปล้อมยิงจนได้ ซึ่งทำให้ตนเองกลัวเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับที่นายจิ้งกัวะแห่งหาง เล่าว่าหลังจากที่ชาวม้งได้ซื้อปืนสงครามของทหารญี่ปุ่นที่ลอยทัพในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองผ่านมาในเมืองเชียงใหม่ ประมาณปี พ.ศ. 2590 ชาวม้งสามารถตั้งกับดักด้วยปืนและยิงสัตว์ป่าดุร้ายอย่างเสือหรือหมีได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งในพื้นที่ป่าบริเวณคอกป่าคาที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากชุมชนแม่สาในขณะนั้นก็มีสัตว์ป่าต่างๆ อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ชาวม้งจึงได้แต่ประกอบพิธีอธิษฐานเพื่อบวงสรวงให้เจ้าที่ช่วยคุ้มครองสัตว์เลี้ยงและอย่าให้เสือกัดกิน แล้วชาวบ้านจะนำหมูมาเช่นไหว้ให้แทนเมื่อถึงวันขึ้นปีใหม่

ชาวม้งเป็นกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตผูกพันและพึ่งพาอาศัยป่า ไม่ว่าจะเป็นอาหารการกิน ไม้ฟืนสำหรับเป็นเชื้อเพลิง ไม้สำหรับสร้างบ้าน เป็นต้น ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากป่าเป็นส่วนใหญ่ ทั้งป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณ ทั้งนี้เพราะใกล้และสะดวกในการเลือกใช้ประโยชน์ ด้วยวิถีชีวิตของคนที่อยู่กับป่า ชาวม้งมีองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างหลากหลาย เช่นองค์ความรู้เรื่องสมุนไพร กล่าวคือพืชสมุนไพรที่พบในป่า เช่น จั้วหาญงู ใช้รักษากระดูกหักและเส้นเอ็นขาด จิกัวย่านเต้ ใช้รักษาโรคนิ่ว พลับพลึง ตือ ซา ใช้รักษาอาการฟกช้ำ เคล็ดขัดยอก ต้นกล้วยอ่อนที่เพิ่งออกจากดินใช้แก้กินเห็ดเป็นพิษ และอื่นๆ อีกทั้งสมุนไพรที่ได้จากสัตว์ป่า เช่นเลือดเลียงผา/ไซ ใช้แก้ปวดช้ำในกรณีตกจากต้นไม้ กระจ๊ะเม่น ใช้รักษาแก้ปวดท้อง แก้ตัวร้อน แก้ร้อนในแผลในปาก หมูป่า จะใช้ถุงน้ำดี/จี้ เป็นยากระตุ้นให้รู้สึกไม่อ่อนล้า จมูกหมูป่าใช้แก้แพ้ หนูป่า ใช้ต้มรวมกับผักสมุนไพรแก้ปวด ปวดเอว/ปวดหลัง หัวเต่า จะใช้แก้พิษเวลากินเห็ดเป็นพิษ เขี้ยวเสือ จะใช้รักษาฝี โดยการเอาเขี้ยวเสือนั้นมาถูตรงที่เป็นฝีฝีก็จะหาย เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวม้งนั้นยังได้มีการจำแนกบทบาทหน้าที่ที่ก็จะแตกต่างกันออกไป เช่นถ้าเป็นการหาสมุนไพร พืชผักจะเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง แต่ถ้าเป็นการล่าสัตว์ พิธีกรรม ไม้สร้างบ้าน เครื่องมืออุปกรณ์จะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนการเก็บฟืนและล้อมรั้วจะเป็นหน้าที่ของทั้ง 2 ฝ่าย เป็นต้น

นอกจากนั้น ชาวม้งยังมีองค์ความรู้เครื่องมือ/อุปกรณ์และการล่าสัตว์ ซึ่งมีทั้งรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย โดยยังสามารถพบเห็นวิธีการล่าสัตว์ป่าหรือการวางกับดักตามองค์ความรู้ของชาวม้ง โดยที่ชาวม้งนั้นจะเลือกล่าสัตว์แต่ละชนิดในป่าที่แตกต่างกัน เช่น บริเวณป่าฮาฎีเต้ (คำ

แปล: ป่าไร่เหล่า) มักจะล่าสัตว์ป่าจำพวกหมูป่า เม่น เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น จั่ว เจีย (Cuab ntxiab - คำแปล: ตักค้วง) ใช้ดักหนู นก โดยการนำไปวางตามทางเดินของหนูและนก อุปกรณ์ คือ ไม้ไผ่ ไม้หางไหล จั่ว เจีย (Cuab zia - คำแปล: ตักกว) ใช้นกโดยการล่อเปลือกต้นเหี้ยมาตำ และเอาเฉพาะยาง หลังจากนั้นก็จะนำยางนั้นไปติดกับไม้ไผ่ที่เหลาไว้ ในการดักนกก็นำเหี้ยที่ทำเสร็จทุกขั้นตอนแล้ว รวมทั้งติดกับไม้ไผ่เรียบร้อยไปวางไว้บนยอดไม้ โดยการมัดให้ติดกับต้นไม้เวลานกบินมาเกาะก็จะติดขานกและบินไปไม่ได้ อุปกรณ์คือ ไม้ยาง ไม้ไผ่ จั่ว เตอ คี (Cuab tawb Khwb) เป็นกับดักเพื่อใช้ดักนกโดยจะมีการนำแมลงมาล่อนกภายใน เตอ คี อุปกรณ์คือ ไม้ไผ่ จั่ว ซี (Cuab rsi - คำแปล: ตักบ่วง) ใช้ในการดัก คือจะไปดักที่ทางเดินของไก่ป่า ถ้าไก่ป่าเดินมาก็จะเกี่ยวขาไก่ไว้ อุปกรณ์คือ ไม้ไผ่ เส้นใยกล้วยง จั่ว แยก (Cuab tsi) คืออาจใช้ก้อนหินหรือไม้ก็ได้ในการดักหนู นก โดยวางลงบนพื้นและเอาไม้ที่เสียบแมลงมาคั่นให้อ้าขึ้น เพื่อให้สัตว์และแมลงและเข้ามากัดกินก็จะถูกก้อนหินหรือไม้นั้นทับ การใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่างๆ เหล่านี้ เป็นเรื่องปกติสำหรับการดำรงชีวิตประจำวันของชาวม้ง

แต่อย่างไรก็ตามการเก็บหาของป่าหรือการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ไม่ได้มุ่งเพียงเพื่อการเก็บเกี่ยวให้ได้มากที่สุด หากแต่มีความเชื่อในเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขาที่อยู่ในป่า เป็นตัวกำกับหรือกฎจารีตที่ถือปฏิบัติกันอยู่นั้นเป็นตัวบังคับ เป็นกุศโลบายและยุทธวิธีของชาวม้งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ให้มีการใช้ประโยชน์จากป่าที่เป็นไปในลักษณะทำลาย อันจะทำให้ไม่เกิดความยั่งยืน กฎจารีตของแต่ละชนเผ่ามีคำสอนหลายๆ ประการจากผู้อาวุโสถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นลูกหลานให้มีการถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบัน

ข้อห้าม/ข้อพึงปฏิบัติเกี่ยวกับการล่าสัตว์ป่า

1. หากเจอสัตว์ที่แปลกๆ ไม่เคยเห็นไม่ให้ฆ่า เชื่อว่าอาจเป็นวิญญาณพ่อ แม่ หรือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วกลับมาหาเรา
2. หากพบเจองูที่ใหญ่ไม่ให้ฆ่า เพราะเชื่อว่าเป็นเจ้าที่ที่มีอำนาจ ถ้าฆ่าแล้วจะทำให้ชุมชนหรือตัวเองเดือดร้อนได้
3. เมื่อยิงสัตว์แล้วเห็นกระดูกของสัตว์ตัวนั้นตก แต่สัตว์ก็หนีไปได้ ถือว่าเป็นางไม่ดี ไม่ควรเที่ยวล่าสัตว์ต่อไปอีก
4. ขณะที่ยังมีหมา สัตว์ส่งเสียงร้อง ไม่ควรฆ่า เพราะสัตว์ได้ร้องขอชีวิตแล้ว

5. สัตว์ป่าเช่น เก้ง กวาง หรือสัตว์ป่าเข้ามาในชุมชนถือว่าเป็นกลางไม่ตี ไม่ให้มาสัตว์ตัวนั้น เพราะมีความเชื่อว่าสัตว์ป่าต้องอยู่ในป่า หากเข้ามาในชุมชนแล้วชุมชนจะนำความเดือดร้อนมาให้ชุมชน กรณีนี้ชาวม้งทุกหมู่บ้านรวมทั้ง 2 หมู่บ้านที่ศึกษาด้วยจะมีความเชื่อแบบเดียวกันนี้

6. ห้ามนำเนื้อสัตว์บดต้มรวมกันเนื้อสัตว์น้ำ ซึ่งมีสุภายิตมั้งกล่าวไว้ดังนี้ เนื้อโคตรึงควัว จิพูซัวโคตรึงเวด คำแปล: กินเนื้อบนบกไม่ให้กินปนกับเนื้อในน้ำ เป็นการสอนไม่ให้มีการล่าสัตว์มา กินจนเกินความจำเป็น ห้ามไม่ให้นำเนื้อกวางมาต้มผสมกับเห็ด

7. สัตว์ห้ามฆ่า เช่น นกแสก (Liv nyug) เพราะเชื่อว่าเป็นนกผี ถ้าใครฆ่าก็จะได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิต ส่วนนกยูง (Yaj yuam) เพราะเชื่อว่าภูน้ำดีที่อยู่ในตัวนกยูงเป็นพิษ ถ้าทำแตกหรือกินได้ก็จะทำให้เสียชีวิต และนอกจากนั้นแล้วถ้านำมาบริโภคร่วมกับเพื่อนฝูงก็จะพลัดพรากจากกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังตาราง 6 ดังนี้

ตาราง 6 แสดงชนิดของสัตว์ป่าที่พบและลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ชนิดของสัตว์ป่า	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
งู	คิงใช้เป็นยาเจริญอาหาร
เต่า	ส่วนหัวของเต่าสามารถนำมาแก้มือเมื่อบริโภคนกที่มิพิษเข้าไป
ตุ๋น	ส่วนของพื้นหน้า ใช้เป็นเครื่องมือกดเอาหนามออก (เมื่อโดนหนามตำ)
นึ่ง	นำมาตุ๋นเป็นยาบำรุง
เสื่อ	หนัง/เล็บ/เขี้ยว เป็นความเชื่อของชาวม้งผู้ใดที่มีไว้ครอบครองจะช่วยปกป้องคุ้มครองตัวเอง เช่น หนังนำมาห่อใส่ถุงผ้าแขวนห้อยคอให้เด็กเล็ก จะช่วยปกป้องคุ้มครองตัวเด็กจากอันตรายทั้งปวง
ฟังกอน	นำมาตุ๋นเป็นยาบำรุง (ใส่ผสมกับเขากวาง)
ค้ำคาว	นำมาตุ๋นเป็นยาบำรุง ตามความเชื่อที่ว่าถ้าผู้ใดบริโภคนกค้ำคาวตุ๋นจะมีร่างกายแข็งแรง เนื่องจากค้ำคาวบินได้ทั้งคืนไม่มีเหน็ดเหนื่อย
เก้ง/ฟาน	บริโภคนก(ไข่มันตำ) ส่วนของหนังนำมารองนั่ง
กิ้งก่า	เป็นตัวชี้วัดความอุดมสมบูรณ์ของป่า
ไก่ป่า	บริโภคนกประกอบอาหาร
หมูป่า	บริโภคนกประกอบอาหาร

ชนิดของสัตว์ป่า	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
นก	บริโภคประกอบอาหาร
แลน (ตัวเงินตัวทอง)	บริโภคประกอบอาหาร
ไก่ฟ้า	บริโภคประกอบอาหาร
บ่าง(ตระกูลกระรอก)	บริโภคประกอบอาหาร
กระรอก	บริโภคประกอบอาหาร
กระแต	บริโภคประกอบอาหาร
กบ	บริโภคประกอบอาหาร

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกับชุมชน วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2553

แมลงและแมงกินได้

แมลงและแมงกินได้นับเป็นผลผลิตจากป่าที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์กันมากชนิดหนึ่ง ผลผลิตของแมลงกินได้ในพื้นที่บ้านแม่สา มีให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์หมุนเวียนตลอดทั้งปี โดยชาวบ้านในพื้นที่มีการเก็บหาแมลงกินได้มาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 11 ชนิด ได้แก่ หนอนไม้ไผ่ ค้างไม้ไผ่ หิ้งห้อย รังผึ้ง แมลงเต่าทอง จิ้งหรีด จักจั่น แมงอีหนู แมงมัน แมงเม่า ตัวต่อ ซึ่งจะเก็บหามาเพื่อบริโภคในครัวเรือนและจำหน่าย สำหรับแมลงกินได้ที่ชาวบ้านเก็บหามากที่สุด คือ หนอนไม้ไผ่ ซึ่งถือเป็นแมลงที่มีรสชาติดี มีผู้นิยมรับประทานกันมาก และมีราคาสูง ชาวบ้านจึงมักจะเข้าไปเก็บหามาเพื่อบริโภคและจำหน่าย โดยจะเก็บหาในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนตุลาคม ซึ่งรายละเอียดของหนอนไม้ไผ่มีดังนี้

- หนอนไม้ไผ่เป็นหนอนที่อยู่อาศัยในลำไม้ไผ่ โดยไผ่ที่พบหนอนชนิดนี้ ได้แก่ ไผ่หก ไผ่บง และ ไผ่ซาง ในพื้นที่บ้านแม่สา มีไผ่เหล่านี้อยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นหนอนไม้ไผ่จึงมีกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ และมีเป็นจำนวนมาก หนอนไม้ไผ่เป็นหนอนผีเสื้อชนิดหนึ่งที่เจริญเติบโตอยู่ภายในปล้องไม้ไผ่ในป่า และถูกจัดเป็นอาหารอันโอชะ มีราคาแพง ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับหนอนไม้ไผ่ จะรู้ว่าไม้ไผ่ปล้องไหนมีหนอนไม้ไผ่ ซึ่งระยะแรกหนอนไม้ไผ่จะกินเชื้อในปล้องข้างบนก่อน แล้วจะเจาะข้อปล้องไม้ไผ่ลงมาเรื่อยๆ จนมารวมกันอยู่ในปล้องประมาณปล้องที่ 6-7 นับจากข้างล่างขึ้นมา และลำไม้ไผ่ที่มีหนอนไม้ไผ่อาศัยอยู่จะมีลักษณะของปล้องจะอ้วน ช่องระหว่างปล้องจะสั้นกว่าไผ่

ลำอื่นๆ วิธีการเอาหนอนไม้ไผ่จะใช้มีดเฉาะลำไผ่ช่วงที่มีหนอนให้มีขนาดกว้างพอเอามือล้อมเอาตัวหนอนได้ การใช้มีดเฉาะส่วนของลำไม้ไผ่แทนการตัด ทำให้ยังรักษาต้นไผ่ไว้ไม่ทำให้มันตาย จากประสบการณ์ของชาวบ้านบอกว่าหนอนไม้ไผ่มีอยู่ทุกปีไม่มีหมดชาวบ้านจะสังเกตน้ำไผ่ไหลออกมาจากตรงไหนก็จะรู้ได้ทันทีว่ามีหนอนไม้ไผ่อยู่ โดยการเจาะรูหรือเฉาะกว้างประมาณ 5-6 เซนติเมตร เพื่อเก็บเอาหนอน การเก็บหนอนจะเก็บไม้ไผ่ให้หมดจะเหลือเฉพาะตัวที่อยู่ข้างล่างหรือข้างบนที่ยังไม่ลงมารวมกับหนอนส่วนที่เหลือก็จะกลายเป็นฝีเสื่อขยายพันธุ์ต่อไป ฝีเสื่อแม่หนึ่งจะไผ่ออกมาหลายร้อยฟองทำให้มีหนอนไม้ไผ่กินทุกปี ซึ่งสามารถสรุปได้ดังตาราง 7 ดังนี้

ตาราง 7 ชนิดของการเก็บหาผลผลิตจากป่า (ประเภทแมลงกินได้)/ช่วงเวลาการเก็บหาผลผลิต/และลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ช่วงเวลา	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
ชนิดผลไม้ป่า													
หนอนไม้ไผ่								←→					บริโภค
ไผ่													
ดั่งไม้ไผ่								←→					บริโภค
หึ่งห้อย								←→					ตัวชี้วัด
													ความอุดมสมบูรณ์ของป่า
รังผึ้ง				←→									บริโภค
แมลงเต่าทอง						←→							กินแมลงศัตรูพืช

ช่วงเวลา ชนิดผลไม้ป่า	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ลักษณะการ นำไปใช้ ประโยชน์
	จิ้งหรีด จักจั่น				←→				←→→→→				
แมงอีหนู แมงมัน				←→				←→→→→					บริโภค บริโภค
แมงม๋า ตัวต่อ								←→→→→					บริโภค บริโภค

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์ร่วมกับชุมชน วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2553

นอกจากนี้ ชาวม้งยังได้สังเกตพฤติกรรมของสัตว์ป่าขนาดเล็กจำพวก นก ไก่ และแมลง
ทั่วไปเพื่อบ่งบอกเวลาในแต่ละวันและฤดูกาลที่เปลี่ยนผ่านไปด้วย ซึ่งนอกจากได้อาศัยเสียงขันของ
ไก่เป็นเวลาตื่นเช้าเช่นเดียวกับคนทั่วไปแล้ว ด้วยเหตุที่ชาวม้งอยู่อาศัยท่ามกลางป่าใหญ่ที่แวดล้อม
ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ชาวม้งยังได้สังเกตเสียงกรีดร้องของจิ้งหรีด หรือที่
เรียกว่า “กั้ง ไห่ จ้อ” บ่งบอกเวลาอีกด้วย โดยจิ้งหรีดจะกรีดร้องด้วยเสียงดังแตกต่างกันอย่างน้อย
สามเวลา คือ เวลา พลบค่ำ เวลาค่ำ และเวลาที่เที่ยงคืน รวมทั้งเสียงกรีดร้องของแมลงที่มีเฉพาะใน
แต่ละฤดูกาล เช่น “กั้ง เจ้า หยา” กับ “กั้ง ก่อ หว่า” จะกรีดร้องเมื่อใกล้จะสิ้นฤดูฝนแล้วย่างเข้าสู่ฤดู
หนาว ต้นเดือนกันยายน) จากนั้นเมื่อเสียงกรีดร้องของแมลงเหล่านี้เงียบลงแล้วมีเสียง “กั้ง ไล่
หนะ” กรีดร้องเป็นเสียงใหม่เข้ามาแทนก็แสดงว่าถึงฤดูร้อนแล้ว ภูมิปัญญาที่ได้จากการสัมผัส
แมลงและสัตว์ป่าเช่นนี้ได้สั่งสมมาเป็นเวลาช้านานจนวันเวลากับฤดูกาลที่มีเสียงแมลงกรีดร้อง
ประสานเสียงกันเช่นนี้ได้ถูกบันทึกเป็นบทเพลงเทศนาที่เรียกว่า “สือ ไส” ว่าหากว่าวันหนึ่งพวก
ลูกหลานได้ยืนเหล่าแมลงร้องลั่นไปทั่วป่าและขุนเขาแล้วอย่าได้ตกใจและสงสัยนักเลย เพราะนั่น
อาจเป็นดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่มาก็คิดใหม่บนโลกมนุษย์เพื่อคอยคุ้มครองและสร้างกำลังใจ
ให้ลูกหลาน

2) ประเภทพืชหัตถกรรมที่อยู่อาศัย

ในพื้นที่บ้านแม่สามฝืนที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ จึงมีผลผลิตจากป่าประเภทไม้ไผ่อยู่เป็นจำนวนมาก และหลากหลายชนิด กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ลุ่มน้ำ ชาวบ้านจึงมีการเข้าไปเก็บหามาใช้ประโยชน์กันมาก โดยนำไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ เช่นนำไปใช้เป็นวัสดุในการทำที่อยู่อาศัย เช่น ใช้ต้นเกาลัด (ก่อ) เนื้อแข็ง ที่เรียกว่า เจ้ง เฮลา มาสร้างบ้านมากกว่าไม้ตระกูลเดียวกันแต่เนื้ออ่อนกว่าที่เรียกว่า “เจ้ง นึ่ง โกล เดล” กับต้นไม้ “เจ้ง เพล้า หม่าง” โดยเฉพาะส่วนของเสาหลักรองรับคานบนสุดและฝาผนังที่เรียกว่า “ฟ้า ชู จัง” สำหรับในส่วนของคานและไม้ระแนงอื่น จะนิยมใช้ไม้ที่เรียกว่า “หม่าง” เพราะไม้ส่วนนี้จะไม่ถูกน้ำฝนซึ่งจะช่วยให้ไม้ชนิดนี้คงความทนอย่างมาก อีกทั้งน้ำหนักเบาด้วย รวมทั้งก่อนที่จะมีการใช้ตะปูกับสังกะสีหรือกระเบื้อง ชาวเมืองใช้แต่ดอกเป็นเชือกมัดทุกส่วนเพื่อยึดเข้าด้วยกัน ซึ่งนิยมใช้ไม้ไผ่ที่เรียกว่า “ซัง ม้าง” ส่วนหลังคาก็ใช้แต่หญ้าคาที่สานกันเป็นแผ่นมาต่อกันเท่านั้น ซึ่งใช้ในด้านการเกษตร ใช้เป็นวัสดุคืบในการผลิตเฟอร์นิเจอร์เครื่องจักสานต่างๆ ทั้งเพื่อใช้ในครัวเรือนและจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน นอกจากนี้ไม้ไผ่แล้วชาวบ้านยังนิยมนำไม้ชนิดอื่นมาใช้เป็นวัสดุในการทำที่อยู่อาศัยอีกมากมายในพื้นที่บ้านแม่สามฝืน ชาวบ้านนิยมนำไม้ชนิดต่างๆมาใช้ประโยชน์ทั้งหมด 9 ชนิดได้แก่ ไม้ก่อ ไม้จำปี / จำปา ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้สน ไม้เกี๊ยะ ไม้ลิ้นจี่ ไม้ทะโล้ ซึ่งไม้ชนิดต่างๆชาวบ้านสามารถเก็บหามาใช้ประโยชน์ได้ทั้งปี ซึ่งสามารถสรุปได้ดังตาราง 8 ดังนี้

ตาราง 8 ชนิดของไม้และลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์

ประเภท/ชนิดไม้	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
ไม้ก่อ	ทำเสาบ้าน/ทำฝาบ้าน/ทำพื้น
ไม้จำปี/ไม้จำปา	ทำเสาบ้าน/ทำฝาบ้าน
ไม้สัก	ทำเสาบ้าน
ไม้ไผ่	ทำฝาบ้าน/ทำเฟอร์นิเจอร์เครื่องจักสาน
ไม้ประดู่	ทำเสาบ้าน
ไม้แดง	ทำเสาบ้าน
ไม้สน	ทำเสาบ้าน
ไม้เกี๊ยะ	ทำฝาบ้าน/ทำพื้น

ประเภท/ชนิดไม้	ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์
ไม้ลิ้นจี่	ทำฟืน
ไม้ทะโล้	เป็นต้นไม้สักสิทธิ์ใช้ในพิธีกรรมป่าดงแซ่ง (ของชาวบ้านแม่สา)

ที่มา: จากการจัดกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกับชุมชน วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2553

3) ประเภทยารักษาโรค

ชาวม้งบ้านแม่สายังมีความรู้ในการใช้พันธุ์พืชต่างๆ มาเป็นยารักษาโรคและอาหารยา บำรุงร่างกายด้วย โดยผู้ที่รู้จักใช้ยาสมุนไพรในสังคมม้งจำแนกเป็น 2 ประเภทคือหมอยาที่เกิดจากการเรียนรู้เองที่เรียกว่า “ก้อ ชั่ว เกอะ” กับหมอยาที่รู้จากการบอกโดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า “ก้อ ชั่ว เท่อ” ซึ่งหมอยาประเภทแรกเป็นได้มาจากการสะสมความรู้ ส่วนประเภทหลังจะตั้งหิ้งเช่นไหว้ไว้ในบ้านหรือเช่นไหว้เจ้าที่นอกบ้านเพื่อให้เป็นผู้นำทางไปเก็บตัวยาสุมไพรที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต้องการ ซึ่งเชื่อว่ามีต้นกำเนิดมาจากน้ำยาวิเศษ ของ ลือ หยี ทั้งนี้ยาสมุนไพรของชาวม้งบ้านนั้นมียาสมุนไพรที่หมอยาปลูกเอง กับยาสมุนไพรที่เก็บจากป่า โดยการที่จะให้ยาสมุนไพรแก่ใครไปนั้นจะต้องมีการให้ค่า “ครู” แก่หมอยาสมุนไพร มิเช่นนั้นยาจะไม่ศักดิ์สิทธิ์ กับทั้งฝายจะลงโทษหมอยาสมุนไพรได้

การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร วิธีการสังเกตพืชสมุนไพรว่าเป็นตัวผู้หรือตัวเมีย นายเนิ่ง ศิวภัทรพงศ์ ได้ช่วยอธิบายวิธีการสังเกตหลักๆ ดังนี้

1. พืชสมุนไพรชนิดเดียวกันขนาดโตเต็มที่ถ้าเป็นใบใหญ่จะเป็นตัวผู้ ถ้าเป็นใบเล็กจะเป็นตัวเมีย
2. พืชสมุนไพรชนิดเดียวกันถ้ามีขนหรือมีหนามจะเป็นตัวผู้ไม่มีขนหรือไม่มีหนามจะเป็นตัวเมีย
3. พืชสมุนไพรชนิดเดียวกันถ้ามียอดสีเขียวจะเป็นตัวผู้ถ้ามียอดสีแดงจะเป็นตัวเมีย

เหตุผลที่ต้องสังเกตพืชสมุนไพรชนิดไหนเป็นตัวผู้หรือตัวเมียก็เพราะว่า การรักษาสมุนไพรแต่ละชนิด ถ้าเป็นผู้ชายก็ต้องใช้พืชสมุนไพรที่เป็นตัวผู้ในการรักษา ถ้าเป็นผู้หญิงจะต้องใช้พืชสมุนไพรที่เป็นตัวเมียในการรักษา

4.4.2 ใช้ประกอบพิธีกรรม

ผู้วิจัยขอแยกผลการศึกษาดังนี้เป็นประเด็นดังนี้

1) ใช้ประกอบพิธีกรรมระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับมนุษย์

นอกจากผลประโยชน์ในการบริโภคและยารักษาโรคแล้ว ชาวม้งยังได้ให้ความหมายกับสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นจารีตความเชื่อที่มีผลต่อการจัดการชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติด้วย เช่น นอกจากพิธีผูกขวัญเด็กให้กับต้นไม้ใหญ่ช่วยคำจุนแล้ว ชาวม้งยังนิยมใช้ต้นไม้หรือก้อนหินใหญ่เป็นที่สถิตของเทพถือดี เพื่อประกอบพิธีให้เป็นเทพอารักษ์ชุมชนในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน การรักษาโรคเจ็บป่วย การคุ้มครองผู้คนในชุมชน และการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ด้วยเหตุนี้ชาวม้งในชุมชนแม่สาจึงได้นำความเชื่อของพิธีถือดีที่มีต้นไม้และป่าบริเวณศาลถือดีมาสร้างพลังจัดการป่าชุมชนด้วย โดยกันบริเวณศาลถือดีโดยรอบประมาณ 5,000 ไร่ เพื่อฟื้นฟูพื้นที่ไร่เก่าให้ต้นไม้สามารถฟื้นคืนกลายเป็นป่าธรรมชาติแล้วทำการอนุรักษ์ด้วยการออกกฎข้อบังคับจัดการป่าอย่างเข้มงวดนับแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ซึ่งพรรณไม้ท้องถิ่นที่ชุมชนสามารถจัดการ ใช้นี้ได้นำไปสู่โอกาสที่ได้รับให้ทำกิจกรรมวิจัยไม้ท้องถิ่นร่วมกับหน่วยวิจัยฟื้นฟูป่า (FORRU) ของภาควิชาชีววิทยามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2541 ทำให้ในแต่ละปีชุมชนได้รับงบประมาณทำแนวกันไฟและยามเฝ้าระวังไฟป่าประมาณปีละ 50,000 บาท อีกทั้งยังได้รับรางวัลรองชนะเลิศเสริมเงินกิจกรรมบำรุงรักษาต้นไม้ (ป่าบก) ประเภทพื้นที่อนุรักษ์ที่เสื่อมโทรม (FPT 82\4) ในปี พ.ศ. 2543 ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกที่ปัจจุบันได้มีสัตว์ป่าจำนวนมากกลับเข้ามาอาศัยอยู่ เช่น เก้ง หมูป่า ไก่ป่า และเสือดาว เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวม้งยังใช้ต้นไม้ชนิดหนึ่งที่ต้นไม้ใหญ่นักแต่มีหนามที่เรียกว่า “หย่าง” ไม้ชนิดหนึ่งที่เรียนกว่า “จั่ว เจ้” กับหญ้าคาที่ม้วนเป็นเกลียวเชือกมาประกอบพิธีล้างเคราะห์กรรม หรือใช้ลำต้นหญ้าไม้กวาด มาเป็นอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรมนี้ด้วย โดยใช้ไม้จั่วเจ้มาทำมีปักไว้ที่เกลียวเชือกหญ้าคา ทั้งนี้มีตำนานเล่าถึงสาเหตุของความเชื่อที่ว่าวิญญาณร้ายที่ชื่อ ซุ ที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วยหรือมีเคราะห์กรรมมักชอบบินไปเกาะที่ต้นไม้ หย่าง โดยมีเชื้อ หยี้ พยายามต่อสู้จนในที่สุดสามารถเอาชนะได้ด้วยดาบที่ทำด้วยไม้จั่วเจ้ ซึ่งกลายเป็นพิธีล้างเคราะห์ในปัจจุบัน

2) ใช้เป็นเครื่องผูกสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

นอกจากชาวม้งได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม้ พันธุ์พืช และสัตว์ป่าทั้งโดยตรงและอ้อมดังกล่าวแล้ว ชาวม้งยังได้ใช้สัตว์ป่าและของมีค่าจากป่า เช่น ลูกสัตว์ป่า หนังเสือ และเขี้ยวเสือที่ตัวเองยิงได้เป็นของขวัญเพื่อสร้างความผูกพันกับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองด้วย ทั้งนี้ไม่ใช่เพื่อเป็นเครื่องบรรณาการต่อเจ้าหน้าที่บ้านเมือง แต่เป็นเพียงของที่ระลึกที่ชาวม้งมอบให้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นครั้งคราว เมื่อเข้ามาตรวจพื้นที่หมู่บ้านชาวม้ง เช่น ในทศวรรษ 2500 นายจั่วแยง แซ่วาง อดีตผู้ใหญ่บ้านแม่อุลา ลำแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม ที่มีความสามารถมากในการยิงเสือสมิงได้กว่าสิบตัว จนชาวปกากะญออาศัยเป็นที่พึ่งด้วยการมอบ ข้าวเปลือกให้หลายปีและได้รับฉายาว่า “จั่ว แยง ตัว กู” ได้มอบหนังเสือแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ อีกทั้งยังช่วยตำรวจจับโจรผู้ร้ายที่ชอบรังแกผู้อื่นจนเป็นที่หวาดกลัวของคนทั่วไปในแถบนั้นได้หลายคน

ในขณะที่ชาวม้งในพื้นที่ต่างจังหวัดบ้างก็ได้มอบงาช้างให้กับเจ้าเมืองในท้องถิ่นเพื่อเป็นเครื่องแสดงว่าได้สวามิภักดิ์และอยู่ในปกครอง แล้วผู้นำชาวบ้านก็จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้นำชุมชนของตนเอง ดังกรณีในประมาณปี พ.ศ. 2460 เมื่อชาวม้งได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่อำเภอเทิง จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่ในขณะนั้นติดต่อได้ด้วยการเดินเท้าเท่านั้น ทำให้เจ้าหน้าที่บ้านเมืองไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง เมื่อชาวม้งยิงได้ช้างจึงนำไปมอบให้กับเจ้าเมืองเชียงของ แล้วได้รับสายโซ่กลอง และดาบเป็นเครื่องแสดงว่าได้รับการแต่งตั้งให้มีอำนาจตัดสินใจตัดสินใจในชุมชนท้องถิ่นแทนเจ้าหน้าที่ข้าราชการ

4.4.3 ใช้เป็นปัจจัยการผลิต

ผู้วิจัยขอแยกประเด็นผลการศึกษาออกเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดินและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

1) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน

ดิน เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวม้งเป็นอย่างมาก นอกจากการใช้เพื่อการเพาะปลูกแล้วนั้น ชาวม้งยังใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดินเป็นทั้งที่ตั้งและวัสดุในการสร้างที่อยู่อาศัยหรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมเป็นต้น ในการตั้งชุมชนและสร้างที่อยู่อาศัย ชาวม้งจะเริ่มจากการพิจารณาสภาพแวดล้อมต่างๆ โดยมีวิธีการหรือพิธีกรรมในการพิจารณา

และเลือกพื้นที่หลายรูปแบบตามองค์ความรู้ที่มีการสืบทอดกันมา ซึ่งรูปแบบที่จะนำเสนอต่อไปนี้จะเป็นการยกตัวอย่างที่มีการใช้ในพื้นที่ศึกษาวิจัย คือ

- จะต้องพิจารณาลักษณะพื้นที่ภูเขา/คอยที่ต้องการตั้งชุมชนว่าเป็นอย่างไร มีภูเขา/คอยอื่นๆ มาข่มอยู่หรือไม่ โดยชาวม้งเชื่อว่าการที่มีภูเขา/คอยมาข่ม ภูเขา/คอยที่ต้องการจะตั้งชุมชนนั้นเมื่อตั้งชุมชนแล้วจะทำให้มีปัญหา ไม่ว่าจะปัญหาภายในหรือปัญหาภายนอกก็ตาม รวมทั้งอาจจะมีการเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดขึ้นก็ได้

- นอกจากนี้ชาวม้งจะพิจารณาภูเขา/คอยที่อยู่ล้อมรอบพื้นที่ที่ต้องการตั้งชุมชน โดยเมื่อพิจารณาจากทิศทางที่เป็นต้นน้ำและลำห้วยสายหลักที่ผ่านบริเวณนั้น ถ้ามีภูเขา/คอยล้อมรอบจากด้านซ้ายมือมา ชาวม้งเชื่อว่าเวลาตั้งถิ่นฐานแล้วผู้ชายสามารถเป็นผู้นำได้ แต่ถ้าคอยล้อมรอบจากข้างขวามือมา ชาวม้งเชื่อว่าเวลาตั้งถิ่นฐานแล้วผู้หญิงจะเป็นผู้นำและไม่ค่อยรับฟังความคิดเห็นจากผู้ชาย หรือผู้ชายไม่สามารถเป็นผู้นำให้กับผู้หญิงได้

- ชาวม้งจะทำการฆ่าไก่ 1 คู่ เพื่อเรียกเทพฟ้าดินในพื้นที่นั้น เป็นการเสี่ยงทาย/เสี่ยงโชค สำหรับการตั้งชุมชน โดยใช้กระดูกไก่เป็นตัวแสดงผลการเสี่ยงทาย/เสี่ยงโชค

- หลังการเสี่ยงทาย/เสี่ยงโชค และได้ผลการเสี่ยงออกมา ก็ดำเนินการขั้นตอนต่อไปโดยการดูฤกษ์ยาม วันเวลาจากปฏิทินรอบ 12 นักษัตร เพื่อหาฤกษ์ยามที่เหมาะสมที่จะมีการลงมือเตรียมพื้นที่

- หลังจากที่มีการเตรียมพื้นที่เสร็จ ก่อนลงมือสร้างบ้านก็จะมีพิธีการดูฤกษ์ยามที่เหมาะสมดังนี้

ส่วนบริเวณพื้นที่ที่ใช้เพื่อการเพาะปลูกนั้น ในกรณีบุกเบิกใหม่ จะต้องเดินสำรวจแถววัลย์ที่พินต้นไม้ กล่าวคือถ้าสังเกตพบว่ามีแถววัลย์พินต้นไม้วางด้านขวามือ ชาวม้งเชื่อว่าเจ้าที่บริเวณที่นั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวางและใจดี ซึ่งชาวม้งจะสามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่ทำกินในบริเวณพื้นที่ตรงนั้นได้ แต่ถ้าหากพบว่าแถววัลย์ที่พินต้นไม้วางด้านซ้ายมือ ชาวม้งเชื่อว่าเจ้าที่บริเวณตรงนั้นเป็นผู้มีจิตใจคับแคบและไม่อนุญาตให้บุกเบิกพื้นที่ตรงนั้นเป็นพื้นที่ทำกิน หรืออาจใช้การทำพิธีกรรมเสี่ยงทาย โดยใช้ไก่ 1 ตัวหรือ 1 คู่เพื่อทำการเสี่ยงทายว่าพื้นที่ตรงนั้นจะเหมาะแก่การบุกเบิกเพื่อเป็นพื้นที่ทำกินหรือไม่ ซึ่งถ้าผลที่ออกมาไม่ดีชาวม้งจะถือเอาว่าพื้นที่ตรงนั้นเวลาเพาะปลูกจะไม่ดีหรือจะไม่ค่อยได้ผลผลิตและที่สำคัญเจ้าที่ที่จะแรงมาก

หลังจากนั้นชาวม้งจะทำการเลือกพื้นที่ให้เหมาะสมแก่การปลูกพืชแต่ละชนิด เช่น ไร่ข้าว ต้องเป็นพื้นที่ที่อยู่ในระดับ ทา เตื่อ เต้ หรือป่าเบญจพรรณและสภาพพื้นที่ต้องเป็นพื้นที่โล่งๆ เพราะจะทำให้ข้าวที่ปลูกเมล็ดไม่ลีบ สำหรับไร่ข้าวโพดจะต้องเป็นพื้นที่ค่อนข้างมีอากาศเย็นและชุ่มชื้น ส่วนไร่กัญชงหรือที่ชาวม้งเรียกว่า “หมั้ง” (Maj) แต่คนทั่วไปที่ไม่รู้จักมักจะเข้าใจว่าเป็น “กัญชา” นั้น ชาวม้งมีการปลูกและใช้ประโยชน์กันมายาวนานซึ่งถือว่าเป็นพืชชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญมากในวิถีชีวิตของชาวม้งเพราะในพิธีกรรมบางพิธีกรรมจะต้องใช้พืชชนิดนี้ในการประกอบพิธี เช่น พิธีกรรมงานศพ พิธีกรรมบูชาผีฟ้า พิธีกรรมทำบุญผีวัว ใช้เป็นยาสมุนไพร และใช้ประโยชน์ทั่วไป

ส่วนพื้นที่เหมาะแก่การปลูกจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีอากาศเย็น ที่มีเนื้อดินร่วนซุย และสำหรับพืชผักและไม้ผลเชิงเศรษฐกิจนั้นสามารถที่จะทำการเพาะปลูกได้ในพื้นที่ทุกรูปแบบ สำหรับวิถีชีวิตของชาวม้งในการเพาะปลูกนั้น พบว่าเป็นรูปแบบที่มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างครอบครัวและเครือญาติและหากมองในมิติของความสัมพันธ์หญิงชายพบว่า ผู้ชายจะเป็นผู้เลือกพื้นที่กำหนดเวลาและกำหนดพันธุ์พืชที่จะใช้ในการเพาะปลูก ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้หนุนเสริมและดูแลในเรื่องสมุนไพร อาหาร เป็นต้น นอกจากนี้ชาวม้งยังคงใช้องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรในวิถีชีวิตประจำวัน ใช้ดินเป็นยาสมุนไพรได้เช่นกัน เช่น ใช้เป็นยาแก้อาการท้องอืด ใช้แก้อาการเป็นไข้ตัวร้อนของเด็กและผู้ใหญ่ ใช้แก้อาการกินอาหารเป็นพิษ เป็นต้น

ส่วนในการประกอบพิธีกรรมที่ใช้ดินของชาวม้ง จะนำดินมาปั้นเป็นตุ๊กตาสัตว์ต่างๆ เพื่อทำพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ หรือในกรณีที่เป็นการต้มเหล้าก็จะมีกรปั้นตุ๊กตาวางไว้บริเวณต้มเหล้า เพื่อให้ได้เหล้าปริมาณมากและรสชาติดี เพราะชาวม้งมีความเชื่อว่าเวลาที่เรากำลังต้มเหล้าอยู่นั้นจะมีผีมาต้มเหล้า ดังนั้นจะทำให้ได้เหล้าในปริมาณน้อยและรสชาติก็จะไม่เข้มข้น ดังนั้นชาวม้งจึงปั้นตุ๊กตาสัตว์ต่างๆ เพราะว่าตอนที่ชาวม้งทำการต้มเหล้า เมื่อถึงช่วงเวลาที่ผีจะเข้ามาต้มเหล้า แต่เมื่อผีได้เห็นตุ๊กตาสัตว์เหล่านั้นแล้วชาวม้งเชื่อว่าจะทำให้ผีเข้าไปเล่นและไม่เข้ามาต้มเหล้าอีก

อาจกล่าวได้ว่า การใช้ประโยชน์จากดินของชาวม้งจะสอดคล้องกับความเชื่อและข้อห้ามตามประเพณี ทั้งนี้เพราะชาวม้งจะเชื่อว่าในทุกๆ พื้นที่จะมีเจ้าป่าเจ้าเขาดูแลและปกป้องควบคุม ดังนั้นการใช้ทุกอย่างชาวม้งจึงต้องคำนึงถึงเจ้าที่และคำนึงถึงความเป็นจริงว่าบริเวณพื้นที่เหล่านั้น

ถ้าเข้าไปใช้ประโยชน์แล้ว จะเกิดผลดีกับตัวเองหรือจะก่อความไม่สงบแก่ครอบครัว ดังตัวอย่างต่อไป นี้ ซึ่งแสดงถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรดินแบบเชิงอนุรักษ์หรือมีการให้ความเคารพต่อเจ้าที่บริเวณนั้น เช่น

- ถ้าเป็นพื้นที่ในกรณีบุกเบิกใหม่ก็จะเดินสำรวจว่าแถววัลย์ที่ขึ้นในบริเวณนั้นพันธุ์ไม้จากด้านไหนมา เช่นถ้าพันธุ์จากด้านขวามาก็แสดงว่าเจ้าที่ในบริเวณนั้นเป็นเจ้าที่ที่ใจกว้างและใจดี ซึ่งเราสามารถที่จะใช้พื้นที่บริเวณนั้นเป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ แต่ถ้าหากว่าแถววัลย์ที่พันธุ์ไม้นั้นพันธุ์จากด้านซ้ายมือมาก็แสดงว่าเจ้าที่ตรงนั้นเป็นเจ้าที่ใจแคบและไม่ให้ใช้พื้นที่ในบริเวณนั้น

การแบ่งประเภทดิน มีการแบ่งประเภทของดินโดยสามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะดังนี้

1.1) แบ่งตามประเภทตามเนื้อดิน ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 แบบคือ

- **แบบที่ 1: แจ่ง อ้า** (*Tseem av*) หรือ **อ้า เปง ทือ** (*Av peev thwv-คำแปล: หินเหนียว*) เป็นดินที่มีเนื้อดินล่วนๆ อาจเป็นสีดำหรือสีแดงก็ได้ ถ้ามีหินผสมก็จะเป็นเม็ดเล็กๆ เท่านั้น และการเพาะปลูกพืชจะเจริญเติบโตได้ดีมาก ส่วนใหญ่จะเป็นดินเหนียวหรือดินร่วน มั่งเรียกดินประเภทนี้อีกอย่างหนึ่งว่า อ้า ตรึง (*Av rog*) ในดินประเภท แจ่ง อ้า นี้ยังมีการแบ่งออกเป็น 2 ชนิดย่อยอีกคือ แจ่ง อ้า เนื้อดินสีแดงและไม่แข็ง ไม่ว่าจะขุดลึกเท่าไรก็ตามดินประเภทนี้การเพาะปลูกจะดีมาก ในหมู่บ้านแม่สาบพื้นที่ทำการเกษตรโดยส่วนใหญ่จะเป็นดินประเภทนี้ และแจ่ง อ้า ที่สีแดงจางๆ และเนื้อดินค่อนข้างแข็ง ถ้าเราขุดลึกลงไปพอเวลาแห้งก็จะแข็ง ประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเพาะปลูกในฤดูฝนเท่านั้นเพราะดินจะไม่แข็ง

- **แบบที่ 2: อ้า สัว ถือ** (*Av Suab thwv*) เป็นดินทรายมีสีเหลืองเกือบขาวๆ ดินประเภทนี้เพาะปลูกจะดีในช่วงแรกๆ เท่านั้น หลังจากนั้นเพาะปลูกอะไรก็จะไม่ดี อ้า สัว ถือ จะแบ่งย่อยได้อีก 2 ชนิดคือ อ้า โมง ตก (*Av moov taum-คำแปล: ดินเมล็ดถั่ว*) ลักษณะดินจะมีก้อนหินเล็กๆ เท่าหัวแม่มือ ดินชนิดนี้เพาะปลูกอะไรจะไม่ดีเลย ในบริเวณหมู่บ้านแม่สาบจะเป็นดินประเภทนี้ อ้า สัว ถือ ดินชนิดนี้จะมีก้อนหินปนอยู่ด้วยเช่นกัน เพาะปลูกก็จะยังดีแต่จะไม่ดีเท่า แจ่ง อ้า ดินประเภทนี้จะพบอยู่บ้างในหมู่บ้านกรณศึกษา

- **แบบที่ 3: เบ่งจัวสัว** (*Veej cuam Suab*) คือดินผสมทราย โดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะไปทางแจ่ง อ้า ทำการเพาะปลูกดีกว่า อ้า สัว ถือ หมู่บ้านแม่สาบพื้นที่ทำการเกษตรโดยส่วนใหญ่จะเป็นดินประเภทนี้

- **แบบที่ 4: อ่า ไคว่ ซิ (Av khaub Xib-คำแปล: ดินแห้ง) หรือ อ่า โซ (Av ntxaug)** เป็นดินที่มีเนื้อดินแข็งปะปนด้วยหินทราย ใบไม้เน่าเปื่อย เพาะปลูกพืชไม่ดี ดินประเภทนี้จะอยู่บริเวณสภาพภูมิประเทศที่เป็น ตรีง คำ ต้อ เต๊ะ (ป่าเบญจพรรณ)

นอกจากดิน 4 ประเภทนี้แล้วยังมีการแบ่งตามสีของดินด้วย เช่นดินแดง ดินดำ ดินเหลือง ดินเหลืองเกือบขาว

1.2) การแบ่งประเภทดินตามความเชื่อ

ชาวม้งมีความเชื่อเกี่ยวกับพื้นดินหรือพื้นที่ที่เป็นลักษณะเฉพาะพิเศษ ซึ่งจะมีข้อห้ามในการเข้าไปรบกวนหรือประกอบกรใดๆ เนื่องจากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจสถิตอยู่ โดยชาวม้งเชื่อกันว่าหากมีการฝ่าฝืน อาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยล้มตายหรือเกิดหายนะภัยขึ้นได้ เช่นจอมปลวก บริเวณที่เป็นหน้าดินพังทลาย บริเวณสุสานฝังศพวิญญาณของบรรพชน ฯลฯ จะไม่ให้เข้าไปประกอบกรใดๆ เพราะชาวม้งเชื่อว่ามีเจ้าที่ (สิ่งเหนือธรรมชาติหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์) ที่ดุร้ายมาก ถ้าใครที่ฝ่าฝืนก็จะได้รับอันตรายแก่ตัวเองหรือคนในครอบครัวได้ เช่นหญิงมีครรภ์และคนที่มีขวัญอ่อน เพราะถือว่ามีผีคู่ร้ายอาศัยอยู่ ถ้าหญิงมีครรภ์หรือคนขวัญอ่อนเข้าไป ผีร้ายนั้นจะทำให้แท้งลูกและเจ็บป่วย เป็นต้น

2) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

น้ำ ในภาษาม้ง เรียกว่า เต้ (Dej) เป็นคำที่ใช้เรียกโดยทั่วไป แต่อย่างไรก็ตามชาวม้งไม่ได้ใช้คำว่าน้ำจึงไม่ได้มีความหมายเดียวเสมอไป หากแต่ในความหมายของคำยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตอย่างแยกไม่ออก น้ำมิได้หมายความถึงแค่น้ำที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่นน้ำที่ใช้บริโภค น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก พิธีกรรม แต่คำว่าน้ำยังเป็นคำที่สามารถใช้ในการกล่าวแทนการแสดงความรู้สึก เช่นน้ำใจ อีกด้วย

ในหมู่บ้านแม่สามมีการใช้ประโยชน์จากน้ำในลำห้วยทั้ง 2 บาน ทั้งการใช้บริโภคในชีวิตประจำวันและใช้กิจกรรมด้านอื่นๆ เช่นใช้ในการเพาะปลูก พิธีกรรม และใช้เป็นแหล่งหาอาหาร เช่นปลา ปู กบ รวมทั้งพืชผักที่ขึ้นตามลำห้วย ฯลฯ โดยในอดีตชาวม้งจะทำการต่อรวาน้ำเข้ามาในชุมชนหรือใช้กระบอกไม้ไผ่ไปตัดในลำห้วยมาใช้ แต่ในปัจจุบันได้มีการต่อท่อประปาเพื่อนำน้ำมาใช้ในชุมชนและทำการเพาะปลูก นอกจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำเพื่อการดำรงชีวิต

ชาวม้งยังมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับน้ำ นั่นคือการทำพิธีเต่งเฮ้าเค โดยการใช้ประโยชน์น้ำของชาวม้งจะเป็นการใช้ในแบบที่มีการรักษาโดยปฏิบัติตามความเชื่อและข้อห้ามที่ถือปฏิบัติกันมาควบคู่ไปด้วย เพื่อเป็นการควบคุมพฤติกรรมของชาวม้งในชุมชนไม่ให้ใช้ทรัพยากรอย่างมั่งง่ายเกินไปและก่อปัญหาให้แก่ผู้อื่น หรืออีกนัยหนึ่งถือเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรโดยใช้ระบบความเชื่อ เช่นการห้ามไม่ให้มีการสร้างบ้านตรงจุดที่เป็นลำห้วย เพราะชาวม้งมีความเชื่อว่า ชีวิตในอนาคตจะไม่รุ่งเรือง ซึ่งมีนัยยะในแง่ที่ว่า การที่จะไปสร้างในจุดที่เป็นลำห้วยอาจทำให้ลำห้วยนั้นแห้ง หรือหากมีฝนตกน้ำอาจไหลแรงและก่ออันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สินได้ ดังนั้นชาวม้งจึงได้สร้างเป็นความเชื่อดังกล่าวขึ้นมา หรือการห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ผู้หญิงที่มีประจำเดือนและเสื้อผ้าเด็กทารกไปซักตามแม่น้ำหรือลำห้วย เพราะชาวม้งเชื่อว่าจะทำให้เจ้าที่ไม่พอใจ ซึ่งอาจนำมาสู่การเจ็บป่วยได้ แต่เมื่อพิจารณาความเชื่อดังกล่าวในแง่ของการใช้ทรัพยากรร่วมจะพบว่า แม่น้ำหรือลำห้วยนั้นยังมีคนอื่นที่ใช้ประโยชน์จากน้ำสายนั้นหรือลำห้วยนั้น ทั้งในการบริโภคอุปโภค ซึ่งหากนำเสื้อผ้าสิ่งของดังกล่าวซึ่งสกปรกไปซักร่วมในพื้นที่สาธารณะ ก็จะทำให้น้ำในแม่น้ำหรือลำห้วยไม่สะอาดด้วยเช่นกัน และห้ามไม่ให้ใช้ช้อนแ่งตักน้ำในลำห้วยมาดื่ม เพราะชาวม้งถือว่าเป็นเสมือนกับการใช้ช้อนตักน้ำแ่งให้คนตาย รวมทั้งเป็นการไม่ให้เกียรติแก่เจ้าที่ ทั้งนี้เพราะตามธรรมชาติแล้วคนเราเมื่อดื่มน้ำในห้วยจะต้องใช้ใบตองหรือมือตักมากิน เพื่อจะได้รู้ว่าน้ำสะอาดหรือมีสิ่งเจือปนหรือไม่ การแบ่งประเภทน้ำ มีการจำแนกน้ำได้ 2 ประเภทหลักๆ ดังนี้

2.1) การจัดจำแนกน้ำตามรสชาติและแหล่งกำเนิด แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

- **เต้ กัว โต๊ะ (Dej Kua Ntxhai)** เป็นน้ำที่มีลักษณะสีคล้ายกับสนิม คือสีเหลือง โดยจะพบในบริเวณที่เป็นดินประเภท “เป้ง ถือ (peev thwv)” ซึ่งเป็นน้ำที่ไม่สามารถนำมาใช้บริโภคได้ โดยน้ำประเภทนี้ในหมู่บ้านศึกษาจะพบว่ามีอยู่เพียงบางจุด บริเวณที่เป็นไร่หรือนา

- **เต้ กัว ไช (Dej Kua tshxai)** เป็นน้ำที่มีลักษณะสีขาวขุ่น รสหวาน โดยจะพบในบริเวณที่เป็นดินประเภทที่เรียกว่า “สัว ทือ” และบริเวณภูมิประเทศแบบ “ตา ต้อ เต้” (ntav toj teb) และ “ตริง ต้อ เสียะ” (Roolo toj) โดยเป็นน้ำที่สามารถบริโภคได้

- **เต้ เยะ ตัง จั๊วะ (Dej zeb toob txuab)** เป็นน้ำที่มีลักษณะสีขาวขุ่น รสเปรี้ยวหรือเค็ม โดยจะพบบริเวณภูเขาหินปูน ซึ่งถ้าบริโภคในปริมาณมากจะทำให้เป็นโรคนิ่วได้ง่าย

- **เหมีย เด้** (*Niam dej*) หมายถึงแม่น้ำ เป็นน้ำธรรมชาติ ไส สะอาด พบได้ในบริเวณที่เรียกว่า “ตริง ต้อ เสียะ” (*Roob toj Saus*) ซึ่งน้ำประเภทนี้สามารถใช้บริโภคได้

2.2) การจัดจำแนกแหล่งน้ำตามความเชื่อ ในระบบคิดของชาวม้งมักจะมีความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะบางอย่างของน้ำหรือแหล่งน้ำด้วยเช่นกัน กล่าวคือเป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับลักษณะป่าที่เรียกว่า “ป่าต้องห้าม” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มนุษย์ (ชาวม้ง) ไม่สมควรที่จะเข้าไปรบกวนหรือประกอบกิจกรรมใดๆ ทั้งนี้เนื่องจากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ โดยชาวม้งเชื่อกันว่าหากมีการฝ่าฝืนอาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยล้มตายหรือเกิดเภทภัยขึ้นได้ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีดังต่อไปนี้ คือบริเวณที่มีน้ำออกจากภู (*Qhov dej txhawv*) โดยชาวม้งจะมีกฎเกณฑ์ว่า ห้ามเข้าใกล้หรือเล่นน้ำไม่ว่าจะเป็นการนำไปแช่หรือวางก้อนหินลงไปใรรู้น้ำนั้น หนองหล่ม (*Hav iav*) เป็นบริเวณที่มีน้ำขังตลอดปี ดินเป็นโคลนตม บริเวณอ่างข้างหรือหนองน้ำ (*Pag-Zaj*) โดยชาวม้งเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค ซึ่งถือว่าเป็นเทพหรือที่เรียกว่า เทพเส้าท่าตัวว่า (*Se thaj tuam vaj*) บริเวณน้ำลอด (*Qhov dej Saus*) เป็นบริเวณที่มีลำห้วยมุดหายไปใตดินหรือโพรงหิน โดยที่ชาวม้งไม่รู้วาลำห้วยนั้นจะโผล่ขึ้นมาบนดินในบริเวณใด ซึ่งชาวม้งเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวเป็นที่อยู่ของพญานาคและสิ่งชั่วร้าย ดังนั้นจึงมีข้อห้ามไม่ให้ไปเล่นหรือเอาก้อนหินขว้างลงไปใรรู้น้ำหรือหนองน้ำที่ไม่มีที่ไหลออกหรือไหลเข้า บริเวณขุนน้ำหรือบริเวณที่เป็นต้นน้ำ โดยพื้นที่เหล่านี้จะเป็นพื้นที่ต้องห้าม เพราะชาวม้งมีความเชื่อว่าในแต่ละพื้นที่จะมีผีสาวหรือเจ้าที่คุ้มครองอยู่และคู่ร้ายมาก ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็จะได้รับอันตรายถึงชีวิตได้ อย่างไรก็ตามชาวม้งยังคงรักษาระบบคิดและความเชื่อดังที่กล่าวมาข้างต้นอย่างเคร่งครัด ดังนั้นชาวม้งจึงยังคงมีการเคารพนับถือและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังที่กล่าวมาข้างต้นอย่างเคร่งครัด อีกทั้งยังไม่เข้าไปใช้ประโยชน์หรือเล่นน้ำในแต่ละแหล่งน้ำที่เป็นพื้นที่ต้องห้ามด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาความเชื่อดังกล่าวควบคู่ไปพร้อมกับวิถีชีวิตของคนที่อยู่กับป่า จะเห็นว่าในพื้นที่เหล่านี้ความเป็นจริงมีสัตว์น้ำอาศัยอยู่ ซึ่งถ้ามีมนุษย์ (ชาวม้ง) เข้าไปใช้ประโยชน์อาจทำให้สัตว์น้ำเหล่านั้นตายได้ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการสร้างกฎความเชื่อของชาวม้งขึ้น ก็เพื่อเป็นการรักษาทรัพยากรแหล่งน้ำและความหลากหลายของสัตว์น้ำให้คงไว้ต่อไป